

KIRGIZ DESTANLARINDA AİLE KAVRAMI

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Türkan ÇİFÇİ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Zhyldyz ISMAILOVA**

KIRGIZ DESTANLARINDA AİLE KAVRAMI

Türkan ÇİFÇİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Zhyldyz ISMAILOVA

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ocak 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	12
GİRİŞ	12
1. BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
1.1. Destan Kavramı.....	14
1.1.1. Destanın Terimi.....	14
1.1.2. Destanın Tanımı	15
1.1.3. Türk Destanlarının Oluşumu	17
1.1.4. Türk Destanlarının Sınıflandırılması.....	22
1.1.5. Türk Destanlarının Anlatıcıları.....	28
1.1.6. Türk Destanlarının Özellikleri	35
2. İKİNCİ BÖLÜM	39
2.1. Kırgız Destanları	39

2.2.	Kırgız Türklerinde Destancılık Geleneği.....	40
2.2.1.	Comok.....	45
2.2.2.	Dastan	46
2.2.3.	Epos.....	47
2.3.	Kırgız Türklerinde Destan Anlatıcıları.....	47
2.3.1.	Comokçu	48
2.3.2.	Irçı	49
2.3.3.	Akın	50
2.3.4.	Manaşçı	51
2.4.	Kırgız Destanlarının Sınıflandırılması.....	53
2.5.	Türkiye’de Kırgız Destanları Üzerine Çalışanlar	57
3.	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	62
3.1.	Aile Kavramı.....	62
3.2.	Türk Toplumunda Aile Yapısı.....	63
3.2.1.	Kırgız Türklerinde Aile.....	64
3.3.	Türk Destanlarında Aile.....	66
3.4.	Kırgız Destanlarında Evlenme.....	69
3.4.1.	Kalın (Başlık Parası).....	77
3.4.2.	Kuda Tüşüü (Söz Kesme).....	80
3.4.3.	Bel Kuda	80
3.4.4.	Tokol (Kuma)	82
3.4.5.	Ala Gaçuu (Kız Kaçma)	84
3.4.6.	Kırgız Destanlarında Çocuk ve Çocuksuzluk	85
3.4.7.	Kırgız Destanında Evlât Edinme.....	89
3.4.8.	Kırgız Destanlarında Çocuğa Ad Verme.....	90
3.4.9.	Kahramanın Doğumu	94
3.4.10.	Kahramanın Olağanüstü Özellikleri	96
3.5.	Kırgız Destanlarında Evlilik Yoluyla Oluşan Akrabalık İlişkileri.....	99
3.5.1.	Baba-Evlât İlişkisi.....	99
3.5.2.	Anne-Evlât İlişkisi.....	107
	SONUÇ	112
	KAYNAKÇA.....	114
	ÖZGEÇMİŞ	120

TEZ ONAY SAYFASI

Türkan ÇİFÇİ tarafından hazırlanan “KIRGIZ DESTANLARINDA AİLE KAVRAMI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Zhyldyz ISMAILOVA

Tez Danışmanı, Eski Türk Dili Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. (31/01/2023)

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV (KBÜ)

Üye : Prof. Dr. Zhyldyz ISMAILOVA (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Meder SALIEV (NÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Türkan ÇİFÇİ

İmza :

ÖNSÖZ

Türk Halk Edebiyatı ait olduğu toplumun yaşam tarzını, bakış açısını, yaşam mücadelesini, inanışlarını, değerlerini eserlerine yansıtan geniş bir bilgi havuzudur. Bu bilgi havuzu her geçen gün yavaş yavaş dolmakta ve milletin edebi alanda gücünü arttırmaktadır. Günden güne güçlenen ve yeni nesile ışık olmak amacıyla ilerleyen halk edebiyatı ürünleri içerisinde destanların büyük bir değeri vardır.

Türk boylarında toplumu yansıtan bu destanlarda kahramanlık hikâyeleri, yaşanan mücadeleler ve ailenin var olmasıyla devam eden bir sistemin teşekkül edildiği görülmektedir. Tez seçimi sırasında hayatımızda bu kadar önemli bir değere sahip olan destanların içeriğinde aile kavramına çok az değinildiği saptanmıştır. Kırgız Destanları üzerine yapılan çalışmalarda daha çok tören ve inanışlara, çeşitli motif unsurlarına değinildiği görülmektedir. Tezin ortaya çıkış evresinde ise yapılan bu incelemenin ardından toplumun temelini oluşturan aile üzerine çok az çalışma olduğu ve detaylı olarak sadece bir doktora tezinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebepten dolayı geniş bir konu olan aile kavramı üzerinde ayrıntılı çalışabilmek adına konu çerçevesi sınırlandırılmış ve Türkiye Türkçesine çevirilen destanlar üzerinden belirlenen konu çevresinde çalışmalar yürütülmüştür.

Lisansüstü eğitim ve öğretim gördüğüm bu süreçte bilgi ve birikimlerini şahsım adına paylaşmaktan geri durmayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Zhyldyz İsmailova'ya, tezimi meydana getirme evresinde fikirlerini esirgemeyen, heyecanımıza ortak olan kıymetli hocam Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI'ya, desteğini ve düşüncelerini paylaşıp bana ışık olan, akademik yönde bilgilerini benimle paylaşan Doç. Dr. Enver KAPAĞAN'a, varlığıyla bana güç veren, her zaman yanımda olan Öğr. Gör. Gülcan ÇAYMAZ'a ve tecrübe edindiğim eğitim yolculuğunda bana her bilgisini aşlamaya çalışan Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatında hizmet veren hocalarıma, varlığını her zaman ruhen hissettiğim merhum babam Mustafa ÇİFÇİ'ye ve kıymetli annem Fatı ÇİFÇİ'ye teşekkür ederim.

ÖZ

Bu çalışmanın konusu, Türkiye Türkçesine aktarılan Kırgız Destanları üzerinde aile kavramını ortaya koymaktır. Türk Dil Kurumunun yayınladığı on altı destan, bu tezde incelenmiştir. Destan, bir milletin sosyal ve kültürel yapısını içerisinde barındıran en eski edebi türlerden bir tanesidir. Destanlarda daha çok kahramanlık olayları anlatılsa da aile kavramına ve ailenin toplumdaki statüsüne ve değerlerine yer vermiştir. Destanlarda, aile olabilmek için ilk olarak evlilik gerekmektedir. Evlilikten sonra da eğer aile toplumda yer edinmek istiyorsa çocuğun büyük bir önemi olduğu destanlarda anlatılmıştır.

Bu tezin giriş kısmında tez içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümünde ise destanın kavramı, tanımı, oluşumu, sınıflandırılması ve Türk destanlarındaki destan anlatıcıları hakkında detaylı bilgi verilmektedir. İkinci bölüme bakıldığında genelden özele gidilmesi sebebiyle Kırgız destanlarının ne olduğu, Kırgız destancılık geleneği, Kırgızların destan anlatıcıları, destanların sınıflandırılması ve Kırgız destanları üzerine geçmişten günümüze ne gibi çalışmalar yapıldığına değinilmiştir. Son bölümde tezin asıl konusu olan aile ve aileye ait olan unsurlar hakkında bilgi verilerek destanlar konu başlıklarına göre tek tek tahlil edilmiştir.

Sonuç olarak güçlü bir sözlü kültüre sahip olan Kırgızların destanlarının topluma ışık olduğu görülmektedir. Geçmişten günümüze kadar toplum içinde önemli olan unsurların hepsi destanda kahramanlar tarafından yaşanmıştır. Buna paralel olarak da Kırgız toplumunu daha iyi anlama konusunda bu tez köprü görevini üstlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile; Çocuk, Destan; Evlilik, Kırgız.

ABSTRACT

The subject of this study is to reveal the concept of family on the Kyrgyz Epics transferred to Turkey Turkish. Sixteen epics published by the Turkish Language Institution are examined in this thesis. Epic is one of the oldest literary genres that contains the social and cultural structure of a nation. Along with mostly heroic events are told in epics, it also includes the concept of family and the status and values of the family in society. In epics, marriage is required first in order to be a family. After marriage, if the family wants to have a place in the society, it is told in the epics that the child is of great importance.

In the introduction part of this thesis, information about the content of the thesis is given. In the first part, detailed information is given about the concept, definition, formation, classification and epic narrators in Turkish epics. When looking at the second part, it has been mentioned what the Kyrgyz epics are, the tradition of Kyrgyz epic tradition, the epic narrators of the Kyrgyz, the classification of epics and what kind of studies have been done on the Kyrgyz epics from the past to the nowadays. In the last part, the main subject of the thesis, the family, and the elements belonging to the family were given, and the epics were analyzed one by one according to their subject headings.

As a result, it is seen that the epics of the Kyrgyz people, who have a strong verbal culture, are also a light to the society. All of the elements that are important in society from the past to the nowadays have been experienced by the heroes in the epic. Parallel to this, this thesis serves as a bridge to better understand the Kyrgyz society.

Keywords: Family, Child, Epic, Merriage, Kyrgyz

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Kırgız Destanlarında Aile Kavramı
Tezin Yazarı	Türkan ÇİFÇİ
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Zhyldyz ISMAILOVA
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	31. 01. 2023
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	120
Anahtar Kelimeler	Aile, Çocuk, Destan, Evlilik, Kırgız

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Concept of Family in Kyrgyz Epics
Author of the Thesis	Türkan ÇİFÇİ
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Zhyldyz ISMAILOVA
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	31. 01. 2023
Field of the Thesis	Department of Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	120
Keywords	Family, Child, Epic, Merriage, Kyrgyz

KISALTMALAR

vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
TDK	: Türk Dil Kurumu
HÜTAD	: Hacettepe Üniveristesi Türkiyat Araştırma Dergisi
TAED	: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu Kırgız Edebiyatının yapı taşlarından biri olan destanlardaki aile kavramıdır. Aile geçmişte ve gelecekte toplumun var olmasında önemli rol oynar. Sözlü kültürden yazıya geçirilen destanlar da geçmişteki kahramanların zaferlerini, başarılarını anlatmakla birlikte uluslarındaki aileyi, yaşantılarını, intikamlarını, sevgilerini, saygılarını vb. toplumu toplum yapan unsurları içinde barındırdığından dolayı gelecekteki kimliklerini oluşturmada ne denli etkili olduğunu göstermek amacıyla destanların içeriği incelenmiştir. Yapılan bu araştırmada destanlardaki aile kavramının unsurlarını örneklerle birlikte tahlil etme amacı güdülmüştür.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı destanların içinde var olan aile kavramının incelenip tahlil edilmesi üzerinedir. İlgili literatür tarandığında Kırgız destanlarında aile kavramı ile ilgili akademik çalışmanın çok az olması konunun özgün değerini ortaya koymaktadır. Destanlar buldukları bölgelerin yaşam tarzlarının, inançlarının, dillerinin, duygu ve düşünce yapılarının yansıması neticesinde oluşmaya başlamış olup nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiş olan sözlü edebiyat ürünleridir. Bulduğu coğrafi bölgeye göre şekillenen bu edebî tür toplumumuzun içindeki kültürel renkleri yansıması bakımından önemli bir kültürel miras özelliği göstermektedir. Kültürel miras özelliği gösteren bu destanların kaybolmaması, varlığının nesilden nesile aktarılması ve gelecek nesillerin bu hazineden yararlanılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada konu ile ilgili literatür tarama yöntemine başvurulmuştur. Literatür taramasından sonra destekleyici olarak Kırgız destanlarında karşımıza çıkan aile unsurları tek tek analiz edilip teze dâhil edilmiştir. Bütün bu elde edilen verilere göre de destanlardan alınan parçalar ait olduğu unsurlara göre tasnif edilmiştir.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Bu alışmada, Kırgızların sözlü edebiyatında önemli bir ürün olan destanlardaki aile kavramı ele alınmıştır. Kırgızların ulusal ve milli şuuru olan destanlarda toplumun temelini oluşturan aile kavramının o dönemin geleneklerine ve göreneklerine nasıl yansıdığını ve aile içindeki kültür hazinesini tekrardan göstermek hedeflenmiştir. Ayrıca gelecek nesillere yeni bir anlayış getirmek amaçlanmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu alışmada, Türkiye Türkçesine çevrilen destanların az olması sebebiyle kaynak bulmada güçlük çekilmiştir. Bu sınırlılıktan dolayı bütün destanlar tahlil edilememiştir. Bunun yanı sıra Kırgız destanların daha çok motifleri ve kadın tipleri ele alınmıştır. Kırgızların aile yapısını anlatan eser olsa da destana yönelik çok az çalışma ortaya konulmuştur. Kırgızların zengin bir sözlü edebi ürünleri bünyesinde barındırmasına karşın Sovyet Döneminden dolayı yazılı kaynaklarında sınırlılık mevcuttur.

GİRİŞ

Türk milletinin en kk yapısı olan ailenin özünü bilmeden toplumu anlamak mümkün değildir. Aile ile bir toplum yavaş yavaş var olmaktadır. Zaman içinde ailedeki oluşum bireyi olgunlaştırmaktadır ve onu farkı bir statüye taşırmaktadır. Bunun yanında aile ile ilgili bize bilgi verebilecek sözlü kaynaklardan biri ise destanlardır. Destanlar, daha çok toplumda yaşanmış ve milleti derinden etkilemiş kahramanlık olaylarını konu alsada bu olayların bir getirisi olarak aile kurmayı, ailede önemli bir yeri olan çocuğu ve ocuk ile ailenin ilişkisini bize verebilmektedir. Destan bir toplumun aynasıdır. Bu çalışmada destandaki aile ile ilgili bölümler tahlil edilmiştir.

Toplam üç bölümden oluşan tezin konusu, amacı, hipotezi, yöntemi ve sınırlılıkları ilk olarak belirlenmiştir. Daha sonra birinci bölümde destana genel bir çerçevede bakılmıştır. Birinci bölümün konu başlıklarında ilk olarak destan kavramının nereden geldiğine, destanın farklı bilim uzmanlarınca nasıl tanımlandığına, destanın

geçmişten günümüze kadar nasıl şekillendiğine, hangi konu etrafında coğrafi olarak, tarih olarak vs. sınıflandırıldığına ve özelliklerine detaylı şekilde değinilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde, Kırgız Destanlarının hepsine ulaşmaya çalışmıştır ve tek tek isimleri bu konu başlığı altında verilmiştir. Tezin devamında Kırgız destancılık geleneğinde Kırgız destanının mücadelelerle var olduğuna ve günümüze gelene kadar destanlara nasıl adlar verildiğine değinilmiştir. Bu başlığın ardından küçük ve büyük destanlara göre destan anlatıcılarının kim olduğu araştırılması yapılmıştır ve destancıların özelliklerine yer verilmiştir. Son iki başlıkta ise Kırgız destanları sınıflandırılmış olup Türkiye üzerinde kimlerin Kırgız destanları hakkında ne amaçla çalışma yaptığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezin son bölümünde Kırgız destanlarının tahlili yapılmıştır. İlk olarak aile kavramına yer verilmiştir. Aileye geniş bir çerçeveden bakmak yerine aile içindeki belirli bir konu olan evlilik, çocuk ve çekirdek ailenin ilişki yapısı destanlardan anlatılmaya çalışılmıştır. Bu incelemede ise Türk Dil Kurumunda Türkiye Türkçesine çevrilen Kırgız destanlarına tezde yer verilmiştir. Bu tezde incelenen destanların isimleri ise şu şekildedir:

Kozuke ve Bayan Destanı, Munduk ve Zarlık Destanı, Şırdanbek Destanı, Mendirman Destanı, Boston Destanı, Kız Daryka Destanı, Er Soltonoy Destanı, Güldana Destanı, Askazan Batır Destanı, Kurmanbek Destanı, Seyitbek Destanı, Canış Bayış Destanı, Coodarbeşim Destanı, Manas Destanı, Manas Destanı (Cusup Mamay Varyantı), Bağış Destanı, Kurmanbek Destanı (Sarıkunan Varyantı).

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Destan Kavramı

1.1.1. Destanın Terimi

İlk olarak Türk dünyasında “destan” sözcüğünün “dâstân”, “dastan”, “dessan” vb. şekilde söylendiği görülmektedir. Aynı zamanda, bu telaffuz biçimleri başka anlatım türlerinde de kullanımdadır. “Destan” kelimesinin kökeni ise Farsça olup “efsane”, “mesel”, ve “hikayet-i gûzetegân” anlamında kullanılan “dâstân” kelimesinin ses ve mana değişikliğine uğraması sonucu dilimize kazandırılmıştır. Bu kelimenin Türk dilinde ne zaman kullanıldığıyla ilgili kesin bir ifade söylemek mümkün olmamakla birlikte İslamiyet’in kabul görmesinden sonra dilimizde kullanılmaya başlandığı bilinmektedir (Çobanoğlu, 2015, s. 13-14).

Destan’ın anlamını, esasını, şemaiğini ve kapsamını kavrayabilmek için uzak, yakın olan Türk lehçelerinde destana verilen adlar üzerinde durmak gereklidir. Çuvaşlarda “destan” geleneğinin bulunmaması sebebinden dolayı, sözü geçen kelimeye rastlanmadığı söylenilmektedir. Yakut Türklerinde, manzum olarak ele alınan kahramanlık şiirlerine “olongho”, “olongo” denilmiştir (Elçin, 1988, s. 33).

Yakut Türklerinde, kahramanlık şiirlerine “olongho”, “olongo” denilmesinin yanı sıra W. Radloff aynı kökten olan “ölöng” kelimesinin Kırgızlarda dörtlük, şiir, türkü anlamında kullanıldığını söylemiştir. Dahası olongho, Türk dilinde çok genel bir isim olan sab, saw, irtegi, ertegi, comok ve bir bölümüyle koşuk ve yır sözleri kısmen farklı olsalar da Farsça kökenli olan “dâstân” veya “destân” nın özellikle İslamiyet’in kabulünden sonra doğu, kuzey ve güney Türklerinde benimsendiği görülmektedir (Elçin, 2004, s. 145-146).

Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türkçesine baktığımızda “dastan”, Başkurt, Kazan Türkçesinde “dastan, epos”, Türkmen Türkçesinde “epos, destân” ve Uygur Türkçesinde “rivâyât, dastan” şeklinde destan kelimesi kullanılmıştır. Aynı zamanda yüzyıllardan beri kahramanlık destanlarına Kırgız-Kazaklarda “comok, cır”, Çağatay, Kuman ve Kırım’ın edebi lisanında “hikâye, kıssa, destan, eski söz” anlamında “irtegi,

ertüğü” kelimesinin var olduğu bilinmektedir. Ayrıca, destan kelimesi Türk boylarında İslamiyet’in tesiriyle kullanılmaya başlanmıştır (Yıldız, 1995, s. 3-4). Fakat Türklerin destan kelimesini ilk olarak hangi aşırda kullandığını söylemek güçtür. Yine de Türklerin destan kelimesini tahminen 9.-11. yüzyıllar arasında kullandığı yazılı edebiyatta görülmektedir. Destân kelimesi Farsçada “efsane, mesel ve hikâyet-i güzesteğân” anlamındadır (Elçin, 1988, s. 34).

Dilimize, Farsça’dan geçen “destan” teriminin kullanılmasının yanında, geçmiş Yunancada ve Batı lisanında, “Türkçede var olan yiğitlik temalı ve sıradışı anlatılarla günümüzde varlığını sürdüren destan için birçok terim kullanılmıştır. Bunlardan birkaçı ise ‘épique, épopée, epos, epic, leğende şekildedir. Bunun yanı sıra diğer dillerde de farklı terimlerle anıldığını bilinmektedir. Buna örnek olarak Türkçe’nin eskiden beri yakın ilişki içerisinde olduğu Arapça lisanında ‘el-sra’, ‘el-kada’ epik şiir manasında kullanılırken, ‘el-şiir al malhama’ ise epik şiir manasına gelir. Bu bilgilere ek olarak ‘destan’ sözcüğünü bize atfeden Farsça lisanında ‘himsi’ terimi kullanımdadır (Oğuz vd., 2015, s. 160-161).

1.1.2. Destanın Tanımı

Halk edebiyatının en eski edebi türlerinden biri olan destan, çeşitli kaynaklarda aşağıda verilen şekillerde tanımlanmaktadır:

1.” Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope”2.” Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri”3.” Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri” (TDK, 2011, s. 641).

M. Öcal Oğuz’a göre ise destan tanımı şöyledir: Zaman olarak gelişim safhasının en başında olan insanlık tarihinde yani ilkel zamanda bir sözlü çevrede doğan, olağanüstü ya da gerçek kahramanların yaşadığı maceraların şiir lisanıyla veya genel olarak müzik aletiyle beraber anlatılan, ilk aşamada anonim olan ya da şairi unutulmuş destanların destan anlatıcıları aracılığıyla kendi duygularını katmadan kahramanlık maceralarının anlatıldığı edebi eserdir (Oğuz, 2004, s. 6).

Destan, bir Türk boyunun ya da zümrenin yaşamında tam anlamıyla kimlik elde edememiş olan ve nazım şeklinde meydana gelen en köklü edebiyat ürünüdür. Sözlü kültüre ait bu anonim eserler fiziki ve zihinsel olarak güçlü ve halk üzerinde büyük bir etkiye sahip olan kahramanların yaşadığı olaylar çevresinde ortaya çıkabilen uzun, öğretici yapıtlardır. Tarih ile iç içe olan fakat tarihi eser olmayan destanlar halk şairleri tarafından müzik eşliğinde söylenirler ve halkın değer yargılarını, yaşam görüşlerini yansıtır. Bu gibi önemli bir yapının oluşması için de devlet yıkılması, kurulması, kazanılan galibiyet, felaketler vb. gibi sarsıcı büyük bir olayın meydana gelmesi lazımdır (Elçin, 2004, s. 72).

Destanlar bir ulusun bütün varoluşunu; üzüntülerini, mutluluklarını, neşelerini vb. duygularını bize yansıtan bir aynadır. Bir ulusun millet olma gayretini destanlarda görebildiğimiz gibi bu gayretlerin biriktirdiği anılar ile geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurulur. Destan bir tohuma benzer, ait olduğu toplumda köklenip filizlenerek büyür, yeşerir ve canlılık göstererek sürekliliğini sağlar. Bu sebepten dolayı, destanlar uluslarının geçmişteki amaçlarını geleceğe taşımada önemli bir edebi üründür (Sepetçioğlu, 1998, s. 7).

Destan, geçmişteki Türk boylarının kahramanlık ve yiğitlik maceralarını, uluslarını, tanrı ve tanrıçalarını, cenklerini, toplumun başından geçen sarsıcı olayları anlatan manzum bir eserdir. Varoluşunu tarih öncesindeki asırlara dayandırılan kavimlerin yaşantısı hakkındaki bilgiler, destan vasıtasıyla öğrenilmektedir. Destanlar toplumun aynasıdır. Destanlar ilk olarak insanların hayal dünyasını anlatan masal olarak ifade edilse de ait olduğu milletin düşüncelerini, değerlerini, sosyal hayatını vb. unsurları anlatarak o toplumun karakterini ortaya koyar (Akyüz, 2011, s. 16).

Destanlar, ulusların inanışlarından, erdemlerinden ve milli kahramanların yaşadığı maceralardan beslenen manzum halk edebiyatı ürünüdür. Bunun yanı sıra, destanlar sözlü dönemde başlamış olup tarih boyunca gelişim göstererek günümüze kadar gelmiştir (Banarlı, 1983, s. 2).

Gerek büyük kavimlerde veya topluluklarda gerekse küçük kavimlerde insanı derinden etkileyen olayların yaşanmasının ardından olayın bir tip (alp tipi vd.) unsuru etrafında toplayıp destancının anlatımından sonra müzik eşliğinde veyahut müziksiz kendine ait tarz ile abartılı bir şekilde söylenen sözlü iletişim ortamında zamanın şartlarından doğrudan etkilenerek değişime uğrayabilen ve nesillere anlatılmasıyla

kahramanlık güdümüzü kamçıl原因 ve hatırlatan, nesillerimize geçmişini öğreterek geleceğe umutla bakmalarını sağlayan, yapı bakımından manzum-mensur beraber yazılan kahramanlık temalı metinlere destan denir (Oğuz vd., 2015, s. 162).

Netice itibariyle bir ulusun ya da topluluğun yaşadığı zaman diliminde başından geçen sarsıcı bir olayın, genellikle manzum bazen de mensur-manzum şeklinde birçok olayın anlatılmasına izin veren bir hacimde uzman veya çırak destancılar tarafından anlatılan, ilk olarak sözlü kültürde var olan daha sonrasında yazıya geçirilen, kahramanlık konularını içinde barındıran ve milli değerleri üstün kılan edebi metinlere destan denir (Ekici, 2022, s. 18).

1.1.3. Türk Destanlarının Oluşumu

Türk destanlarının teşekkülünü ele aldığımızda birçok görüş elde edebiliriz. Destanın teşekkülü hakkında uzman görüşleri aşağıda belirtilen şekildedir:

Milli Destan'ın doğması için, bir topluluğun uygarlık açısından ilkel bir seviyede olması gerekmektedir ve bu topluluğun yaşamında iz bırakmış bir olayın cereyan etmesi lazımdır. Bu olaydan sonra ise o uygarlık içerisinde doğup büyüyen halk ozanları bu vak'ayı parçalar halinde söylemeye başlar. Zaman içinde sosyal hayattaki göçler ve bazı olaylar ile birlikte ortaya yeni parçalarda çıkar. Ardından uygarlığın seviyesi yükselmeye başladıkça topluluktaki beraberlik duygusu ve siyâsî olaylardan ötürü "Destânî" bir ruh ile birlikte halk ozanı parçalar halindeki söylemleri bir araya toplar ve netice olarak "Milli destan'ı" oluşturmuş olur. Daha sonrasında bu uygarlık, destan çağını atlattıktan sonra ilk sözlü olarak toplulukta varlığını sürdüren, sonrasında halk ozanı tarafından yazıya geçirilen destanları ilerleyen zaman diliminde birleştirir (Köprülü, 1980, s. 41-42).

Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz "*İslamiyet Öncesi Türk Destanları*" adlı çalışmasında; Zeki Velidi Togan'a göre milli destanlar tarihi olayı betimlemekten ziyade ulusunun milli duygularını yansıtan bütünüyle ya da birazıyla tarihe dayanan edebi ürünlerdir. Bu milli destanların oluşumu içinde üç unsur önemlidir. Bu unsurlar ise şunlardır:

Birincisi, destan ruhuna sahip bir ulus çeşitli çağlarda ya da o ulusun birleşmiş olmayan çeşitli bölümlerinde halkın hafızasında olan olayların, maceraların halk şairi vasıtasıyla küçük kısımlar halinde söylenmesi gerekmektedir.

İkincisi, ulusun tamamını ilgilendiren halkın hafızasından silinmeyen bir olay, şair tarafından söylenen bu çeşitli destan kısımlarını çevresinde toplaması lazımdır.

Üçüncüsü, ulusta büyük bir medeni hareket oluşur ve bu sırada ortaya çıkan aydın bir şair, bu destan parçalarını toplayarak bir plan dahilinde yazıya geçirip milli destanı oluşturmuş olur.

Zeki Velidi Togan vermiş olduğu bilgiye göre ikinci evreyi birden fazla tekrarlamıştır (Sakaoğlu & Duymaz, 2015, s. 31-32).

Destanın oluşum evreleri ile ilgili Öcal Oğuz da şu bilgileri vermiştir:

Destanlar sözlü kültürümüzün önemli bir bölümünü kapsar. Destanların geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmesi için birçok aşamadan geçmiş olması gerekmektedir ve günümüze kadar gelen destanların birçok aşamadan geçtiği var olan destanların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Destanın teşekkülü ele alınıp incelendiğinde ise destanın geçirdiği evreler beş grupta toplanmıştır. Bunlar şu şekildedir:

Birincisi, destanı var eden ulusun “destan çağı” olarak adlandırılan devirden geçmiş olması gerekmektedir. “Destan çağı” mitolojik etkilerin sosyal hayatta daha çok hissedildiği ve kahramanlıkların, yiğitliklerin insanlara yol gösterdiği bir dönemdir. Mitolojinin içerisinde var olan sıra dışı unsurlar önemini kaybettikçe, alp tipi toplum hayatı yerini yerleşik hayatın önemseydiği değerlere bıraktıkça “destan çağı” denilen çağın yerini “hikâye çağı” almıştır.

İkincisi, bir ulusun destanı var etmesi için “sözlü kültüre” sahip bir millet olması gerekir. Sözlü kültür sayesinde de destanın varlığı devam etmiş olur.

Üçüncüsü, destanın oluşması için toplumu derinden etkileyen bir olayın vuku bulması gerekir. Topluluğa ışık tutan bu olay gerçekleştikten sonra da sözlü kültür ortamında dağılarak yerini sağlamlaştırır.

Dördüncüsü, sözlü kültür ortamında varlığını sürdüren destanın o topluluk içerisinde yetişen bir şair aracılığıyla edebi ürün olması gerekir. Bu edebi ürün de çeşitli şairler aracılığıyla nesilden nesille aktarılmalıdır.

Beşincisi, topluluğun, “destan çağı” olarak adlandırdığı zaman bitmeden sözlü kültür ortamında yaşayan bu ürünü saptaması gerekir. Sonrasında “destan çağı” bitince saptanan ve yazıya geçirilen ürünlerin o dönemdeki topluluğun edebi ürünü olduğu konusunda kabul görmesi gerekir (Oğuz, 2000, s. 51-52).

Çiğdem Akyüz Öztokmak ise destanın oluşum evrelerini üç gruba ayırmıştır. Bunlar şu şekildedir:

Tarihsel Vaka

Tarihsel bir vaka daima tek bir olayı veya tek bir zaman dilimini ifade etmez. Bir ulusun veya kavmin hatıralarında tutulan, belirsiz olan ya da eksik bir şekilde hatırlanan olaylar yeri geldiğinde planlanarak birleştirilir ya da bazen birçok olayın bir araya toplanmasıyla yeni bir olay meydana gelir. Bu tarihsel vaka, toplum içinde oluşacak olan anlatımın zeminini meydana getirir.

Çeşitlenme

Destan ile birlikte kökleşen tarihsel vakalar halkın sözlü ortamında kuşaktan kuşağa aktarılırken zaman içinde birtakım eksilmeler ve eklemeler ile değişmektedir. Bu değişimler sosyal yaşam, iklim, coğrafya gibi nedenlerden olabileceği gibi zaman, mekân ve kahramanlardan dolayı da olur. Çeşitlenmede değişmemesi gereken en önemli yapı taşı ise olaydır.

Derlenme

Toplum içinde yayılan ve çeşitlenen destan içinde meydana gelen türküler anlatıma katılarak destan anlatıcıları tarafından derlenir, ezbere alınır ve anlatılır. Derlenme aşamasında, destan son halini almış gibi görünse de derlemenin ardından destanı ele alan anlatıcı kendine özgü tarzıyla geleneksel destanı canlandırır ve sanatsal olarak yeniler. Anlatıcı aracılığıyla derlenen destanı dinleyen zümre ve anlatıcı arasında nakledilen mesajı aracı olan ortak kültür ve dil, destana ait etkileyici bir güzel söz ortamının oluşmasını sağlar. Bu sebepten dolayı destanın yazıya geçirilmesi anlatıcı, dinleyici ve ortamı yok eder (Akyüz Öztokmak, 2019, s.18-19).

Pertev Naili Boratav' da 100 soruda Türk Halk Edebiyatı eserinde destanların ait olduğu milletin sözlü çağında meydana geldiğini ve zaman içinde gelişim gösterdiğini ifade etmektedir. O dönemde destanların içeriğinde hem yaratılış, tanrılar, tanrıçalar ve kahramanlar ile ilgili olağanüstü olaylar hem de ait olduğu topluluğun tarihini, yaşantısını, duygularını vb. ile ilgili bilgilerin destanda var olduğunu söylemiştir. Bu suretle destan konu olarak iki grupta toplanmıştır:

1. Kozmogoni ve mitoloji konuları: Dünya ve âlemdeki canlıların varoluşları
2. Milletlerin eski zamanda yaşadıkları vak'alar, öncü kişilerin cenkleri, ulusunu daha iyi şartlarda yaşatma gayretleri... (Boratav, 2016, s. 41-42).

Hüseyin Nihal Atsız da destanın oluşumu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: Türk edebiyatının başlangıcı destanlardır. Destan, bir kavmin geçmiş zaman diliminde başına gelen büyük olayların halk lisanıyla edebi ürün şekline gelmesidir. Bir ulusun daha yazısı var olmamışken meydana gelen cenklerdeki yiğitler bilinmekteydi. Daha sonra bu cenkler nesilden nesille söylenerek ve içeriğini zenginleştirerek varlığı devam ettirilmiştir. Zaman içinde destan bu zenginliğinin içine şiir ve hayali duyguları alarak birkaç asır sonra o ulusun serveti olmuştur. Bu şekilde oluşan destanlar sözlü kültür ürünü iken yazının var olmasıyla beraber yazılı edebiyata kazandırarak değişimi durmuştur. Destan nesiller boyunca ne kadar değişime uğramış olsa da oluştuğu zamanın genel yapısını barındırır (Atsız, 1997, s. 31).

Destanlar ile ilgili araştırmalardaki ortak noktalar üzerinde çalışma yapan Naciye Yıldız'ın on maddelik saptaması destanın oluşumu açısından önemlidir:

Birincisi, destanlar direk tarihi belge değildir fakat bir noktada tarihle bağlantılıdır. Sözlü ürünler aracılığıyla o zamanın toplum hayatını saptamak mümkündür. Bu hayat, destanın doğmasında etkili olan olayları içinde barındırır. Yaşanmış her olay destancının gözünde değerlendirilip anlatılır. Her ürün yaşanmış olan zamanın kabul ve algılarına göre yorumlaması gerekmektedir.

Batıdaki destan özellikleri Yunan destanını ele alır. Aynı şekilde Türkiye ve dünya üzerinde destan üzerine incelemeler yapılırken Yunan destanından faydalanılmıştır. Aslında mitolojilerin ortak paydaları olsa da her ulusun mitolojisi ikinci planda olmalıdır ve ilk olarak bireysel bir değerlendirme ile içerik ve tür tespit edilmeli daha sonra mitoloji unsurları karşılaştırılmalıdır.

İkincisi, birinci madde doğrultusunda destanlarda önemli olan ilk aşama kahramanlardır. Kahramanlar ulusları için savaşır. Bu savaşta galip gelmek için güçlü bir vücuda ve akla sahip olmalıdırlar. Bu özelliklerden dolayı kahramanlar olağanüstü varlıklar olarak destanlarda var olurlar.

Üçüncüsü, destan vak'aları bir kişi etrafında şekillenir. Bu kişi o zaman diliminde yaşamış bir kahraman olabileceği gibi halkın vicdan ve hafızasında yer eden bir kahramanın olağanüstü özelliklerini bünyesinde toplayan gerçekte var olmayan bir kahraman olabilir.

Dördüncüsü, destanlar ulusun kimliğidir. Destanı anlatan kişi, ulusunun ortak değer yargılarını ve arzularını dile getirir.

Beşincisi, Türk destanları insanoğlunun başından geçen olayların bir yansıması olduğu için yaşanmışlıklar ve onların bıraktığı izler destanın doğmasında önemli bir yere sahiptir. O zaman diliminde toplum ve birey arasında bir bütünlük mevcuttur. Bu bütünlük toplumdaki ortak yaşamdan meydana gelir. Toplum içindeki bu ortak hayat düşüncesi yerini bireyselliğe bıraktıkça zaman içinde destanlar yok olmaya başlamıştır.

Altıncısı, destanlar çoğunlukla nazım yani şiir şeklinde yazılmış olan manzumardan meydana gelir. Destancı toplumda yaşanan vak'ayı toplum içerisinde kabul gördüğü tür ve üslupta yazıya döker. Manzum türü ise toplumda daha çok dikkat çekmektedir. Bunun yanında destanlarda nesir, nazım ve nesir-nazım kullanılır. Manzumin bozulması ise çoğunlukla destandan hikâyeye geçiş olarak yorumlanır.

Yedincisi, destanlar müzik eşliğinde dile getirilir. Müzik eşliğinde söylenmesi şiirsel veya düz olmasına göre değişmez.

Sekizinci, destanlar sözlü kültür ortamında kuşaktan kuşağa aktarılır ve her bir kuşaktan kabul gören unsurları bünyesine alarak gelişim gösterir.

Dokuzuncu, destanlarda dini inanç unsurları bulunmaktadır fakat bu destanların dini hikâyeye olduğunu göstermemektedir. Din kavramı için bazen uğruna savaşılır, bazen sadece bir inanç olur bazen de pratik olur. Din ile beraber kahramanlar ve milletler şekillenir. Türk destanlarına bakıldığında Türklerin tarih boyunca çeşitli çağlarda farklı dinlerden etkilendiği görülmektedir.

Onuncu, destan türü folklor özelliği olarak doğal, kendiliğinden olma özelliği taşır. Yani toplumun belleğinde, merhametinde var olan olaylar, toplumun istek ve

hayalleri ile zenginleştikten sonra destan türü doğar, nesilden nesille aktarılır bu sürede belleğini genişletir ve toplumun değer yargıları, yaşama biçimi değişikçe bozulur ve sonuç olarak unutulur kaybolur (Yıldız, 1995, s. 7-8).

Destanın oluşumu birçok edebiyat tarihini ele alan uzmanlar tarafından çığa benzetilir. Bir kartopu yerinden kopup ilerledikçe büyür ve kendine yeni kar parçaları ekleyerek gelişim gösterir. Destan da aynı bir kartopu gibidir; doğar, nesilden nesille aktarılır ve bu aşamada kendine yeni parçalar ekler (Sepetçioğlu, 1998, s.9).

Her ulusun destanı olmayabilir. Bir destanın var olabilmesi için gerekli olan en önemli unsur büyük bir olayın var olması ve halk içinde derin bir iz bırakmasıdır. Toplumda büyük bir cenkin, üzüntünün, kazanılan galibiyetlerin, depremlerin olması vb. halk üzerinde etkilidir. Bu olaylarda ön planda olan kahramanların fiziki gücü ve sıra dışı aklı ile yaptığı faaliyetler üzerinde durulur. Bu vak'alar üzerinde duran şairler bunları dile getirerek yayılmasına, gelişmesine aracı olur ve zaman içinde de bu parçalar bir araya gelir en sonunda ilk söyleyen şair unutulur bütün ulusun ortak serveti olur. Daha sonra sözlü olan ve kuşaktan kuşağa büyüme gösteren destanlar yazıya geçirilir ve milli destanlar meydana gelir (Timurtaş, 2005, s. 209-210).

1.1.4. Türk Destanlarının Sınıflandırılması

Türk destanlarını sınıflandırma çalışmaları 1990'lı yılların başında SSCB'nin dağılmasının ardından diğer Türk boylarının destancılık geleneğini ve destanı öğrenmesiyle ve faaliyet göstermeye başlamasıyla sınıflandırma çalışmaları biraz daha zorlaşmıştır. Ortak dönemin müşterek destanları dışında tutulanların geçmişten günümüze kadar yapılan tasnif içine alınmasının ardından yeniden bir tasnif çalışmasının yapılması gerektiğine kanaat getirilmiştir (Oğuz vd., 2015, s. 165).

Türkiye sahasında Türk destanlarıyla ilgili bugüne kadar birden fazla sınıflandırma çalışması yapılmıştır. Alanında uzman olan bilim insanları Türk destanlarının sınıflandırırken önemli gördüğü konuya göre çalışmayı yapmışlardır. Bu doğrultuda Türkiye sahasında çalışma yapanlar şu şekildedir:

M. Fuat Köprülü, Türk destanlarını iki ana grupta tasnif etmiştir. Birincisi, “Destanların Coğrafi Sahalarına Göre Taksimi” ikincisi ise “Destanların Tarihi ve Kavmi Dairelerine Göre Taksimi” olarak iki ana grupta destanları ayırmıştır:

Köprülü'nün coğrafi sahalara göre taksimi şu şekildedir:

1. “*Altay-Yenisey sahasında vücuda gelen mahsuller*”
2. “*Bozkırlar sahasında vücuda gelen mahsuller*”
3. “*Tarım-Sır-Derya sahasında vücuda gelen mahsuller*” (Köprülü, 1980, s. 42-44).

Altay-Yenisey sahası, Türk dinini koruyan Şamânî Altay-Abakan boyuna bağlıdır. Göçebe yaşam tarzı hâkim olmakla beraber yerleşmiş durumdadırlar. Bu Türk boyu bize milli destanın en önemli kısmını yani “Esatiri” ve yeryüzünün varoluşunu vermiştir.

Bozkırlar sahasında yaşayan toplum, medeniyet olarak ileridedir ve İslam'ın etkisi altında olan Türkmen, Kazak, Kırgız boylarından meydana gelir. Bu boylara ait “Manas” ve “Koroğlu” gibi önemli destanlar kâinatın yaratılışı hakkındaki niteliğini kaybetse de “Menkabevî-Tarihî” niteliği saklar.

Tarım-Sır-Derya sahası, eski oğuzların ve Tu-kiie siyasi heyette bulunan Karlukların vb. topluluğun sahası olup zamanında burada oluşan destan bölümleri kitaplara girse bile zaman içinde unutulmuştur. Bunlar da “Menkabevî-Tarihî” niteliğinde ürünlerdir.

Köprülü'nün destanların tarihi ve kavmi dairelerine göre taksimi de şöyledir:

1. “*Eski Türk veya Hiyung-Nu dairesi*”
2. “*Gök Türk veya Tu-kiie dairesi*”
3. “*Uygur dairesi*” (Köprülü, 1980, s. 43-45)

Çeşitli Türk boylarının geçmiş köklerine bakıldığında çok zengin bir tarihe sahip olduğu görülmektedir. Bu tarih içerisinde birçok destan oluşmuştur. Fakat tarih içerisinde oluşan bu destanlar günümüze eksik bir şekilde gelmiştir. Bu destanların bir bölümündeki olayları ve konuları araştırmacılar tarih kitaplarından bilgi edinir.

Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı* eserinde destanları iki başlık altında sınıflandırmıştır:

- I. *İslâmiyet'ten önceki destanlar:*
 1. *Yaratılış Destanı*
 2. *Saka Destanı*
 - a) *Alp Er Tunga parçası*

- b) *Şu parçası*
- 3. *Hun-Oğuz Destanı*
- 4. *Göktürk Destanları*
 - a) *Bozkurt parçası*
 - b) *Ergenekon parçası*
 - c) *Köroğlu parçası(eski)*
- 5. *Siyenpi Destanı*
- 6. *Uygur Destanları*
 - a) *Türeyiş parçası*
 - b) *Mani dininin kabulü parçası*
 - c) *Göç parçası*
- II. *İslamiyet'ten sonraki destanlar:*
 - 1. *Manas Destanı*
 - 2. *Çingiz Han Destanı*
 - 3. *Timur Destanı*
 - 4. *Seyyid Battal Gazi Destanı*
 - 5. *Dânişmend Gazi Destanı(Dânişmendnâme)*
 - 6. *Köroğlu Destanı (yeni) (Timurtaş, 2005, s. 211-212).*

Özkul Çobanoğlu Türk destanlarının sınıflandırılması hakkındaki görüşüne göre günümüze kadar yerli ve yabancı bilim uzmanları tarafından gerek tarihi gerekse konu kriterine göre birçok tasnif yapıldığını söylemektedir. Tarihi sınıflandırmada kaynak olarak kullanan bazı uzmanlar, İslamiyet'i belirleyici kılarak İslamiyet öncesi ve sonrası şeklinde sınıflandırmayı yapmıştır. Çobanoğlu da kronolojik açıdan destanı sınıflandırmıştır. Buna göre destanları eski ve yeni olarak iki grupta toplamıştır. Eski destanlar özellikle kahramanlık destanlarına temel oluşturur ve tarih öncesi kalıplaşan destanları içine alır. Eski destanlar sınıfına girenler ise Alp Er Tunga, Şu, Oğuz Kağan, Atilla, Bozkurt, Mani dininin kabulü, Göç vb. destanlardır. Yeni destanlar ise son iki yüzyılda derlenmiş olup elimizde yeterli metinlerin var olduğu gruptur. Bu grubun alt kolları ise arkaik, kahramanlık ve tarihi destanlar olarak üçe ayrılmıştır. Bunlardan arkaik destanlar mitolojiden beslenmektedir. Bu sınıftaki destanlara örnek olarak Yaratılış, Ural Batır, Alp Manaş, Basat ve Tepegöz vb. metinleri Çobanoğlu tek tek sıralamıştır. Kahramanlık destanları ise destanın konu çeşitliliği daha geniştir. Bu destanlar bir taraftan tarihte yaşanan ve halkın zihninde yer eden vakaları gerek topluca

gerekse ekleme, çıkarma yoluyla anlatmaktadır. Bu sınıftaki destanların bir kaçı ise Manas, Köroğlu, Alpamış, Mamay, Semetey vb. destan metinleridir. Son olarak tarihi destanlarda genellikle yakın bir zaman diliminde gerçekleşen vak'aların kahramanları hakkında bilgi veren destanlardır. Bu sınıftaki destanlar Battal Gazi, Danişmend, Sarı Saltuk, Hamzaname vb. destan metinleridir (Çobanoğlu, 2015, s. 41-54).

Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabında İslamiyet'ten önceki Türk destanları mensup oldukları boya göre altı parçaya ayırmıştır:

1. *Yaratılış destanı*
2. *Saka destanı*
3. *Kun-Oğuz destanı*
4. *Siyenpi destanı*
5. *Gök Türk destanı*
6. *Uygur destanı* (Atsız, 1997, s. 32)

Ali Öztürk, 1980'de *Çağları içinde Türk Destanları* adlı eserinde destanlara siyasi bir gözle bakarak tasnif etmiştir:

- I. *Şamanist Asya Türk destanları*
- II. *İslâmî Türk destanları*
- III. *Bölge-yerel-destanlar*
 1. *Şamanist Asya Türk destanları*
 - a) *Saka(ŞU) destanı*
 - b) *Alp Er Tunga destanı(Afrasiyab destanı)*
 - c) *Oğuz Kağan destanı*
 - d) *Bozkurt ve Ergenekon destanı*
 - e) *Uygur destanları*
 - f) *Dede Korkut destanları*
 - g) *Manas destanı*
 2. *İslâm tesirinde Türk destanları*
 - a) *Köroğlu destanı*
 - b) *Battal Gazi destanı*
 - c) *Danişmend Gazi destanı*
 - d) *Saltuk Buğra Han destanı*
 - e) *Sarı Saltuk Baba destanı*

3. Bölge-Yerel destanları

- a) *Genç Osman destanı*
- b) *Sıvastapol ve Kırım destanı*
- c) *Pilevne destanı*
- d) *Grisgal(Başını vermeyen şehit) destanı*
- e) *Zağra göç destanı ve diğer destanlar* (Öztürk, 1980, s. 28-29).

Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* adlı kitabında destanları İslamiyet'ten önceki ve sonraki destanlar şeklinde iki gruba ayırmıştır:

1. İslamiyet'ten Önceki Destanlar

A) ESKİ DESTANLAR

1. *Alp Er Tonga Destanı*
2. *Şu Destanı*
3. *Hun-Oğuz Destanı*
4. *Göktürk Destanı*
5. *Ergenekon Destanı*
6. *Dokuz-Oğuz-Uygur Destanı*

2. İslamiyet'ten Sonraki Destanlar

Türkçe-Arapça sözlük olarak bilinen Divânu Lügat-it Türk'te bahsedilen Müslüman Türkler ve Budist Uygurlar arasındaki savaş hadiselerinin destana yansımaları, Karahanlılar'ın İslam uygarlığına girişiyle meydana gelen Manas Destanı, Cengiznâme, Bizans ve İslâm arasındaki savaş eserleri: Battalnâme (Seyyid Battal Gazi) ve devamında Dânişmendnâme; Timur ve İdige gibi büyük ürünlerin yanında ve arkasından gelen ortalama 3-75 dörtlüğe kadar uzunluk gösterebilen destanlar bu tasnife dâhil edilmiştir (Elçin, 2004, s. 72-79).

Nihat Sami Banarlı'nın tasnifine göre, Türk destanları demek Türk tarihinin hikâyesi demektir. Bu destanlar aracılığıyla bilinmeyen vak'alar gün yüzüne çıkmıştır. Bu destanlar İslamiyet öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayırmıştır.

Bu doğrultuda İslamiyet sonrası Türk Destanlarını kendi dönemi içinde göreceğimizi belirterek İslamiyet öncesi Türk Destanlarını da Alp Er Tunga'nın etrafında toplamıştır. Bunlar şu şekildedir:

1. *Alp Er Tunga destanı*

2. *Şu destanı*
3. *Hun-Oğuz destanları*
4. *Gök-Türk destanları*
5. *Dokuz-Oğuz-On Türklerinin destanı* şeklinde alt bölümleri oluşturmuştur (Banarlı, 1983, s. 11-12).

Türk tarihi incelendiğinde destanın doğması için gerekli olan birçok olayın meydana geldiği açıkça görünür. İslamiyet öncesi Türk destanı zengin bir hazineye sahip olmakla birlikte günümüze bütün parçaları ulaşmamıştır. Eksik parçalarının dışında bazı parçaları ile ilgili bilgiler Arap, Çin, İran kaynaklarından öğrenilmiştir. Bir destanın unutulmaması için gerekli olan unsur parçalarının yazıya geçirilmesidir. Çünkü halkı derinden etkileyen ve destanın konusu olan parçaları sözlü kültürde ortamında ezbere bilen ve o dönemde yetişmiş bir ozan söylemiştir ve ayrıyeten bu ozanların kendine göre dini kimlikleri var olmuştur. Buna paralel olarak İslamiyet'in gelişim göstermesiyle bu ozanların bazıları hatıralardan silinmiştir. Böylece ezbere bilinen ve yazıya geçirilmeyen destan parçaları bu sebepten dolayı unutulmaya yüz tutmuştur.

Günümüze gelen destanlar ise çeşitli kaynaklarda yerini almıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak günümüze gelen destanlar tarihsel olarak sınıflandırılmıştır. Bu tasnif örneği şu şekildedir:

a) *Saka Türklerine Ait Destanlar:*

1. *Alp Er Tunga Destanı,*
2. *Şu Destanı*

b) *Hun-Oğuz Türklerine Ait Destanlar:*

Oğuz Kağan Destanı

c) *Göktürk Destanları:*

1. *Bozkurt Destanı(Efsanesi),*
2. *Ergenekon Destanı*

d) *Uygur Türklerine Ait Destanlar:*

1. *Türeyiş Destanı(Efsanesi),*
2. *Göç Destanı*

e) *İslâmi Devirde Gelişen Bazı Destanlar:*

1. *Saltuk Buğra Han Destanı(Karahanlı Türklerine ait Destan),*
2. *Manas Destanı(Kırgız Türklerine ait Destan),*

f) *Diğer Destanlar;*

1. *Cengiz Han (Cengiz-nâme) Destanı,*
2. *Battal Gazi (Battal-nâme) Destanı,*
3. *Danişmend Gazi(Danişmend-nâme) Destanı,*
4. *Hamza-nâme,*
5. *Saltuk-nâme,*
6. *Hz. Ali Cenk-nâmeleri,*
7. *Hızır-nâmeler, vb. 'leri (Güzel vd., 2007, s. 74-75).*

1.1.5. Türk Destanlarının Anlatıcıları

Edebiyatın bir ürünü olan destanlar meydana geldikten sonra onu var eden, dile getiren, nesiller boyu canlı bir şekilde yeni kuşaklara öğreten kişilere yani “destancı” olarak bilinen şairlere bağlı bir mahsuldür. Destanlar tarih içerisinde gelişim ve dönüşüm göstermiştir. Bu değişim ve dönüşüm aslında onu dile getiren destancı tipinin ekonomik, dini, siyasi ve sosyal alanlardaki tutumlarından kaynaklanır. Günümüzde destan olarak ifade edilen metin içeriklerinde seviye farkının oluşu, bulunmuş olduğu coğrafyanın etkisinde kendine has bir gelenek var etmesinden ve Türk destancılık geleneğine ait olan şairlerin o zamanın özellikleriyle destana hayat vermesinden kaynaklanır. Bu sebepten dolayı, destanı daha iyi anlamak için destancı adı verilen şairler üzerinde araştırma yapan bilim uzmanlarının çalışmaları üzerinde durmak yararlı olacaktır (Oğuz vd., 2015, s. 162-163).

Alanında uzman olan araştırmacıların verdiği bilgiler ise şu şekildedir:

Türk dünyası yeterince zengin halk anlatılarının hazinesine sahiptir. Bu halk anlatılarının devamiyetini sağlayan anlatıcıları ve anlatıcıları var eden ekonomik, siyasi ve sosyal sebepler vardır. Bu nedenden dolayı, anlatı ve anlatıcı arasında güçlü bir bağ vardır. Bunun yanı sıra tarih içinde halk anlatısı ve anlatıcı beraber ele alınmamıştır ve çoğunluk olarak halk anlatısı üzerinde durulmuştur. Fakat destanın meydana gelmesi için destancı gerekli olmuştur. Destandaki değişim ve gelişim destan anlatıcılarının yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasal unsurlardan meydana gelmiştir. Netice itibariyle anlatıcının bu unsurlardan etkilenmesi anlatıma yansımıştır. Destancının boydan devlete giden bağımsızlık mücadelesini anlatan halk anlatıları, bir kahraman etrafında

şekillenmiştir ve bir müzik aleti eşliğinde çoğunlukla manzum, nadiren de nesir olarak destancı tarafından söylendiği görülmüştür (Ekici, 2005, s. 225-227).

Sözlü ortamda var olan destanları geçmişten günümüze taşıma görevini üstlenen kişi destan anlatıcılarıdır. Destancılar uluslarının hafızası niteliğinde oldukları için o topluluğun kültür hazinesinden faydalanarak destanı tekrardan var eder. Bulunduğu ortama, dinleyicilere, anlatıcıya, psikolojik faktörlere bağlı olarak destan tekrardan şekillenir. Bu sebepten dolayı destan destancı ile bilinir ve tanınır (Akyüz, 2011, s. 16).

Türklerin ilk sözlü anlatım şekline bakıldığında dini, mistik konuların ve mitolojinin var olduğu görülmüştür. Bu sözlü anlatımın söylenmesi görevini “Şaman”, “Kam”, “Baksı- Bahşı”, “Ozan” gibi şairler üstlenmiştir. Büyüsel ve dini yönleriyle bu şairler halk arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu anlatıcıların bilim adamı, hekimlik, müzikle uğraşma, sihirbazlık vasıfları yanında şair kimlikleri olduğu bilinmektedir. Zaman ve mekânlara göre anlatıcıların giydiği kıyafet, kullandığı müzik aleti ve yaptıkları iş değişmektedir. Törenleri idare eden ve törenlerin niteliğine göre sagu, koşuk söyleyenler de bu anlatıcılarıdır. (Köprülü, 1999, s. 56-57).

Mitik çağın sona ermesinin ardından şaman ve kamların vazifeleri üçe bölünmüştür. Buna göre tamamıyla sıra dışı ve olağanüstü olayları anlatan masallar, yiğitlik, kahramanlık ve olağanüstü olayları anlatan destanlar, dini ve olağanüstü olayları anlatan efsaneler olmuştur. Bunun yanı sıra masallar ve efsaneler bir anlatıcıya ihtiyaç duymazken destanlar bir anlatıcıya bağlı olmuştur (Ekici, 2005, s. 227).

Destan anlatıcıları, Türk boylarında inanışa göre olağanüstü varlık veya güçlerle iletişime geçebilen insan olarak halk arasında kabul görmektedir. Bunun yanı sıra destan anlatıcılarının anlattıkları ise halkın inanç sisteminin temelini oluşturduğu inancı hala vardır. Türk boylarında, uğurlu insan ve sosyo-kültürel olarak halk arasında kabul edilen sıra dışı varlıklar ile bağlantı kurup daha sonrasında sanatını icra eden insanlar olarak destancılar bilinir. Bu destancılar, Tanrılar veya sıra dışı varlıklar eliyle verilen ilhamı kullanır, sihirbazlık/büyücülük yapar, normal bir insanın ona benzeyemeyeceği kadar kutsal ya da yarı kutsal olarak sayılır ve destanı var eden insanlar olarak ifade edilir (Çobanoğlu, 2015, s. 66).

Destan anlatıcıları ne kadar olağanüstü varlıklarla iletişime geçip sanatını bu yönde şekillendirmiş olsa bile onların kendi içinde gelişim gösterdiği bir devir var olmuştur. Destancıların yetişme evresi ile ilgili Karl Reichl usta-çırak ilişkisine

değirmiştir. Karl Reichl'e göre destancı ilk olarak destanı söylemeden önce ustasının gözetiminden geçmesi gerekir. Yani "Destancı Okulu" fikri önemlidir. Destancı sadece destanı söylemek amacıyla ustasıyla ilişkisini sınırlandırmamıştır. Öğrenmek ve öğretmek amacıyla ve birlik olma bilinci ile gece gündüz fark etmeksizin çırak ustasının yanında olmuştur. Usta destancı ezberinde olan destanları anlatmak ve öğretmek maksadı ile çırağını eve getirmiştir. Bunun yanı sıra çırak sadece destanı öğrenmez, aynı zamanda bahçe ve ev işlerine yardımcı olmuştur. Eğitimin sonunda çırağın geliştiğini düşünen usta onu halk önüne çıkartarak öğrettiği destan parçalarını okumasını istemiştir. Bu okumanın ardından başarılı olan çırağa ustası bir takım elbise "Çaçan", bir "Hilat" bir de "dombıra" ya da "dutar" vererek geleneği sürdürmesi için onay verilmiştir (Reichl, 2011, s. 70-72).

Destan anlatıcıları incelendiğinde yukarıda bahsedildiği gibi ortak özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Destancılar ait olduğu Türk boylarına göre farklı özellikler gösterse bile bir o kadar aynı özelliklere sahip olmuşlardır. Bu benzerlikler ve farklılıklar üzerinde araştırmacıların bazıları Türk boylarındaki destancıları araştırmışlardır. Bu araştırmalar ise şu şekildedir:

Altay Türklerinde destan anlatıcılarına "kayçı" denilmiştir ve yiğitlik destanlarına da "'kay-çörçök" adı verilmiştir. Altay Türklerinde destan gırtlaktan güçlü bir şekilde söylendiğinden dolayı çoğunlukla erkek kayçılar vardır. Kayçıların destan söylemelerine göre iyi kayçılar ve kötü kayçılar olarak ad verilmiştir. Sesi güzel olan ve destanı iyi söyleyenlere "Oygor kayçı" destan söylemeye yeteneği olmayanları da "baka çılap emeze it çılap kaylap cat." (Kurbağa gibi ya da it gibi kaylıyor) olarak betimlenmiştir. Kayçılar özellikle uzun süren av akşamlarında, düğünlerde, bayramlarda ve eğlencelerde destan söylemiştir. Kayçı destan söylerken halk hayvan kesmiştir, yemek yapmıştır ve sonra destan dinlemeye gitmiştir. Aynı zamanda kayçılar karakter değişimi yaparak hayvan veya insan kılığına bürünüp mimikleriyle destanı anlatmıştır. Hatta halkın inanma seviyesinin artması için kayçılar makyaj yapmıştır. Kayçılarda destan söylemeden önce usta-çırak eğitiminden geçmiştir. Bunun yanı sıra rüya vasıtasıyla da kayçı olma geleneği var olmuştur (Dilek, 1998, s. 309-312).

Hakas Türklerinde ise yiğitlik destanlarına "Alıptıh (ğ) Nımah" ve destancılar da "Haycı" denilmiştir. Bu destanların en belirgin özelliği ise destancıların bu parçaları müzik ile beraber söylemesi olmuştur. Ancak zaman içinde bu gelenek değişime

uğramıştır ve bu destanların farklı şekilleri çıkmıştır. Haycılar kahramanlık destanlarını hay usulü ile söylemişlerdir. Bunun yanı sıra “kopuz” ve “çathan” adı verilen müzik aletleri haycıların her zaman bir parçası olmuştur. Haycılar destanı söylerken gırtlakta yaptığı hüneler ile ustalığını ortaya koymuştur. Gerek savaşları anlatırken gırtlaktan gür ve coşku dolu bir ses çıkması gerekse atın koşması sırasındaki sesleri çıkarması ile dinleyicilere o anı hissettirmiştir. Bu bilgilere ek olarak Altay Türklerindeki gibi Hakaslardaki haycılar da iyi veya kötü olmalarına göre ve anlatmalarına göre de bir ad almışlardır. Destanı ustaca anlatan, gırtlakını iyi kullanan, gerektiğinde olayları aktör havasıyla sergileyebilen ve destana kendinden ekleme yapabilen vb. unsurlarda iyi olan haycılara “Ulug haycı” denilirken destana kendinden hiçbir şey katmadan ustasından öğrendiğini anlatan haycılara da “kiçig haycı” denilmiştir ve son olarak destanı iyi bir şekilde söyleyemeyen haycıya da “hurug haycı” denilmiştir. Aynı zamanda yine haycılar da usta- çırak okulundan geçmiştir, bazıları da rüya motifi ile icazet almıştır (Ergun, 1993, s. 23-25).

Kazaklara baktığımızda sözlü ürünü meydana getiren ve anlatan kişilere “Jırav” denilmiştir. Jıravlar aynı zamanda Türkistan alanında da destan anlatıcısıdır. Aynı zamanda Kırgızistan, Özbekistan sahalarında jırav/cırav kullanılmıştır. Jıravlar ilk olarak ağıt söyleyip törenlerde akınlar olarak kısa şiirler okurken daha sonra destan anlatıcısı olarak kabul görmüştür. Akınların geçmişteki temeli olan jıravlar bütün halkın temsilcisi olmuştur. Buna bağlı olarak jıravlar savaşlarda ordu ile birlik olup askerlerini manevi olarak yükseltmek için destan ve şiir söylemişlerdir. Yine diğer Türk boylarında olduğu gibi jıravlarda usta-çırak eğitiminden geçip ustasına hizmet görevinde bulunmuştur. Aynı zamanda kopuz yapmayı ve kopuz ile alakalı hikâyeleri usta çırağına anlatmıştır (Çetin, 2003, s. 402-405).

Bunların yanı sıra Türk boylarında destan anlatıcılarına çeşitli adlar verilmiştir: Batı Türklerine bakıldığında destanı var eden ve nesilden nesille aktaran anlatıcılar “ozan” olarak adlandırılmıştır. Ozanlar âşıkların aksine halkın vatan, millet sevgisini kamçılıyarak kahramanlık destanlarını ele almıştır. Kıpçak Türklerine bakıldığında ise kahramanlık destanlarını “cırav” ve “yırav” anlatıcıları anlatmıştır. Orta Asya Türk destancılık geleneğinin destan anlatıcılarına “baksı/bahşı” adı verilmiştir. “Baksı/bahşı” ise eski Türk inanç sistemindeki “Kam” ya da “Şaman” olarak adlandırılan anlatıcıların devam ettiricisi olarak bilinmiştir. Özbek ve Karakalpak destan anlatıcıları “baksı”, “bahşı” adlarıyla anılmıştır. Başka bir Türk boyu olan Kazak Türklerinde destan

anlatıcıları akın ve cırav'lardır. Cıravlar, çoğunlukla kahramanlık destanlarını "cır" adı verilen nazım şekliyle ve müzik eşliğinde anlatırken akınlar dombıra ile beraber ölüng nazım şekli ile kahramanlık çoğunlukla da aşk ve sosyal yaşamı ele alan destanları anlatmıştır. Uygur Türklerinde ise anlatıcıya "Destançı" adı verilmiştir. Tatar Türkleri kendi içlerinde destan anlatıcılarına "Sasan" ya da "Sesen" derken Başkurtlar "Susan" demişlerdir.

Bu bilgilere ek olarak Güney Sibirya Türkleri arasında destan anlatıcılarına "toolçu", "hayçı", "kayçı" ve "nımahçı", Yakutlar arasında ise "olonghusut" ya da "olongho" adları verilmiştir (Oğuz vd., 2015, s. 167-168).

Karl Reichl *Türk Boylarının Destanları* adlı eserinde Türk boylarında destancılar için kullanılan terimler hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre Yakut Türkçesinde destan şiirini söyleyen anlatıcıya "Olonhohut", Olonho" denilmiştir. Uygur Türkçesinde ise anlatıcı "Dastançı" ya da "Goşagçı" olarak adlandırılmıştır. Uygurların "Dastançı" söylemini aynı zamanda Özbeklerde kullanmışlardır. Karakalpak'da ise destan söyleyicisine "Jırav" ismi verilmişlerdir. Aynı zamanda "Jırav" Kazakistan bölgesinde de vardır. Altay Türklerinin destan anlatıcıları "Gayçı" olarak bilinmiştir. Kazak toplumuna bakıldığında sözlü destan anlatıcılarına "Akın" denilmiştir. Tatarlarda destan anlatanlara "çaçan" ve Başkurtlar ise "sasan" denilmiştir. Bu destan anlatıcılarından farklı olarak Özbek Türklerinde "bahşı" ismi var olmuştur. Bahşı burada öğretici anlamında Budist öğretmen demektir. Son olarak Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde destan anlatıcısına "aşig" denilmiştir (Reichl, 2011, s. 62-66).

Buna paralel olarak Türk Dünyasında destancılar verilen adları kısa bir şekilde ele almak yerinde olacaktır. Genel anlamda destancılar beş başlıkta incelenmiştir. Bunlardan ilki ise baksı/bahşı'dır. M. F. Köprülü *Edebiyat araştırmaları* adlı eserinde bahşı kelimesi üzerinde durmuştur. Bahşı kelimesi Hazer-ötesi Türkmenleri arasında, "iki telli tanburaları ile koşuklar(şüirler)" söyleyen halk sanatçısı anlamındadır. Âşık ünvanlı saz şairlerinden bir farkı olmayan bu bahşılara âşık ünvanı verilse bile bahşı(bahşı) ünvanı Türk dünyasında daha çok bilinmektedir. İran ve Maverâünnehir Müslüman kültür merkezlerinden etkilenen Türkmen boyları halk şâir-çalgıcısı olarak adlandırdıkları bahşılardan kış gecelerinde koşuk dinlemeyi sevmişlerdir. Bu bilgilere ek olarak Köprülü'nün tahminine göre 15. yüzyılda carci yani türkücü olarak adlandırılan bu anlatıcılar, Timurlular devrinde bahşı kelimesinin kıymetine imrenerek

kendilerine bu ünvanı layık görmüşlerdir. Bahşı kelimesinin kullanımı ise Kırgızlar ve Kazaklar arasında devam etmiştir. Ayrıca şamanlığın izlerini bünyesinde barındıran bahşı halk hekimi, sihirbaz gibi tabirlerin karşılığı olmuştur (Köprülü, 1999, s. 152-153).

Destancılara verilen ikinci ad jıravlardır. Çiğdem Akyüz ilk olarak jırav kelimesini kök olarak ele almıştır. Jırav, ır/yır, yır/cır, yırla-/cırla- kökünden türeyerek joktav, tolgav vb. sözlü edebiyat mahsulünü meydana getiren ve söyleyen anlamında karşımıza çıkmaktadır. Bugün jırav olarak adlandırılan destancı tipine baktığımızda ise Karakalpak bölgesinde daha çok varlığı görülmektedir ve coğrafi faktörü baz alarak jırav denilen anlatıcı tipini Kazakistan bölgesinde görmek mümkündür. Diğer yandan Karakalpak bölgesinde bahşılık geleneğinin varlığı da görülmektedir. Bu sebepten dolayı bahşılık geleneği ve jıravlar bazı yerlerde birlikte var olmuştur. Fakat bu iki anlatıcı tipi iki yönden birbirinden ayrılır. Bunlardan ilki müzik aletlerinin farklı oluşudur. Jırav denilen anlatıcı at kılından yapılmış olan kemana benzeyen bir alet kullanırken bahşı anlatıcı tipi iki telli dutar kullanmıştır. Bu iki anlatıcı tipini birbirinden ayıran ikinci unsur ise destanları söyleyiş farkıdır. Her bir destancı tipinin kendine göre bir anlatma usulü vardır. Bunların yanı sıra bahşılar daha çok aşk temalı destanları anlatırken jıravlar kahramanlık ve yiğitlik temalı destanları ele almıştır (Akyüz, 2011, s. 21).

Üçüncü anlatıcı tipi akındır. Akın kelimesi çoğunlukla şairin en kapsamlı halidir. Kazaklarda şair denildiğinde akın akla gelirken sözlü edebiyatta doğaçlama şeklinde destan ürünlerini söyleyen anlatıcı anlamında sınırlandırılmıştır. Aynı zamanda Akınların dinleyicilere olan bağlılığı göz ardı edilmemelidir. Akınlar dinleyiciye göre kendini planlamıştır ve günlük işlerinin az olduğu zamanlarda destanını dile getirmiştir. Buna göre akınlar yalnızca akşam vakitlerinde, bayramlarda geniş bir destan dinleyicisi ile karşı karşıya gelmiştir. Kazakların akıncılık geleneğinde ayt- konuşmak kökünden türeyen aytış önemli olmuştur. Aytış, karşılıklı atışma şiir veya türkü söyleme yarışıdır. Bunlara ek olarak akın kelimesi yalnızca Kazaklarda değil Kırgızlarda da şair olarak bilinmiştir. Kazak Türkçesinde akın doğaçlama destan anlatan şair demekken özel manada yine destana giriş yapmadan önce doğaçlama terme yani lirik şiir söyleyen kişi anlamında karşımıza çıkmaktadır (Reichl, 2011, s. 77-84).

Dördüncü anlatıcı tipi ise âşıktır. 15. yüzyıla kadar ozan kelimesinin varlığı varken 13. yy 'da yavaş yavaş varlığını gösteren ve 16. yy 'da somutlaşan aşık terimi,

bu zamandan sonra kendine ait özellikleri içinde barındıran bir şair haline gelmiştir. 16-17. yüzyılda kültürel seviyenin yükselişi ile şehirde hayatını sürdüren saz şairleri köylü halk çevresinde yetişen, kopuz eşliğinde kahramanlık destanları söyleyen ozanları artık kabul etmemişlerdir ve kullanımda olan âşık ünvanını almışlardır (Köprülü, 1999, s. 186).

Âşık, halkın anlayabileceği seviyede, hece vezniyle yazan, saz eşliğinde şehir şehir dolaşan, şair olarak tanımlanmaktadır. Âşıklık geleneğine ve gelenek içindeki temsilci isimlerine bakıldığında ise çeşitli isimlendirmeler olduğu görülmüştür. Bu geleneği temsil eden isimlerin tarihi serüvenine bakıldığında ise karşımıza “âşık, badeli âşık, hak âşığı, hak şâiri, ozan, halk ozanı, saz şâiri vb.” gibi isimler çıkmaktadır. Bu isimler çerçevesinde âşıkta bulunması gereken özellikler şu şekildedir:

1. Doğaçlama söyleme yeteneğine sahip olması
2. Saz çalması
3. Atışma yapabilmesi
4. Bade içtiği öne sürmesi (Akyüz, 2011, s. 22-23).

Son anlatıcı tipi meddahtır. Meddah, Arapça “medh” kökünden türemiş olup methedici(övücü) anlamında kullanılmaktadır. Meddah, taklit yeteneğini kullanarak öyküler anlatan, halkın eğlenmesini sağlayan bir sanatçıdır. Halk anlatmalarında dini unsurlara yer verilmiştir ve meddahlığın kökleri İslamiyet’e kadar dayandırılmıştır. Meddah halk arasında hikâyeyi anlatan normal bir anlatıcı olmamıştır. İzleyicileri etkilemede profesyonel bir oyuncudur. Bir meddah ne kadar iyi taklit yeteneğini kullanırsa o kadar çok izleyenleri hikâyenin içine sokar. Meddah, seçtiği konuya göre üzüntü, merak, mutluluk vb. gibi duygular ile izleyici arasında bağ kurulmasını sağlar. Ayrıca meddahlık hikâye anlatanlar (halk hikâyecileri), sadece taklit yapanlar(mukallid) ve hem hikâye anlatıp hem taklit yapanlar (meddahlar) olarak üçe ayrılmıştır. Âşıklardan farklı olarak da meddahlar sahnede aksesuar olarak değnek(sopa), mendil, süngü, tuğ, lamba vb. araçlar kullanmışlardır. Bu aksesuarların her biri bir veya birden fazla unsuru temsil etmiştir. Örneğin; değnek(sopa) büyü ve gücü, mendil ise oyun esnasında kadının başörtüsünü simgelemiştir (Kartal, 2017, s. 12-15).

Sonuç itibariyle, destan anlatıcıları Türk dünyasında var olmuştur ve hem ortak hem de farklı özellikler göstermişlerdir. Örneğin; Türk boylarında anlatıcılar gerek aynı gerekse farklı isimlerle var olmuştur. Bunu yanı sıra destan anlatıcısının var olması için

Türk boylarının destanı olması gerekmektedir ve eğer halkı derinden etkileyen bir olay tarih içerisinde meydana gelmezse Türk boyunun destanı oluşmamaktadır. Ayrıca; destan ve destancı kendi döneminin şartlarından sosyal veya siyasi olarak etkilenmektedir. Bu bilgilere ek olarak destan anlatıcılarının her zaman kendine has bir üslubu olmuştur. Fakat anlatıcı kendi özelliklerini sergilemeden önce her Türk boyunda olduğu gibi ustasının eğitiminden geçmiştir. Bu usta çırak ilişkisi çoğu Türk boylarında şekillenmiştir. Ortak olan bir diğer unsur müzik aletinin anlatıcı için vazgeçilmez olmasıdır. Türk boylarında müzik aletinin kullanımındaki tek fark ise isimlendirmedir. Boylar arasındaki diğer ortak unsurlar ise rüya motifi, bade içme, tören ve bayramlarda bulunmadır.

1.1.6. Türk Destanlarının Özellikleri

Türk destan ürünlerinde kullanılan dil, tabii olduğu dilin en güzel örneğini ortaya çıkarmıştır. Bu dil milletin ağızdan yüzyıllar boyunca yaşamışlıklar arasında süzülerek sanki atasözü ve özlü söz dizisi halini almış bir dil olmuştur. Destan dili bu sebepten dolayı kutsal kitapların diline benzetilmiştir ve tarihi, sosyal hayatı, dini vb. unsurları dil özelliklerinde barındırmıştır. Türk destanlarında şiir ya da mensur olarak kullanılan dil açık ve anlaşılabilir. Gramatikal olarak mısra dizilişi, Türk dilinin cümle yapısına uygun olmuştur. Anlatım tarzı olarak ortak konuşma dilinin hazinesini ve anlaşılır olmasını bünyesinde barındırmıştır. Üslup olarak ise abartma sanatına, teşbihe, tezatta yer vermiştir. Bu söz sanatlarından destanda en ağır basanı ise abartma sanatı olan mübalağadır. Bu söz sanatı destanı gerçeklikten uzaklaştırıyor gibi algılansa da mübalağanın amacı gerçekliği açmak ve genişletip büyüterek gerçeği göz önünde tutmaktır. Anlatım tekniği bakımından destan üç anlatım tekniğine sahip olmuştur. Bunlar; nazım, nesir ve nazım-nesir karışımıdır. Destanlardaki mekân ise doğal ve yaşanan bir hayat içinde olağanüstü özelliklerle okuyucuya veya dinleyiciye verilmiştir (Oğuz vd., 2015, s. 165-166).

Destanların sözlüklerdeki anlamına bakıldığında destan sözcüğünün temelinde “dâstân” vardır. Mana olarak destan manzum hikâye, mensur hikâye, kıssa, masal şeklinde tanımlanmıştır. Türk Edebiyatında destan denildiğinde hem manzum hem de mensur ürünler karşımıza çıkmıştır. Buna paralel olarak destanın nesre dayandığı tür olan Oğuz Kağan destanı nesre önemli bir örnektir. Destana konu, şekil ve tür olarak

bakıldığında destan tür itibariyle koşmaya benzemektedir. Semaî ve varsağı gibi destanın yapısı da ortaktır. Fakat bunlar aralarında dörtlük sayısı, işlediği konu, konunu anlatımı ve ezgi ve makam olarak ayrılmaktadır. Dörtlük sayısı olarak destanlarda bir sınırlama söz konusu değildir. Dörtlükler, konunun niteliğine, anlatıcının doğaçlama yeteneğine göre artmaktadır. Destanlar kasidenin karşılığı olarak ele alınmıştır. Koşma ve destan arasında destan dörtlük sayısı olarak daha fazla olmuştur. Koşma ve destanın işlediği konu bakımından farkı ise koşma ana konu olarak duyguyu ele alırken destandaki tema yaşanmış olan bir konu etrafında söylenmiştir. Anlatım olarak destanlarda hikâyeleme vardır. Epik şiir ve ayrıca didaktik şiir tipi destanlarda görülmüştür. Son olarak ezgi bakımından destanın kendine has bir makamı olmuştur (Güzel vd., 2007, s. 253-256).

Faruk Kadri Timurtaş *Tarih içinde Türk Edebiyatı* kitabında diğer araştırmacılar gibi destanı şekil olarak koşmaya benzetmiştir. Koşma ve destan arasındaki farkın makam ve ezgi olduğunu söylemiştir. Destan diğer türlere göre daha uzun manzumelerdir. Manzumeler kırk-elli dörtlükten oluşabileceği gibi yüz dörtlüğe kadar uzayan manzumelerde vardır. Ayrıca destanlar özellikle tarihi olaylar, cenkler ve kahramanlıklar için dile getirilmiştir. Destanlar ait olduğu toplumun sosyal hayatını ele almıştır. Toplum içinde gelenek ve görenekleri yayan; dalkavuk, cimri, züğürt gibi gülünç örnek tipleri meydana koyan; doğal afetleri ve hastalıkları hikâye şeklinde anlatan; eşkıyaları tanımlayan, meslek gruplarının ve o zamana ait çalışanların ilginç yönlerini açık ve anlaşılır bir dille anlatan destanlar var olmuştur. Bu sebepten dolayı tarih ve sosyoloji için destan önemli bir kaynaktır (Timurtaş, 2005, s. 46).

Sözlü kültürün bir ürünü olan destanın şiir dili bireylerin düşünmesini sağlayan ve mısraları oluşturan bir dil olarak tanımlanmasının temel nedeni, destanın formel ifadeye yer vermesinden kaynaklanır. Formel ifade ise, aslı itibariyle verilmek istenilen bir düşünceyi söylemek için, aynı ölçü şartlarına uyarak düzenli bir şekilde kurulmuş kelime grubudur. Türk destanlarındaki formel özellikler incelendiğinde bir yönde cümle yapısı ve vezinden kaynaklanan diğer bir yönde cümlelerdeki kalıplaşma, benzer cümle ve anlatımdan kaynaklanan cümleler arasında yakın bir ilişkinin varlığından söz edilir. Türk destanlarının vezin yapısı karışık olması sebebiyle nazım şekli üzerinde daha fazla durulmuştur. Türk destanlarındaki nazım şekli hecedir. Manzum mısraların ikisi destan türünde sıklıkla kullanılır. Bunlar; 7 ve 8 heceli mısra tipi, diğeri ise 11 ve 12 heceli mısra tipidir. 7 ve 8 heceli mısra tipi çoğunlukla uzunluk açısından kararsız olunan

parçalar için kullanılırken 11 ve 12 heceli mısra tipi düzenli kıtalarda ve dörtlüklerde kullanılmıştır. Kısa manzum mısralar, çoğunlukla 7 ve 8 hecelidir ama gerektiğinde hece sayısı daha az veya çok olabilmektedir. Hece sayısında ne kadar azlık ve çokluk farkı olsa da Türk sözlü destan şiirinde ritmik kalıplar düzenli olmuştur (Reichl, 2011, s. 187-189).

Destanlar genellikle halkın normal hayatının dışında bireysel kaygılardan uzak olarak ruhi hareket ile maddi gücün birleşiminden yaratılmıştır. Destanlar vasıtasıyla ferdi istek ve arzularından çok halk anlatılmıştır. Destanın en önemli özelliği ise kahramanca yaşanan bir hayatı topluma kazandırarak bir mücadelenin şekillenmesine vesile olmasıdır. Destanlar, millet olmanın, vatanını korumanın idealleri üzerine kurulmuştur. Bu nedenden dolayı bir destanda var olan olaylar, motifler ve kahramanlar arasında önemli bir ilişki vardır (Öztürk, 1980, s. 22-24).

Bu bilgilere ek olarak Özkul Çobanoğlu *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği* adlı eserinde destanların dil, üslup ve kompozisyon özellikleri üzerinde detaylı bir şekilde durmuştur. Bu bilgilere göre destan geleneğinde kullanılan dil canlı, açık, anlaşılırdır ve etkili bir söyleyiş gücüne sahiptir. Gramatikal olarak ele alındığında ise mısraların dizilişi, Türk dilinin cümle yapısına denktir. Ayrıca anlatım dili konuşma diline yakındır. Anlatım tekniği olarak destanlar nazım, nesir, nesir-nazım şeklinde üçe ayrılmıştır.

Bu teknik içerisinde var olan nazım diliyle yazılan destanlarda mısra dizilişi olarak 7-8 ve 11-12 hece vezni kullanılmıştır. Bu hece sayısının destanda duruma göre uzaması veya kısılması söz konusudur. Destanların şiir yapısında ise dörtlükler mevcuttur. Nesir tekniğiyle ele alınan kahramanlık destanlarında nazım tekniğiyle oluşturulan ürünlerin çoğu özelliği nesirde görülmektedir. Ayrıca nesir dili, konuşma dilinden farklı olup ritimli bir yapıya sahiptir.

Türk destan geleneği üslup olarak incelendiğinde ise destanların kendine ait bir üslubu vardır. Bu üslubun temelini mübalağa, teşbih, tezat gibi söz sanatları oluşturmuştur. Ayrıca destanlarda manayı güçlendirmek için ses taklidiyle meydana gelen kelimeler sıklıkla kullanılmıştır. Hatta anlatıcı destan anlatımındaki sıradanlığı kırmak için ara sıra karşılıklı konuşmalara yer vermiştir. Destanın kahramanları cesaretleriyle, akıllarıyla, sıra dışı güçleriyle her zaman ön planda olmuştur. Kahramanların en çok bilinen özelliği de ölümsüzlükleri ve yaralanmamalarıdır. Türk

destanlarındaki diğer bir üslup özelliği insanlara ve hayvanlara doğaüstü bir güç yüklenmesidir. Bunların dışında, destan anlatımında aliterasyon üslubun yapı taşıdır.

Sonuç olarak, destan anlatımı aliterasyon, kafiye, tekrar gibi unsurlar ile kurulmuştur (Çobanoğlu, 2015, s. 91-95).

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Kırgız Destanları

Kırgız destanları incelendiğinde gerek örf ve âdetleriyle gerek gelenek, görenekleriyle gerek kahramanlıklarıyla gerekse sosyal hayatı yansıtmalarıyla halkın milli duygularını ayakta tutmada çok yönlü bir edebi eser olmuştur. Destanlar nesiller boyu değişim göstererek zaman içinde kalıplaşır, daha sonra düzenlenip sanatsal bir boyut kazanır ve ait olduğu milletin düşünce yapısını, görüşlerini kahramanlar veya tipler etrafında anlatır.

Doğan Kaya Kırgız Destanları adlı eserinde destanlar ile ilgili geniş bir yelpazede bilgi vermektedir. Destanlar boylarının kahramanlıklarını ölçülü, uyaklı ve koşma şeklinde anlatan hikâyelerdir. Bu hikâyenin içinde sadece kahramanlar konu olmamıştır, ayrıca halkın duygu, düşünce, yaşam biçimi, tarihi, hayat görüşü vb. unsurlara da yer verilmiştir. Türk boylarında en çok destana sahip millet ise Asya ve Kuzeydoğu Asya’da yaşayan Türk boylarının başında gelen Altay Türklerine aittir. Toplam destanları ise iki yüz on iki adettir. Altay Türklerinden sonra en çok destana sahip olan boy Kırgızlardır. Ele geçirilen toplan destan sayısı da elli sekiz adettir.

Kırgız destanı denildiğinde akla ilk gelen destan Manas olsa da geri kalan elli yedi destan da önemlidir ve bu destanın isimleri şu şekildedir:

“Ak Bermet”, “Ak Maktım”, “Ak Möör”, “Aksatkın menen Kulmırza”, “Akşirin menen Aşım”, “Alp tobook”, “Askazan”, “Bağış”, “Balbay”, “Baytik baatır”, “Bolot-Asan-Camal”, “Boston”, “Calayır Calgız”, “Camankara Baatır”, “Cañilmırza”, “Canış Bayı”, “Cantay”, “Ceti Erdin Ölümü”, “Coloy Kan”, “Coodar Beşim”, “Er Bolot”, “Er Botom”, “ŞI”, “Er Soltono”, “Er Tabıldı”, “Er Töştük”, “Eşimkul menen Zuura”, “Gaoz Han”, “Gülbara menen Asan”, “Gülgaaki”, “Güldana”, “Kaçkan kız”, “Karaç Döö”, “Karaç Kökül”, “Karagül Botom”, “Kedeyken”, “Kız Cibek”, “Kız Darıyka”, “Kız Saykal”, “Kocacaş”, “Köroğlu Cana Asanhan”, “Kozuke Bayan”, “Kumayık”, “Kurmanbek”, “Manas”, “Mendirman”, “Muñduk Zarlık”, “Narikbay”, “Nurkan”, “Olcobay menen Kişimcan”, “Şabdan Kazalı”, “Sarıncı Bököy”, “Semetey”, “Seyitbek”, “Seytek”, “Şırdanbek”, “Taylak Baatır”, “Toltoy” (Kaya, 2015, s. 4-6).

Bu destanlara ek olarak Naciye Yıldız “*Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*” adlı eserinde Doğu Türkistan’daki halk içinde yaşayan destancıların söylediği destanlar ve halk arasında söyleyeni belli olmayan destanlar ile birlikte Kırgızların 101 destanı olduğunu teker teker açıklayarak vermiştir. Doğan Kaya’nın verdiği 58 destan ve Naciye Yıldız’ın ek olarak verdiği 52 destan birleştiğinde ise toplam destan sayısı 110’dur. Kırgız destanlarının diğer destan ürünleri şunlardır:

“*Acıbek Baatır*”, “*Ak Koyun*”, “*Akbarak menen Güldakan*”, “*Akılduu Kız menen Zulumkan*”, “*Alpamış*”, “*Altın Kökül-Ker Kökül*”, “*Armanduu Kızdar*”, “*Barçın*”, “*Barsıza Şayık*”, “*Batır Bek*”, “*Bozciğit*”, “*Buudayık*”, “*Canek Batır*”, “*Cöö Megen*”, “*Cum-Cuma*”, “*Cusup menen Zulayka*”, “*Cügörü*”, “*Çoro/Narık/Narıkbay*”, “*Er Colon*”, “*Er Çeğiş*”, “*Er Edil*”, “*Er Targın*”, “*Jurda*”, “*Kalde Bek*”, “*Kan Tuluy*”, “*Koşoy Kan/Kan Koşoy*”, “*Koyun Alıp*”, “*Köbök Baatır*”, “*Kökül/Muñduubay/Köçpösbay/Karaç-Kökül*”, “*Köe uulu*”, “*Kubatın uulu menen Aksatkın*”, “*Kulan Mergen*”, “*Kuyalı*”, “*Külbaaramile Asan/Külbara menen Asan*”, “*Künötay*”, “*Layli-Mecnun*”, “*Mamake Şopok*”, “*Muzburçak*”, “*Narinbay*”, “*Sal-sal*”, “*Seyfulmalik*”, “*Siyadat ile Nurali*”, “*Sobolon-Surtaş*”, “*Şahname*”, “*Şakıl Oosar*”, “*Tahir-Zuhra*”, “*Tarlan Batır*”, “*Tilekmattın Bayanı*”, “*Totuname*”, “*Tutan*”, “*Tögülbay*”, “*Zordukka Ketken Kızdın Armanı*” (Ata Yıldız, 2015, s. 186-198).

2.2. Kırgız Türklerinde Destancılık Geleneği

Kırgızların tarihine bakıldığında kökleri çok eskiye dayanmaktadır. Kırgız Türkleri, coğrafi açıdan geniş bir sahada yaşamakta olup birçok ulus ile zaman içinde ilişki kurmuştur ve çoğu zaman mücadele içinde olmuştur. Bu mücadele de edebiyat ürünlerine yansımıştır. Bu sebepten dolayı, Kırgızların sözlü edebiyatı oldukça değerlidir (Türker, 2010, s. 15).

Dünyada destan ile ilgili olan araştırma ve çalışmalar çok eski zamanlara dayanmaktadır. Fakat tam anlamıyla destan üzerine ciddi bir çalışmanın yürütülmesi 19. yüzyıla gelindiğinde başlamıştır. Birçok ulusun sözlü şekilde anlatılan destanları, ilk asırlardan itibaren Homer başta olmakla birlikte, çeşitli şairler ve bilim uzmanları tarafından derlenerek yazıya geçirilmiştir. Böylelikle yazıya geçen destanlar bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. İlk asırlarda yazıya aktarılan destanlar sonraki çağlarda özellikle aydınlanma çağında yeniliğin başlıca kaynağı olmuştur. Aydınlanma çağından

sonra ve özellikle 19. yüzyıla gelindiğinde ise, gerek sözlü gerekse yazılı destanların milli kimlik meydana getirmede ciddi anlamda kullanılmıştır (Akmataliyev & Kadırmambetova, 2009, s. 10).

Kırgızların sözlü geleneğinin ise ne şekilde ve ne zaman çıktığı ve gelişim gösterdiğiyle ilgili kesin bir bilgi elde yoktur. Ancak elde olan bazı kaynaklara dayanılarak bu konuyla ilgili tahminlerde bulunulmuştur. Kırgızların sözlü gelenek ürünlerinin yazıya geçirilmesiyle ilgili çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yapılmamıştır. Ç. Valihanov, W. Radloff gibi bilim uzmanları, sözlü geleneğini araştıran, derleyen ve yayınlayan ilk araştırmacılardan olup diğer araştırmacılara yol gösterici olmuşlardır. Yabancı araştırmacıların yaptığı çalışmaların ardından yerli araştırmacılar gelmiştir. Böylelikle Kırgızların sözlü geleneğine ait birçok kültür hazinesi derlenmiştir. Bu araştırma çalışmaları ilk olarak bireysel gayret içinde yapılmasının ardından 20. yüzyıl ile beraber devlet kurumlarının yardımıyla programlı bir şekilde devam etmiştir. Araştırmacıların görüşüne göre de ulusal bir hazineye sahip olan destan türünün diğer türlere göre daha fazla gelişim gösterdiği konusunda aynı düşünceye sahiptirler (Kayıpov, 2005, s. 3).

Kırgızlar, Altay Türklerinden sonra destan türü olarak en zengin Türk boyudur. Kırgızların destan geleneğine konu olarak bakıldığında Arap ve Fars edebiyatının kullandığı din, kahramanlık ve aşk konularına yer verdiği görülmektedir. Kırgız destanları, kendi milletine ait tarihi, sosyal yaşamı, halkın görüşlerini, yaşanan maceraları, gelenek ve görenekleri, inançları bünyesinde barındıran önemli bir sözlü kaynaktır (Türker, 2010, s. 15).

Ayrıca, Türk destancılık geleneğinin önemli bir kısmı olan Manas destanı ile beraber diğer tüm destanlarda kahramanların verdiği mücadele anlatılmaktadır. Kırgız destanları çoğunlukla yiğit bir babanın kız veya erkek olan evlâdının daima kavmini düşmanlardan himaye etmesini anlatmaktadır. Bu sebepten dolayı destan birçok kesitten oluşmaktadır. Bu tür destanların ön sırasında ise Manas destanı bulunmaktadır (Alimova, 2017, s. 13).

Kırgızlar sözlü kültür ürünü olarak çok zengin bir hazineye sahiptir. Bu sözlü kültür ürünleri bize halkın yaşayış biçimini, âdetlerini, geleneklerini, ekonomisini, edebi kişiliklerini, toplum yapısını konu olarak vermektedir. Kırgızların büyük ve küçük olarak iki çeşit destanı vardır. Küçük destan hacminde derlenip yazıya dökülen

destanlarda kahramanlık konusu hâkimdir. Bu türdeki destanlar uzunluk bakımından farklılık göstermektedir. Küçük destanlar öz yapı ve muhtevasına göre yiğitlik veya sosyal konu olarak kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Sosyal içeriğe sahip destanlarda mücadele konuları aktüel yaşama göre daha az yer kaplamıştır. Buna paralel olarak destan içeriğinde hikâyeleme, karşılıklı konuşma, monolog vb. birçok anlatım tekniği kullanılmıştır. Bunlara ek olarak farklı kafiyelerin küçük destan parçalarının kopuz ile beraber söylenmesiyle kalıcılığı daha da arttırmıştır. Kopuz eşliğinde destanın söylenmesi destanın ilgi çekiciliğini arttırmakla kalmayarak kulağa daha hoş gelmesini sağlayıp vermek istediği mesajı en iyi şekilde vermiştir ve sanatsal derecesini arttırmıştır (Özgün Öztürk, 2009, s. 13).

Her kavim geçmişini, mutluluklarını, kederlerini, düşünce yapılarını, isteklerini sözlü kültür ürünlerinde çeşitli şekiller ve türler ile ele almıştır. Sözlü ürünlerin içinde mensup olduğu kavmin yaşayışını bütün yönleriyle ele alan destan da önemli bir edebi eserdir. Kırgızlar sözlü gelenek içinde epik türünde oldukça başarılıdır. Destanlarda toplum, nazım ve nesir olarak anlatılmıştır. Kırgızların nazım şeklindeki destanları temel yapısını muhafaza ederek destan anlatıcısının mimikleriyle destanın ana ve yan karakterlerine eklemeler yaparak anlatma yoluna başvurulmuştur. Bunun yanı sıra nesir şeklinde aktarılan destanlarda masalsı özellikler ile beraber ses benzerlikleri kullanılarak açık bir anlatım tarzıyla söylenmiştir. Bazı Kırgız destanlarında ise bu iki anlatım tarzı birleştirilerek nazım ve nesir şeklindeki parçalar bir araya getirilmiştir. Bu durumda, destan anlatıcısı anlaşılmayacak bir vaka anlatırken ya da olaylar arasındaki geçişlerde nesir türünü daha çok tercih etmiştir (Turan Kallimci, 2010, s. 13).

Kırgızların sözlü geleneği “epikalık ır” (epik şiir), başka bir ifadeyle “comoktor” (destanlar), titizlik içinde derlenip araştırılan bir tür olmuştur. Bu türün başyapıtı Manas destanı ile birlikte Kırgızların sözlü geleneğinde destan dünyaya en başta tanıtılan bir tür olarak bilinmektedir. Gerçekte, Kırgızların sözlü geleneği ise 20. yüzyılın 20’li yıllarından sonra sürekli bir şekilde derlenmiş ve araştırılmıştır (Kayıpov, 2005, s. 4).

Kırgızlar epik türdeki ürünlerini “comok” adıyla ele almışlardır. “Epos” sözcüğünün, sözlü edebiyatta kullanımı 1930 yılından sonra olmuştur. Kırgızlar destan ile alakalı iki kelime kullanmışlardır. Bunlar “comok” ve “cöö comok” şeklindedir.

Comok sözcüğü, Er Soltanay, Manas, Semetey, Cañılmırza, Seytek, Er Botom, Er Eşim, Er Tabıldı, Er Toltoy, Kurmanbek vb. gibi destanlarda biçim, hacim, içerik ve

estetik değer olarak üst düzeyde, büyük destanları anlatmak için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra comok bazen masal ürünü içinde kullanılmıştır. Comok terimi dışında destan kelimesi için “miftik köönö”, baatırdık comok”, köönö epos”, “arhaik epos” gibi terimler de kullanılmıştır. Kırgız kültüründe destanı anlatan anlatıcılara “comokçu” denilmiştir.

Cöö comok ise comok’a göre daha kısadır ve çoğunlukla nesir tarzında söylenen masallardır. Comok olarak ifade edilen destanları comokçu anlatıcı söylerken cöö comok olarak ifade edilen parçaları halk içindeki normal bir insan da dile getirebilmiştir. Bunlara ek olarak destancılar için “Manasçı”, “ırçı”, ve “akın” denildiği bilinmektedir. Manas-Semetey-Seytek olarak üçünü bir araya getirerek tam şekilde anlatan kişiye “Manasçı” denilirken bu üçlemenin sadece bir parçasını anlatan kişiye “ırçı” denilmiştir (Kaya, 2015, s. 10).

Kırgız destanlarıyla alakalı Naciye Yıldız’ın anlattıkları, Doğan Kaya’nın söylediklerini destekleyici niteliktedir. Naciye Yıldız Kırgız destanlarındaki terimler hakkında şu bilgileri söylemektedir:

Kırgız destanları hem uzunluk hem de sayı itibariyle Türk Dünyasında zengin bir destancılık geleneğine sahiptir. Kırgız kültüründe destan kelimesi olarak comok, dastan, epos kelimeleri kullanılmaktadır. Comok destan için kullanılmasının yanında masal manasında kullanılmıştır ve ek olarak masalları anlatmak üzere cöö comok kelimesi de kullanılmıştır. Destan olarak anılan terimlerin kullanım yerleri de farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; Manas destanı için comok terimi söylenemez, bu parçalara dastan ya da epos teriminin kullanılması daha uygun olmuştur. Epos terimi, büyük kahramanlık destanı olarak bilindiğinden dolayı Manas haricinde bir başka destan için kullanılamaz bu yüzden diğer destanlara dastan ya da comok denilmiştir (Yıldız, 2015, s. 40-41).

Ayrıca, Manas, Semetey, Seytek olarak bilinen Manas üçlemesi için Kırgızlar Çon epos, bunun dışındaki kahramanlık destanları için kence(en küçük) epos adını destanlar için kullanmışlardır. Manas üçlemesini anlatanlara ise Manasçı, Çon Comokçu, Çon Manasçı, Semeteyci, Seytekçi gibi destan ile alakalı isimler koyulurken kence destanları yorumlayanlara çoğunlukla “akın-comokçu veya comokçu-akın” isimleri verilmiştir (Çeribaş, 2012, s. 11).

Doğan Kaya Kırgız destanlarını niteliklerine ve anlatımına göre beş maddede açıklamıştır. Bunlar ise şu şekildedir:

1. Kırgız destanlarının birçoğunda ulusunu, vatanını düşman saldırılarından muhafaza etme konusu ön plandadır. Vakalar tarihi realist çerçevede ifade eder. Bunlara Tarihiy- Baatırdık Comoktor “Tarihî Kahramanlık Destanları” denir (*Bagış, Canış-Bayış, Er Tabıldı, Kurmanbek, Seyitbek, Toltoy*).
2. Tarihî Destanlar “Tarihiy Comoktor” olarak bilinen birçok destanlar tarihi olayları içermektedir (*Cañıl-Mırza, Mendirman, Narıkbay, Şırdakbek*).
3. Arkaik- Kahramanlık Destanları (Arkaik-Baatırdık Comoktor) olarak adlandırılan bir bölüm destanlarda kozmik evreni ve sosyal olayları ya da aileyi, kabileyi kapsamaktadır (*Er Töştük, Kococaş, Karaç, Kökül Bayanı, Boston, Coodareşim*).
4. Bir kısım Kırgız destanlarında da aşk konusu ele alınmıştır. Liro-Romantiklik Comoktor “Lirik-Romantik Destanlar” olarak tanımlanan bu destanlarda realizme ve Kırgız halkının yaşamına yer verilmektedir (*Ak Möör, Gülgaaki, Közölşaa, Olcobay menen Kişimcan, Sarinci Bököy*).
5. Bir kısım destan içeriğinde de sosyal ve dini konular ağır basmaktadır. Bunlara da Diniy, Sotsyaldık-Turmuşuk Comoktor “Dinî ve Sosyal Konulu Destanlar” denir (*Kedeykan, Kız Darıyka, Muñduk-Zarlık*) (Kaya, 2015, s. 37).

Kırgız destanlarından biri olan Kız Darıyka ve birçok destan Türk uluslarına Arap ve Fars edebiyatlarından dâhil olan *Şehname, Bozciğit, Ferhat ile Şirin* gibi temeli klasik konular olan eserlere kaynaklık eden ürünler olarak bilinmektedir. Azeri, Türkmen, Özbek, Karakalpak, Kazak, Tatar gibi diğer Türk uluslardaki bu eserler, “hikâye”, “dastan”, “kıssa” isimleriyle sirayet etmiştir. Fars ve Arap edebiyatından gelen bu eserler, diğer Türk uluslarına göre Kırgızlar arasında daha geç yaygınlık kazanmıştır. Kırgızlarda sözlü kültür ve destancılık geleneğinin nesiller boyu önemini kaybetmeden canlı bir şekilde günümüze gelmesindeki en önemli nedenlerden biri göçebe yaşam tarzına devam ettirmeleridir. Diğer önemli bir neden de İslamiyet’in etkisinin çok yoğun bir şekilde hissedilmemesidir. Bu tarzdaki eserlerin, Kırgızlarda daha sonraları var olması, diğer uluslardaki gibi çok fazla yayılamamasına sebep olmuştur (Türker, 2010, s. 13).

Naciye Yıldız *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar* adlı eserinde Türk dünyasının destancılık geleneğiyle ilgili aşağıda belirtilen ifadeye yer vermiştir:

“Büyük bir hacme sahip olan Türk dünyası destancılık geleneğinde geleneğin oluşumu, icrası, icra edilenler bakımından büyük ölçüde ortaklık ve benzerlikler vardır. Bunun yanı sıra, her geleneğinde kendi içinde özgün bir yapısı ve bu yapıyla ilgili adlandırmalar bulunmaktadır.” demiştir (Yıldız, 2015, s. 19).

Örneğin; Türkiye Türkçesinde destan kavramının kapsamı, diğer Türk boylara göre daha farklı ve geniş bir muhtevaya sahiptir. Bu nedenden dolayı halk edebiyatında bir nazım şekli olan ve geçmiş çağlarda yazılmış tarihi kitaplar, yazanı belli olmayan anonim destanlar, çağdaş şiirler de destan olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, Türk Dünyasında destan türü olarak bilinen eserler Türkiye Türkçesinde halk hikâyesi olarak kabul görmektedir (Yıldız, 2015, s. 14).

Ü. Asanov ve A. Akmataliyev’in Kırgız Adabiyatı adlı ansiklopedik sözlüğünde destan, *“Şifahi edebiyatta yaygın olarak bilinen, genellikle hayal ürünü, vakaları abartmaya dayalı, fanteziye bağlı, muhtevası insana hoş gelen, anlatı türündeki eser”* olarak tanımlanmıştır (Çeribaş, 2010, 142).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Kırgız destancılık geleneği çok eski bir geçmişe sahip olduğundan dolayı ve birçok mücadelenin bir yansıması olarak ortaya çıkması sebebiyle geçmişten günümüze kadar dönem şartlarının etkisiyle birçok farkı adlandırmalar ile varlığını sürdürmüştür. Gerek tarihin derin izleri ve gerekse yaşanan dönem içindeki düşünce yapısı, dış etmenler ile ortaya çıkan destan isimlendirmelerin açıklamaları ise şu şekildedir:

2.2.1. Comok

Comok kavramı, Türkiye Türkçesinde “yumak” ve Türk lehçelerinde “lomak, cumbak, cumak, yomak, yumak, jumbak, jumak” gibi isimlerle varlığını sürdüren kavram ses değişimine uğrayarak “comok<yumak” şeklinde oluşmuştur. Kırgız Türklerinde destan ile beraber kullanılan en eski kavram “comok”tur. Bu kavram, Kırgızların sözlü ve yazılı eserlerinde çeşitli ifade şekilleriyle açıklanmıştır. Yahudi sözlüğünde comok, yiğitlik ve kahramanlık destanı, kabileye ait bir eser; cöo-comok da masal olarak kabul edilir. Kırgız Adabiyatı Terimlerini Tüştürmü olarak ifade

edilen sözlükte Kırgız Adabiyatındaki destan tanımını yinelenmiştir ve nesir türünde söylenen destanlar cöo-comok kavramıyla kayıtlara geçmiştir. Bu bilgilere ek olarak, Sovyet Ansiklopedik sözlük içeriğinde comok “Folklordaki temek terimlerden biri. Destansı, çoğunlukla nesir şeklinde söylenen ve hayali olan eser” şeklinde belirtilmiştir. Kırgız Edebiyatında “comok” kavramı hem destan hem de masal için kullanılırken “cöo-comok” masal için kullanılır.

Ayrıca, Kırgız edebiyatında 1930 tarihine kadar epos kavramının olmayışı, sözlü edebiyata ait epik eserlerde comok kavramının yerleşmesinde önemli bir etken olmuştur. Kırgızların tarih içerisindeki büyük kahramanlık vakalarının bir araya gelip bir bütün halinde şiirsel tarzda anlatılan hacimli, kapsamlı eserlerine comok denir. Kırgız sözlü kültürünün en nitelikli eserlerinden biri olarak bilinen “*Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılığının Tarihini Oçerki*” isimli çalışmada “comok” kavramı ifade edildiğinde çeşitli manaların ortaya çıktığını fakat comok kavramının ana fikrinin kahramanlıkla alakalı olduğunu ve aynı zamanda büyük bir olayın yüksek bir fikirle üretilerek kuvvetli bir sanatsal anlatım tarzıyla anlatılan eserler olduğu söylenilmiştir. Bunun yanı sıra hacim itibariyle küçük olan, şekil olarak düz yazı ile yazılan ve hayali unsurların fazlasıyla hissedildiği tür cöo-comok olarak ifade edilmiştir. Kırgız edebiyatında comok türünü anlatan anlatıcıya ise comokçu ismi verilmiştir (Çeribaş, 2012, s. 1-4).

2.2.2. Dastan

Türk halk edebiyatında var olan destan kavramının Kırgız edebiyatındaki kullanımını dastan şeklindedir ve anlam olarak farklı bir yapısı vardır. Dastan Orta Asya bölgesinde çok bilinen bir türdür. Bu epik türün içeriğinde sözlü lirik şiirler olmakla birlikte nesir türü mevcuttur. Ayrıca, bu tür duygusallık, yiğitlik temalı konuları kapsamaktadır. Türk boylarındaki destan örneklerinin “Oğuzname” olarak ele alındığı da görülmektedir. Kırgız edebiyatına destanın girişi ise 16.-17. yüzyıllardadır. Özellikle Karakalpak, Özbek, Kırgız, Oğuz gibi Türk topluluklarında dastan türü tutulan bir edebi üründür.

Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdüğү’nde dastan şiir lisaniyla yazılan hacimli eserler, kahramanlık ve yiğitlik masalları, duygusal şiirler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak dastan türü hem kahramanlık masalı hem de duygusal(lirik) şiir

olarak kabul edilmektedir. Bu sebepten dolayı dastan ve Kırgız Türklerindeki comok, Türk halk edebiyatındaki destan kavramına eş anlamlı olmaktadır. Ancak dastan lirik şiir olarak ifade edilmesi nedeniyle divan şiirindeki aşk konulu mesneviler olarak da düşünülmüştür (Çeribaş, 2010, s. 146-147).

2.2.3. Epos

Türk edebiyatında kullanılan destan kelimesine karşılık Kırgız Türkçesinde ve dünyada yaygın olarak kullanılan diğer bir terim “epos” sözcüğüdür. Epos kavramının Sovyet Birliği Dönemi’nde Kırgız Türkçesine giriş yapmasıyla beraber comok, cöö comok ve dastan kavramları unutulmaya yüz tutmuştur. Kırgız halk edebiyatında Kırgız Türkçesiyle yazılan pek çok eserlerde kullanılan epos, Türk halk edebiyatındaki destan kavramını karşılamaktadır. Epos, kültürel ve sosyal yaşamın karmaşık olduğu zaman diliminde, esirlik ve feodalizm çağlarında meydana çıkmıştır. Eposlar ilgili olduğu toplumun tarihini, hayat biçimini, sosyal durumlarını, kültürel alışverişlerini ve ait olduğu halkın geleneğini, âdetini detaylı bir şekilde anlatan bir türdür. Ayrıca, epos dünyanın çeşitli bölgelerinde varlığını sürdürse bile Kırgız edebiyatında epos kavramının önemi farklıdır. Çünkü Kırgız edebiyatında eposlar büyüklüklerine ve olayların az ya da çok oluşuna göre ikiye ayrılır: Uluu (Büyük) ve Kence (Küçük). Bunun yanı sıra; eposlar içeriklerine göre de Turmuştuk (sosyal hayatı konu alan destanlar) ve Baatırdık (kahramanlık-yiğitlik destanları) olarak iki kısma ayrılır. Günümüzde ise eposlar nazım tarzında şekillenip ilhamını halktan alan eserler olarak tanımlanmaktadır ve bugün için destan kavramına karşılık epos kullanılırken masal türü için “comok” kavramı kullanılmaktadır (Çeribaş, 2012, s. 6-7).

Kırgız destanları içerik ve biçim özelliği bakımından ikiye ayrılır: Kence Epostor (Küçük Destanlar) ve Çon Epostor (Büyük Destanlar) olmak üzere... Çon Epostor destanlar “Manas”, “Semetey”, “Seytek” bunların haricindeki destanlarda Kence Epostor olarak nitelendirilir (Kayıpov, 2005, s.4).

2.3. Kırgız Türklerinde Destan Anlatıcıları

Kırgız Türklerinin ayrılmaz bir parçası olan destanların oluşumunun ardından onu dile getiren, nesilden nesile aktaran ve öğreten şairlere genel bir ifadeyle destan

anlatıcısı denilmiştir. Geçmişten günümüze kadar destan anlatıcıları farklı isimlerle bilinmiştir. Destancıların farklı adlarla bilinmesinin asıl nedeni tarih süreci olarak kabul edilmesiyle birlikte en önemli nedeni destanların büyük veya küçük olmasından kaynaklanmıştır. Destanların büyük veya küçük olmasına göre anlatıcılara verilen isimler ise şunlardır:

2.3.1. Comokçu

Kırgız edebiyatında destanı söyleyen, icra eden destan anlatıcısı olarak kabul edilen ilk kavram comokçudur. Comokçu kavramına yakın olarak kullanılan “ırçı, akın, manasçı” kavramlarının tamamını içine alan kavrama ise “aytuuçu” denilmektedir. Bu kavramların içerisinde yer alan “manasçı” teriminin oluşumu ise 20. yüzyılı bulmuştur.

Comokçu'nun sözlük anlamına bakıldığında “comok”(destan) dile getiren, destanı farklı bir tarz ile halka sunan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu kişiler genel itibarıyla halk destanlarını söyleyen yetenek sahibi bireylerdir. Manasçı olarak adlandırılan destancılar bu gruba dâhildir (Asanov& Akmatiliev, 2004, s.144).

İçerik, yapı ve hacim olarak büyük kahramanlık destanlarını kapsayan comok'ü comokçular anlatırken hacimi küçük olan ve yapısı nesir olan cöo-comok'u halkın içindeki insanlar söylemiştir. Üstelik destan anlatıcıları için “Manasçı”, “akın”, ve “ırçı” terimleri kullanılmıştır. Destan söylemek fiili ise “comokto” şeklindedir. Manas-Semetey-Seytek olarak bilinen bu üç parçanın bütünü anlatan destancıya “Manasçı” denilirken bu üç kısımdan sadece bir parçasını dile getiren destancılara “ırçı” denilmiştir. Comokçular destan anlatımına başladığı zaman ilk olarak yavaş bir girişgah yapıp daha sonra standaki olayların heyecanına kapılarak çarpıcı bir şekilde hızlı ve hareketli bir anlatıma geçilmesi halk arasında sıkça bilinen bir durumdur (Kaya, 2015, s. 10-15). Kırgız Türk edebiyatında comokçular, destan ve masal anlatan şairler olarak kullanılsa da çoğunlukla destan anlatıcı olarak kabul edilmişlerdir. Aynı zamanda, mesleğinin hangi aşamada olduğu, destanlardan hangilerinin anlatabildikleri ve destanı söyleme yeteneklerine göre farklı isimlerle anılmışlardır. Örneğin; comokçuların usta bir şekilde destanı anlatma becerisine göre nesir tarzında cöo comoktoru(masalları) söyleyen anlatıcıya comokçular, epik destanların kısımlarını söyleyenlere camakçı-comokçular ve Manas destanı ile alakalı didaktik, lirik şiirleri anlatan destancılara akın-comokçular denilmiştir. Görüldüğü üzere, comokçu hem destan hem de masal anlatıcısı

için kullanılan genel bir addir. Türk edebiyatında halk şairi olarak bilinen “ırçılar” ve “akınlar” destanı anlatan anlatıcılar içinde kabul edilir. Irçı, Kırgız edebiyatında şair ve âşık olarak bilinmektedir. Aynı zamanda ırçı, manzum türündeki destanları söyleyebilen bir anlatıcıdır. Ayrıca yukarıdaki bilgilerden yola çıkılarak comokçu kavramı akın manasında değerlendirilmektedir (Çeribaş, 2012, s.17-18).

2.3.2. Irçı

Kırgız edebiyatında destanı söyleyen ve destan anlatıcı olarak kabul edilen diğer bir kavram “ırçı”dır. Irçı teriminin varlığı çok eskiye dayanmaktadır. Kırgızlar, geçmişten günümüze kadar hissediklerini o an söyleyebilen yetenekli kişiler için ırçı terimini kullanmışlardır. Hatta Manas destanını ilk söyleyenin Caysan Irçı olduğu bilinmektedir. Ayrıca “Manas” destanını Manas’ın arkadaşı olan Iraman’ın Irçı oğlunun söylediği kaynaklara geçmiştir. Başka bir bilgiye göre de Canibek Hanın hanlık yaptığı zaman diliminde Toktogul Irçı o çağın önemli yeteneği olmuştur. Bu bilgiler ırçı teriminin varlığını çok eski zamanlardan beri var olduğunu kanıtlamaktadır (Obozkanov, 2006, s. 15). Kırgız edebiyatının büyük bir oranını türküler oluşturmaktadır. Kırgız Türkçesinde genellikle türkülere karşılık gelen terim ise “ır”dır. Bu türküleri icra eden halk şairine de “ırçı” denilmiştir. (Abalı, 2015, s. 6). Tam adı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed El Kaşgar olarak bilinen Kaşgarlı Mahmut, Türkçenin ilk sözlüğü olarak kabul gören Divan-ü Lugat’it Türk’te ırçı terimini “ır” ve “yır” olarak ele almıştır. “Yır yırladı (o bir ır, şarkı söyledi)” ifadesinden de bu anlaşılmaktadır (Atalay, 1999, s.3). Kırgız Türkçesinde “y” sesinin “c” sesinde bir değişime uğradığı söz konusu olsa da “cır” şeklinde bir ifadeye rastlanmamıştır ve yine “ır” terimi kullanılmıştır. Kırgız edebiyatında “ır” türküyeye karşılık gelmesinin yanı sıra, şarkı, şiir ve şiir bölümü manaları için de kullanılmaktadır. Ayrıyeten, “müzik”, “ritm” ve “kafiye” manasını “ır” karşılamaktadır. Bu bilgilere ek olarak, Kırgız edebiyatında ırçı kelimesi hem âşık hem de Türk edebiyatındaki destancı kelimesini içine almaktadır. Ayrıca, Kırgız edebiyatındaki “akın” kavramının eş manalı olarak yine “ırçı” ifade edilir. Buna paralel olarak “akın” teriminin âşık manası bulunmaktadır. Bunlara ek “ırçı” kavramı “türkü, şarkı icra eden kişi” manasına geldiğinden “halk sanatçısı” olarak bilinmektedir. Özetle; “ır” ve “ırçı” kavramı Kırgız edebiyatının terimleri arasında en eski kavramlar vasfıyla varlığını korumaktadır (Çeribaş, 2011 s.22-23).

2.3.3. Akın

Kırgız edebiyatında destanı icra eden destan anlatıcı olarak anılan; ancak “ırçı” kavramı gibi Manasçı manasında kullanılmayan bir diğer terim “akın”dır. Kırgız Adabiyatı sözlüğünde “akın” kavramının tanımına bakılacak olduğunda “*genel olarak şiir yazan veya irticalen şiir söyleyen kişi. Kırgız ve Kazaklarda belli bir sisteme dayalı olarak şiir yaratan tiplere verilen addır*” şeklinde bir tanım söz konusudur. Ayrıca, anlatılan şiirin içeriğine göre akınlar “*nuskooçu (öğüt şiirleri söyleyenler)*”, “*kuudul söz ustaları (hiciv taşlama şeklinde eleştiri şiiri söyleyenler)*” ve niteliğine göre de “*camakçı akınlar (acemi şairler)*”, “*comokçular (usta/destan söyleyen şairler)*” biçiminde dört kısma ayrılmışlardır (Asanov&akmataliyev, 2004, s.48-49).

Akın, terim manasıyla ırçı teriminde olduğu gibi Türk edebiyatında âşık kavramını karşılamaktadır. Akınlık, halk arasında gezerek hem öğüt veren hem de destan, masal gibi edebi türleri anlatarak sanatını sunan ve gerektiğinde halkı güldürebilen bir tiptir. Akın bu yönüyle sadece âşık olarak ifade edilmemiştir ve meddah tip unsurlarını karşılamıştır. Bunun yanı sıra akın kavramı ile ırçı kavramının denk olduğu söylenmektedir. Fakat Kırgız Türkleri ırçı kavramıyla âşık, şair anlamlarını kullanmalarının yanı sıra halk sanatçısı anlamını kapsamaktadır. Bu bilgiden yola çıkarak akın ve ırçı kavramlarının aynı manayı karşılamasının nedeni şiir yazmaları ve söylemeleridir. Bu açıdan her iki kavram birbirine denk görevleri yapmaktadır ama dönem şartlarından dolayı zaman içinde farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Akın aynı zamanda destanı söyleyen kişi olarak ifade edilir. Ancak, akın kavramı ırçı gibi Manasçı anlamına gelmemektedir. Bu görevi yapan kişiler destanları halk arasında tanınmak amacıyla dile getirmişlerdir. Manas söylemek yeni bir destanı var etmek demektir ve Manasçı olabilmek için rüya görme, usta-çırak ilişkisinde bulunma, eğitim alma vb. gibi belli yolları geçmek lazımdır (Çeribaş, 2012, s.25).

Bu bilgilere ek olarak Çiğdem Akyüz Öztokmak *Kırgız Destanları 16 Bağış Destanı* adlı eserinde Kırgız edebiyatında önemli bir yeri olan epik şiir kültüründeki şiirleri komuz veya kıyak ile beraber icra eden akınları üç grupta vermiştir:

-“*İrticalci (camakçı): Medhiye ve hiciv okuyanlar,*

-*Destancı (comokçu): Epik şiirleri icra edenler,*

-*Nasihâtçi (nuskooçu): Nasihat şiirlerini icra edenler*” (Öztokmak, 2019, s. 22).

Çeşitli kaynakların verdiği bilgiler ışığında “akın” kavramının Kırgız Türkleri arasında uzun bir süre şair, ozan manalarıyla var olurken Kazak ve Kırgız Türkleri İslamiyet’i ve yazılı ürünleri keşfetmesiyle beraber akın kavramı bu iki Türk boyunda daha çok yerleşmiştir. Ayrıca, zaman içerisinde “ırçı” kavramı ile eş manada kullanılmıştır. Bu çerçevede, akın ve ırçı her ne kadar eş anlamda kullanıldığı görülsede aydın kesim arasında bu iki kavrama bakış açısı farklı olmuştur. Bu farklılığa göre Kırgız halk şiirine tâbi olan aydın kesim toplumsal sınıflandırmanın etkisiyle kültür seviyesi yüksek olan tipleri “akın” olarak görmüş olmakla beraber kabiliyeti yüksek kültür seviyesi düşük olan tipleri ise “ırçı” olarak sınıflandırmışlardır (Çeribaş, 2012, s.25-26).

Özetle; akınlar şairdir. Kendi içlerinde var olan kabiliyet sayesinde şiir yazabilen ve bunları halka sunabilen bir kişiliğe sahiptirler. Fakat tam bir destan anlatıcısı olmadığı halk arasında şöhreti elde etmek amacıyla destan anlattığı bilinen bilgiler arasındadır.

2.3.4. Manasçı

Kırgız edebiyatında “manasçı” kavramının çıkış noktası Manas Destanı olmuştur. Kırgız sözlü geleneğinde Manas destanını meydana getiren, gelişmesini sağlayan ve halk içinde destanı anlatarak kuşaktan kuşağa aktaran kişi manasçı’dır. Ayrıca, “*Manas-Semetey-Seytek*” üçlemesini tam olarak anlatan kişiye “*Manasçı*” denir. Bu üçlemenin bir bölümünü anlatan destancıya da “*ırçı*” denir ” (Kaya, 2015, s. 10).

Manasçılar, Kırgızlar arasında usta destan anlatıcısı olarak kabul edilmiştir. Bu kavramın kendini duyurması ise 1930 yılında olmuştur. Manasçı kavramından önce comokçu, ırçı, akın gibi kavramlar halk arasında hem şair hem de destancı olarak bilinmekteydi. Manasçı aynı zamanda dünya edebiyat tarihinde bir ilk olarak Manas destanı ve bu destanı anlatanla birlikte aynı isim ile tanınmıştır. Yani, Manasçı kavramı adını Kırgız halkının çon epos şeklinde adlandırdıkları Manas destanından almıştır. Bunun yanı sıra manasçı diğer destancıların tanımını gibi çeşitli versiyonlarda tanımlandığı görülmektedir. Örneğin; “Kırgız Adabiyatı Terminderinin Tüştürmö Sözlüğü’nde” manasçı “*Manas Destanı’nı söylemede ve icra etmede yetenekli kişiler.*

Manasçılar Kırgızların en büyük edebî mirası Manas Destanı'nı yaratan, tamamlayan ve bugünkü hacme ulaştıran tiplerdir...” şeklinde tanımlanmıştır. Diğer bir kaynak olan “Kırgız Adabiyatının Tarihi” adlı kitapta da “*manasçı, edebi terim olarak kullanılan bir sözdür. Terim, öncelikli olarak zanaat erbablarını akla getirip Kırgızların büyük başarısı sayılan Manas Destanı'nı yaratan, nesilden nesile aktarılıp zamanımıza kadar alıp gelen, onu bugünkü hacme, edebî seviyeye ulaştıran halk istidadına rehberlik etmektedir*” şeklinde bilimsel bir tanımlama yapılmıştır. Görüldüğü üzere, Kırgız sözlü geleneğinin profesyonel halk sanatçısı seviyesinde kendini kabul ettiren manasçılardır (Çeribaş, 2011, s. 27-29).

Çiğdem Akyüz Öztokmak *Kırgız Destanları 16 Bağış Destanı* adlı eserinde Manas'ın bütün parçalarını söyleyenlere Manasçı denildiği bilgisini verdikten sonra bir kısmını söyleyenlere şala(yarı) Manasçı denildiğini kaydetmiştir ve Manas akınlarını iki grupta incelemiştir:

1. Comokçu: Manas Destanını döneminde var olan akınlardan derleyerek tekrardan yorumlayan bir kişi.
2. Camakçı: Manas destanının bir kısmını comokçulardan dinledikten sonra kendine göre uzatarak veya kısaltarak anlatan kişi (Öztokmak, 2019, s. 22).

İlaveten, Kırgız akınlarının önemli bir özelliği ilgili destanı müzik aleti olmadan ses tonunda değişiklik yaparak ve farklı yüz hareketleriyle anlatmalarındır. Bu özellikten yola çıkılarak Manasçının destanı söyleme kabiliyetine, gelişmişlik düzeyine, mimiklerdeki ustalıklarına göre dört grupta ele alınmışlardır. Bunlar ise şu şekildedir:

1. Çon Manasçı (Büyük Manasçı) : Manas destanında olmuş vakaları tam bir şekilde söyleyebilen, olayın ana düşüncesinden ayrılmadan anlatıma yenilikler katabilen kabiliyetli ve usta Manasçılardır.
2. Çınıgı Manasçı (Gerçek Manasçı) : Manas Destanında geçen vakalara vâkıf olan ve halka iyi bir şekilde anlatan kişilerdir.
3. Camakçı Manasçı (Vasat Manasçı) : Manas Destanının bir kısmını bilen fakat destana yeni bir şey katamayan kişilerdir.
4. Üyrönçök Manasçı (Çırak Manasçı) : Manas Destanını icra etmede istekli olan genç yaştaki kişilerdir (Öztokmak, 2019, s.22-23).

Kısacası; Kırgızlar destan tarzındaki şiir derleme çalışmalarına 19. yüzyılda başlamasının yanı sıra detaylı incelemeler bu yüzyıl içerisinde gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda destan anlatıcılarından toplanılan Manas Destanı'nın parçaları bir araya geldiğinde Kırgızistan'da iki milyon mısra-satırdan daha fazla külliyat meydana gelmiştir (Reichl, 2011, s. 85).

2.4. Kırgız Destanlarının Sınıflandırılması

Türk destanlarında genel itibariyle bir sınıflandırma olmasıyla beraber Kırgız edebiyatındaki destanlar için hacim ve konu bakımından bir sınıflandırma söz konusudur. Türk dünyasında bilinen Kırgız destanlarının teşekkülü ise şu şekildedir:

Kırgız destanlarını büyük ve küçük oluşuna göre kabul etmiş isim Çiğdem Akyüz Öztokmak'tır. Öztokmak büyüklük olarak "*Manas-Semetey-Seytek*" üçlemesini uluu destan olarak ele almıştır. "*Kocacaş*", "*Kedeykan*", "*Mendirman*", "*Er Töştük*", "*Bagış*", "*Coodarbeşim*" olanları da kence destanlar olarak ortaya koymuştur. Zakirov, 1960 yılında destan konularını kahramanlık ve aşk olmak üzere iki kısımda incelemiş olup mitolojik ve tarihi unsurları barındıran destanları içerik olarak parçalamıştır (Öztokmak, 2019, s. 21).

Kırgızlar ve Kırgız destanları üzerinde ayrıntılı araştırma yapanlar arasında ismini duyurmuş olan Çeribaş ise *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar* adlı eserinde Kırgız destanlarını yalnızca konu olarak ele almayarak gerek hacim gerekse bulunduğu çağ ve halk üzerindeki tesirini temel alarak ayrıntılı bir sınıflandırma çalışması yapmıştır. Bu çalışma ise aşağıda verilmiştir:

A. "Konularına Göre

1. *Mitik Destanlar: Er Töştük, Kocacaş, Coodarbeşim gibi.*
2. *Mitik- Kahramanlık Destanlar: Kocacaş, Er Töştük, Boston, Coodaebeşim dibi.*
3. *Tarihî- Kahramanlık Destanları: Manas, Seytek, Semetey, Mendirman, Er Tabıldı, Soltonoy, Kurmanbek, Şırdakbek, Canış- Bayış gibi.*
4. *Sosyal İçerikli Destanlar: Kız Darıyka, Kedeykan, Munduk- Zardık gibi.*
5. *Lirik-Romantik Desynlar: Sarinci-Bököy, Gülgaaki, Ak Möör, Olcobay menen Kişimcan, Közölşa gibi.*

B. Dönemlerine Göre

1. *Eski Destanlar: Er Töştük, Kocacaş, Boston, Coodarbeşim*
2. *Tarihî Dönemi Ele Alan Destanlar: Manas, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Şırdanbek vb.*

C. Yapılarına Göre

1. *Manzum Destanlar: Manas, Kocacaş, Er Töştük, Coodarbeşim, Canıl Mırza, Boston, Mendirman, Bağış, Kurmanbek (Moldobasan Musulmankulov rivayeti) gibi.*
2. *Manzum-Mensur Karışık Destanlar: Canış- Bayış, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Kurmanbek (Kalık Akiyev rivayeti), Seyitbek Destanı (Orozbay Urmambetov rivayeti) gibi.*

D. Etki Sahası Bakımından

1. *Daire Oluşturmuş (Kollaşmış) Destanlar: Manas (Semetey, Seytek, Toltoy, Coloy Han Kökötöy Han, Kenen Sarık, Kulan Sarık, Kız Saykal gibi kollar), Kurmanbek (Seyitbek), Er Töştük (Coodarbeşim Destanı).*
2. *Daire (Kol) Oluşturmamış Olanlar: Üç destan dışında kalanlar” (Çeribaş, 2012, s.58-59).*

Kırgız destanlarının sınıflandırılması üzerine ayrıntılı bir çalışma yapan diğer önemli isim Süleyman Kayıpov'dur. Kayıpov Kırgız destanlarını içerik ve hacme göre bir tasnif çalışması yapmıştır. Bu tasnife göre:

- a) **Baatırdık- Arhaikalık Comoktor (Arkaik Kahramanlık Destanları):** Bu gruba giren destanlarda ulusal konuların anlatılmasından ziyade ailevi veya aşiret yaşamı anlatılmaktadır. Bu destanların içeriğine bakıldığında ise günlük yaşamda var olan gerçeklik söz konusu değildir. “*Er Töştük Destanı*” da bu gruba ait bir örnektir.
- b) **Tarihiy Baatırdık Comoktor (Tarihi Kahramanlık Destanı):** Arkaik Kahramanlık destanlarında konu ağırlığı sosyal hayat iken destanın asıl teması ve yazılma amacı vatan, millet ve devlettir. Arkaik öğelerden çok ulus, millet gibi tarihi öğelerin çoğunlukla anlatıldığı destanlarda bu gruba girmektedir. Bu destanların başında “*Manas Destanı*” vardır.

- c) Tarihiy Comoktor (Tarihi Destanlar): Destanların yazılma amaçlarından bir tanesi halkın başından geçen etkileyici bir olayı yakın zaman diliminde gerçekliğini bozmadan anlatabilmek veya yazıya geçirebilmektir. Doğal olarak bu türdeki destanların ana teması realizmdir. Gerçeklik ile iç içe olan destanlar da bu gruba aittir. Buna örnek olarak “*Mendirman*”, “*Narikbay*”, “*Şırdanbek*”, “*Cañıl-Mırza*” verilmektedir.
- d) Liro-Romantikalık Comoktor (Lirik-Romantik Destanlar): Tarihi vakalarla beraber önemli şahsiyetlerin ve kahramanların aşkını ve mücadelelerini anlatan destanlardır. Bu hikâye içeriğinde ise diğer coğrafyalarda yaşayan Türk boylarının hikâyesi yer almaz. Sadece Kırgızların sosyal yaşamını anlatan olaylar söz konusudur. Bu destanlara da örnek olarak “*Olcobay menen Kişimcan*”, “*Sarinci Bököy*”, “*Gülgaaki*” vb. verilmektedir.
- e) Diniy, Sotsyaldık- Turmuştuk Comoktor (Dinî ve Soyal Konulu Destanlar): Bu gruba mensup destanlar ise kendi coğrafyasında yaşamını sürdürerek Kırgızların sözlü geleneğinden yararlanıp gelişimini tamamlayan destanlardır. “*Kız Dariyka*”, “*Kedeykan*”, “*Muñduk*” bu destanlardan birkaçıdır (Kayıpov, 2005, s. 4-5).

“*Kırgız Destanları*” adlı eseriyle destanlar üzerine araştırma yapan Doğan Kaya da destanları içerik ve şekil yapısına göre üç parçaya bölerek tasniflemiştir:

- a) Köönü Epos, Baatırtık Epos, Baatırdık Comok (Kahramanlık Destanları) : Başlıktan anlaşıldığı gibi kahramanlık unsurları ön planda olan destanlar bu grupta yer alır. “*Kurmanbek*”, “*Şırdakbek*”, “*Er Tabıldı*” vb. destanlar bu gruptadır. Ayrıca kahramanlık olaylarının yanında sevdiğini almak için verilen mücadele ve evlilik gibi konularda destan içeriğinde anlatılmaktadır.
- b) Sotsyaldık-Turmuştuk Eposlar: Kahramanlık olaylarının yanında halkın birlik ve beraberlik duygusunu canlı tutan sosyal konuları ele alan destanların olduğu gruptur. Aile kavramının içindeki konular, gelenek, görenekler, hak, adalet vb. konulara destanlarda özellikle yer verilmiştir. “*Kococaş*”, “*Kedeykan*”, “*Olcobay menen Kişimcan*”, “*Sarinci-Bököy*”, “*Megirman*” ve “*Kız Cibek*” gibi bu türdeki destanlar bu gruba örnek gösterilmektedir.

- c) Yazılı Eserler: Bu gruptaki destanlar yazılmış eserler halinde Türk coğrafyasına yayılmıştır. Aşkın konu alındığı bu destanların yanında dini öykülere yer verilmiştir. “*Munduk-Zarlık*”, “*Bozcigit*”, “*Cum-Cuma*” vb. destanlar ise bu gruba aittir (Kaya, 2015, s. 11-12).

Bu ayrıntılı sınıflandırmalara ek olarak destanın büyüklüğüne ve konusuna göre inceleyip değerlendirerek sınıflandırma üzerine çalışma yapan bir diğer isim Necla Yalçınır'dır. Yalçınır'e göre Kırgız destanlarını şekil ve muhteva olarak çeşitli parçalara ayırmak mümkündür. İlk olarak destan büyük ve küçük destan oluşuna göre sınıflandırıldığında ise iki kısma ayrılmaktadır:

1. Büyük Destanlar (Çon Opostor): “Manas, Semetey, Seytek” destan üçlemesi bu grupta bulunmaktadır.
2. Küçük Destanlar (Kence Opostor): Büyük destanlar dışında kalan bütün Kırgız destanları da bu grup içerisindedir.

Çoğunlukla Kırgız destanlarının şekil yapısına ve muhtevasına bakıldığında var olan Türk kabilelerindeki destanlardan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Yalçınır şekil ve muhtevasına göre destanları beş kısma ayırmıştır ve bu çalışması Süleyman Kayıpov'un çalışmasını destekleyen nitelikte olmuştur:

1. Arkaik Kahramanlık Destanları: Bu gruptaki destanlar daha çok devlet ve milletin en küçük toplumsal birimi olan aile problemlerini anlatmaktadır. Aynı zamanda, destanlarda bahsedilen evren gerçeklik ile alakası yoktur. “*Kocacaş*”, “*Karaç-Kökül Destanı*”, “*Coodarbeşim*” vb. destanlar bu gruba örnektir.
2. Tarihî Kahramanlık Destanları: Destanların genel itibarıyla ana teması halkını, vatanını dış unsurlardan koruma düşüncesi üzerine kuruludur. Düşman, ulus, millet gibi kavramların daha çok anlatıldığı destanlar Tarihî kahramanlık destanlarına aittir. Manas üçlemesinin ana kahramanlarının isimlerinden doğan “*Canış-Bağış*”, “*Kurmanbek*”, “*Bağış*”, “*Seyitbek*” vb. destanlar bu gruba örnektir.
3. Tarihî Destanlar: Ana teması gerçeklik üzerine kurulu olan ve yakın bir zamanda gerçekleşen vakaları anlatan destanlar bu grupta yer almaktadır.
4. Lirik-Romantik Destanlar: Bu destanların esas kaynağı aşk üzerine kurulmuş bir kültürel gerçekliktir. Destanlarda kişilerin yaşadığı olaylar

anlatılmıştır. Diğer Türk boylarında görülen Doğu kültürüne ait destan motifler bu gruptaki destan içeriğinde bahsedilmemektedir. “Közölşaa”, “Zıypırım Suluu”, “Ak Möör” vb. destanlar bu gruba aittir.

5. Dini ve Sosyal Konulu Destanlar: Bu gruptaki destanlar Doğu kültürünün epik geleneğinde var olan motif unsurlarından beslenmiştir.”Zarlık” olarak adlandırılan Kırgız destanı bu gruba örnek verilmektedir (Yalçınar, 2008, s. 110-111).

Son olarak Naciye Yıldız “*Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*” adlı çalışmasında Kırgız Destanlarını:

1. Kahramanlık destanları

- A. Mitolojik motifler içeren kahramanlık destanları: *Er Töştük, Boston vd.*

- B. Tarihi kahramanlık destanları: *Manas, Semetey, Seytek, Canıl Mirza vd.*

2. Aşk destanları: *Olcobay menen kişimcan, Ak Möör vd.*

3. Sosyal konulu destanlar:

- A. Dini konulu destanlar: *Kız Darıyka, Gülgaaki vd.*

- B. Gelenek-görenekler ve sosyal hayatla ilgili destanlar: *Eşimkul menen Zuura vd.* olarak tasniflemiştir (Yıldız, 2015, s. 41-42).

Özetle; Kırgızların sözlü geleneğinin en önemli eseri olan destanlar konu ve hacme göre sınıflandırılmışlardır. Destanlar sınıflandırılırken ön planda ilk olarak destanın uzunluğu sınıflandırmanın kökeni olmuştur. Buna paralel olarak destanlar uluu ve kence başlığı altında büyük ve küçük oluşlarına göre ele alınmıştır. Bütün bu sınıflandırma çalışmalarının yapılmasına sebep olan yapı Manas Destanıdır. Geçmişten günümüze kadar gelişim gösteren ve hala canlılığını koruyan Manas Destanının bu denli olma nedeni ise derin bir konu yapısına ve çeşitli şekillere sahip olmasıdır. Bu nedenle sınıflandırılma çalışmalarında ya Manas destanı etrafında bir gruplandırma yapılmıştır ya da Manas üçlemesi dışında bir gruplandırma yapılmıştır.

2.5. Türkiye’de Kırgız Destanları Üzerine Çalışmalar

Türkiye ülke dışındaki Türk uluslarıyla kardeşlik bağlarını kuvvetlendirme amacı taşıyarak Türklere ait olan kültürel yapıyı, bu kültürel yaşamın aynası olan sözlü ve yazılı kaynaklara farkındalık kazandırmak için bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Buna

paralel olarak genelde Kırgız Türklerine özele inildiğinde ise Kırgız destanlarının yapı, içerik ve hacim özelliklerine dikkat çekilmiştir. Bunun nedeni ise destanların ait olduğu ulusun sosyo-kültürel özelliklerini taşımasıdır. Sovyet Döneminin baskısı neticesinde bilimsel araştırmaların çok fazla olmadığı kaynaklarda görülmesinin yanı sıra Kırgızlar ve Kırgız destanlarına ait bilimsel çalışmaların meydana geldiği zamanlar ise Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına dayandırılmıştır ve Kırgızlar bağımsızlığını ilan etmesiyle beraber bu çalışmalar hız kazanmıştır.

İsmet Bozdağ *Atatürk'ün Sofrası* adlı çalışmasına baktığımızda Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkler arasındaki kardeşliğin ne kadar önemli olduğunu ve olacağını şu sözleriyle desteklemiştir:

“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. (...) Bugün Rusya'nın elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından açabilir. Dünya yeni dengeye ulaşabilir, işte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak... Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların bölüdüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz” (Bozdağ, 2009, s.34-35).

Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Dünya'daki dengelerin değişme ihtimalini Türkler her zaman aklının bir köşesinde tutmuştur. Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dili, tarihi ve inancı bir olan Türk boylarının hem kültürlerini hem de sözlü ürünlerini araştırmaya koyulmuştur. Bu araştırmaların kaynaklarından bir tanesi destanlar oluşturmuştur.

Türkiye'de Kırgızların ilk adının geçtiği araştırma ürününü Abdülkadir İnan vermiştir. İnan, *“Taarifül Müslimin”* dergisinin on ikinci sayısında *“Kırgız Sahalarından”* adlı ilk makaleyi yayınlamıştır. 1910 yılında yayınlanan bu makaleden sonra 2013 tarihine kadar 1050 tane makale yayınlanmıştır. Bunun yanında 1887 tarihinde Ahmed Râsim tarafından kaleme alınan *“Garâ'ib-i âdât-ı ekvâm”* Kırgızlarla alakalı ilk eser olma niteliğinde olmasıyla bu yıl ile birlikte yirmi yılda toplam 139 kitap çalışması yapılmıştır. Bunların yanında 2013 yılına kadar lisanstan başlayarak doçentliğe kadar tez sayısı da 263 olmuştur (Turgunbayer, 2013, s.30).

Kırgızlar denildiğinde ilk akla gelen unsurlardan biri sözlü gelenek yapısıdır. Türkiye’de Kırgız sözlü geleneğinin önemli olduğunu bilmesinden dolayı Kırgız destanları ve özellikle Manas Destanı üzerine bir eğilim gösterilmiştir. Ayrıca, destanların en çok içeriğine, dil yapısına ve Türkiye Türkçesine çeviri yapılmasına önem verilmiştir. Kırgız destanları üzerine ilk inceleme yaparak ürün ortaya koyan bilim insanı ise yine Abdülkadir İnan olmuştur. 1934 tarihinde İnan’ın yayınlamış olduğu “*Kırgız Dil Yadiğârlarından Manas Destanı*” adlı çalışma diğer çalışmaların önünü açmıştır. Öyle ki Kırgızlar bağımsızlığını ilan etmeden önce 181 tane çalışma yapılabilirken Kırgızların bağımsızlığını ilan etmesiyle beraber bu sayıda büyük bir ivme kazanılmıştır ve toplamda 1302 çalışma ortaya koyulmuştur (Gezer, 2015, s. 332).

Bu bilgilere ek olarak geçmişten günümüze kadar gerek Kırgız gerekse Rus bilim insanları destanlar üzerine fazlasıyla eğilmiştir. Manas destanını Türkiye sınırları dışında ilk araştıran ve inceleyen W.Radloff ve Ç. Velihanov’dur. Türkiye sınırlarında ise iki kuşakta Manas destanını araştıran sekiz temsilcinin önemli çalışmaları olmuştur. Birinci kuşaktaki isimler Abdülkadir İnan, Mehmet Fuat Köprülü, Pertev Naili Boratay, Hüseyin Nihal Atsız, Bahaeddin Ögel şeklindeyken ikinci kuşakta ise Ali Öztürk, Tuncer Gülensoy ve Durdun Yıldırım Manas destanı ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Destanın çalışılması konusunda öncü olan Köprülü daha çok Türk tarihi ve edebiyatıyla ilgili olsa da öğrencilerine verdiği iki tezle beraber Manas destanı ile yakın ilişki kurmuştur. Ayrıca Köprülü Manas Destanı’nı kâfirler ile Müslümanların yerleşik ve göçebe yaşam tarzında verilen savaşı anlatan zengin bir Türk destanı olarak ifade etmektedir. Diğer bir öncü araştırmacı yukarıda belirtildiği üzere A. İnan’dır. İnan Manas destanı üzerine makale ve kitap olma seviyesinde yazılar kaleme almıştır. Çalışmaları sonucunda da 1972 yılında Manas destanını ele alan ilk kitabı yayımlanmıştır. Bu kitap içeriğinde destanı anlatan kesitler olmasıyla beraber detaylı bir inceleme söz konusu olmamıştır. Geçmişten günümüze Manas destanı ile uğraşan pek çok bilim insanı olsa da kırk yılını bu alanda harcayan, araştırmalar yapan tek bilim insanı yine A. İnan olmuştur. 1934 yılında Manas destanı üzerine ilk telif makalesi “*Kırgız Dil Yadiğârlarından Manas Destanı*” ile ses getirdikten sonra hızını kesmeden yazılarını yazmaya devam etmiştir ve son olarak kalıcı bir ürün olarak bilim dünyasına kazandırdığı “*Manas Destanı Üzerine Notlar*” adlı yazısını 1959 yılında yazmıştır. Sonuç olarak A. İnan Manas destanına çok kıymet vermiştir. Üçüncü öncü araştırmacı ise Hüseyin Nihal Atsız’dır. Atsız daha çok Köprülü’den etkilenecek Manas Destanına

eğilim gösterdiği görülmektedir. Manas destanı ile ilgili derin bir bilgiye sahip olmamasına karşılık vatanseverlik duygusunun ağır gelmesiyle beraber eserlerinde Manas destanına yer vermiştir. Türk halkbilimci olarak bilinen ve F. Köprülü'nün öğrencisi olan Pertev Naili Boratav Manas destanını ele alan diğer öncü araştırmacılar arasındadır. Boratav, “*Türk Destanları Tetkikinün Bugünkü Vaziyeti ve Vardığı Neticeler*” adlı konferansta Manas Destanına değinmiş olup diğer ulusların destanlarıyla beraber Türk destanlarını bir mukayese çerçevesinde incelemiştir. Ayrıca, Homer ve Kalavela destanında var olan problemlere Manas Destanının ışık tutabileceğini dile getirmiştir. Manas destanını araştıran birinci kuşak öncülerinden son olarak kendinden söz ettiren araştırmacı da Bahaeddin Ögel'dir. Manas destanını mitolojik açıdan değerlendirmek isteyen Ögel Manas destanı ile Oğuz Kağan destanını karşılaştırmaya çalışmıştır fakat bilim insanları tarafından eksik yönlerinin olduğu kanaatine varılmıştır. Genel itibariyle öncü yazar Manas destanını din, kültür ve mitoloji alanında inceleme yoluna gitmiştir. Manas Destanını ele alan ikinci kuşak yazarları, çalışmalarını doğrudan veya dolaylı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ali Öztürk ve Dursun Yıldırım dolaylı bir şekilde Manas Destanından bahsetmiştir. Konu ile ilgili olarak Öztürk birinci kuşak şairlerinin söylediklerini tekrarlarken Yıldırım'ın doçentlik tezi ortaya koymuştur. Tuncer Gülensoy'a bakıldığında ise Manas destanı üzerine 1995 yılında bir bildiri hazırladığı ve ilerleyen yıllarda makale, bildiri yayınladığı bilinmektedir (Arvas, 2017, s.139-149).

Genel itibariyle Türkiye'de Kırgızlar ve Kırgız destanları üzerine doksan altı tane kesin olarak bilinen çalışma var olmasının yanında üzerinde çalışılmakta olan birçok çalışma halen devam etmektedir. Kırgız destanını ele alan kitap sayısı on üçü Türk Dil Kurumuna ait olmakla birlikte on yedidir. Bunun yanında 1995 yılından başlayarak 2021 yılına kadar toplam otuz dört tez çalışması vardır. Bu çalışmaların yirmi sekiz tanesi yüksek lisans teziyken altı tanesi doktora tezidir. Tez konularına genel bir bakış sağlandığında ise ya Türkiye Türkçesine çeviri üzerine gidilmiştir ya da içeriğe yönelim görülmüştür. Ayrıca kırk ve üzeri makale de içerik yönünden ele alınmıştır. Bunlara ek olarak on bir bildiri ve dört tane de kitap kısmı elimizde vardır (Gezer, 2015, s.334).

Şule Gezer'in “*Türkiye'de Kırgız Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar*” adlı makalesinde daha çok yayınlanmamış tezlerin adı vermesine ek olarak Tez merkezinde yayınlanan diğer tez adları ise aşağıdaki gibidir:

1. Turgut, B. (2000). “*Sarınca Bököy- Kedaykan: Köroğlu ile ilgili Kırgız destanları*”. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Kırca Erdem, Ö. (2015). “*Kırgız destanlarında hayvan motifi*”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Akçam, H. (2018). “*Kırgız destanlarının halk hukuku açısından değerlendirilmesi*”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. Aksoy, H. (2019). “*Kırgız Destanlarında Kadın Tipleri*”. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. Demir, Y. (2019). “*Kırgız destanları üzerine kültürel Tespit ve tahliller(Karagül Botom, Calayır Calgız, Ak Bermet- Kaçkan Kız, Kız Cibek)*” . Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
6. Doğan, C. (2020). “*Türk kültüründe kadını rolü ve Kırgız destanlarında yansımaları*”. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. Yalçın, E. (2021). “*Kırgız destanlarında tören ve kutlamalar*”. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
8. Gökçe, M. (2021). “*Kırgız destanlarında inanç ve inanışlar*”. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
9. Zeybek, N. Z. (2021). “*Kazak ve Kırgız destanlarında aile*”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sonuç olarak Kırgızlar ve Kırgız destanları üzerine günümüzde yoğun bir şekilde çalışmalar devam etmektedir. Gerek günümüz Türkçesine aktarım gerekse muhteva olarak önemli tezler, kitaplar, bildiriler ve makaleler varlığını sürdürmektedir. Türklerin bu kadar çok destanların üzerinde durmasının sebebi ise destanların toplum yapısı ve kültürel olarak Türk uluslarının birbirine benzerliklerini ortaya koymasındır. Destanlar tek tek ele alındığında her bir destandan ayrı bir tez konusu olacağı aşikârdır.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Aile Kavramı

Aile, insanoğlunun var olmasıyla meydana gelen en eski müessesedir. Geçmişten günümüze kadar çeşitli aile tipleri varlığını korumuş ve Türk milletinin en temel yapı taşı olarak her alanda kendini yenilemiştir. İnsanoğlunun doğumla beraber başladığı aile serüveni toplumlaşma yolunda ilerlemektedir. Aile kavramı içerisinde kişinin kendine kattığı değerler aile üzerine birçok tanımın ve görüşün oluşmasına neden olmuştur. Bunlardan birkaçı da aşağıda verilmiştir:

TDK Türkçe Sözlük'te aile kavramı:

“1- Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik.

2- Karı, koca ve çocuklardan oluşan topluluk.

3- Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü.

4- Birlikte oturan hısım ve yakınların tümü.

5- Eş, karı.

6- Aynı gaye üzerinde anlaşılan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü.

7- Temel niteliği olan bir dil, hayvan veya bitki topluluğu.”

şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2005, s.45).

Funda Aslan “*Türk kültürü içerisinde Türk aile yapısının yeri*” adlı yüksek lisans tezinde aile kavramının yapısal özelliklerine göre iki kısımda ele alarak tanımlama yoluna gitmiştir. Aile yaşamının ilk ayağını geniş aile olarak ele almıştır. Aslan'a göre; dede, babaanne ve evlenmemiş evlatları ile beraber erkek evladının eşi, çocukları hep beraber yaşamıştır. Aile yaşamının ikinci ayağında ise günümüzdeki çekirdek aileleri ele almıştır. Bu aile yapısına göre baba, anne ve çocuklar bir çatı altında yaşamıştır. Yani genelden özele inildiğinde kadın ve erkeğin kendi hür iradesi ile karar verip hayatını birleştirmesine aile denilmektedir (Aslan, 2018, s.31).

Ana hatlarıyla aile kavramını tanımlamaya gidilirse baba, anne ve evlattan meydana gelen, insanların doğumuyla başlayıp yaşamının son noktasına kadar farklı insan tiplerinin ve sorumluluklarının sayıca fazla olduğu geçmişten günümüze kadar olagelen toplumun en temel yapı taşı ve öncelikli toplumsal yapısıdır. Aynı zamanda aile toplumun kültürünü, düşünce biçimini somutlaştıran bir müessesedir (Atasever, 2018, s.5).

Özetle; aile bir ulusun siyasal, sosyal ve tarihsel yönünün araştırılmasında başvurulan en eski kaynaktır. Geçmiş günümüze aktarma konusunda aile ait olduğu toplumun dinsel, hukuksal ve ulusal değerlerinin temel merkezini meydana getirmektedir. Türk boyunun tarihine yön veren güvenilir aile yapısı bulunduğu bölge için önemli stratejiye sahiptir. Aile ne kadar sağlam olur ise kendi ulusunun değerlerini nesilden nesille aktarmada ve Türk milletinin birlik unsurunu ayakta tutmada önemli rol oynar. Ayrıca, geleneklerini, göreneklerini kendi milli eserlerine bu yolla yansıtabilmektedir (Eker Öğüt, 2001, s. 131).

3.2. Türk Toplumunda Aile Yapısı

Türklerin, aile kurma serüveni İslamiyet öncesine dayanmaktadır. İslamiyet öncesi dönemde Türklerin Orta Asya'da devlet kurma zaferleri epeyce bilinmektedir. Çeşitli dini, kültürel yapıları bünyesinde barındıran Türkler, her şeye rağmen sağlam bir aile intizamı olan sosyal bir yapıya sahiptir (Teke, 2020, s. 75). Türk aileleri gerek ortak gerekse farklı özellikleri bünyesinde barındırmasının yanı sıra aileye mensup olan bireyler bu değerli yapı içinde bulunduğu sürece kendini güvende hissetmektedir. Her bir birey aile içerisinde kabul görmesinin ardından evrende yeterlilik duygusunu arttırmaktadır. Bundan sonra ise kişi güvenli bir yapı içinde gelişim sağlamaktadır ve bu Türk toplumunun aile müessesesi içinde kendini hissettirmektedir (Hallaç & Öz, 2014, s.149).

Türklerde, diğer uluslarda var olan kız çocuğunun aşığılanması, canlı canlı üstüne toprak atılması, yaşam haklarının elinden alınması gibi davranımlar görülmediği gibi kız çocuğunun kıymeti bilinmiştir. Kız çocuklar ebeveynler tarafından kabul görülmekte ve sevilmektedir. Ancak soyda devâmiyetin simgesi olarak erkek çocuk görüldüğü için kız çocuğuna kıyasla erkek evlatlar geçmişten günümüze kadar daha çok

değerli olmuştur ve toplumda gücün ifadesi olan erkek kardeş ön planda olmuştur (Yıldız, 1995, s. 282-283).

Türk kültürünün en temel yapı taşı olan aile, bir erkek ve bir kadının ortaklığını oluşturmaktadır. Bu birliğin temelinde emir altına girme ilkesi üzerine kurulu gibi görülse bile bu müessese tâbilik üzerine inşa edilmiştir. Esasen Türklerin yaratılışında birlik olma ve birbirine bağlı olma ilkesi mevcuttur. Türk aile tipolojisinde baba hanenin çadırı, anne de çadırın dayanağı olmuştur. Bu evlilik adı altındaki aile temelini en önemli parçası da çocuklar olmuştur. Türk ailelerinde çocuksuzluk hoş karşılanan bir durum değildir ve toplum içinde çocuğu olmayanların Tanrı'nın lanetini üzerine çektiği inancı hâkimdir. Aile üremesi, çoğalması şartıyla itibar görmektedir. Kısırlık algısı Türk toplumunda ve aile üyeleri arasında itibarsızlık olarak görülmektedir. Türk töresi aileyi kutsallaştırmasının yanı sıra dokunulmazlık sunmaktadır (Aslan, 2019, s. 461-463).

Genel olarak ailenin tarihsel serüvenine geçmişten günümüze kadar gelen çizelge üzerinden bakıldığında eski dönemde geniş aile, orta çağda dar aile ve cumhuriyet sonrasında da çekirdek aile görülmektedir. Geniş aile adı verdiğimiz yapı içerisinde birçok aile bireyi olmakla birlikte mutlak bir egemenlik söz konusudur. Bu aile yapısı daha çok gelişmemiş bölge olarak anılan köy alanlarında bulunmaktadır. Dar aile yapısı ise daha çok ekonomiye dayalıdır. Maksat hiçbir kızın kocasız kalmaması üzerine kurulu bir sistem vardır. Bu aile yapısı içerisinde anne, baba, çocuk ve akrabalar vardır. Toplumun ekonomik durumunun değişmesiyle beraber çekirdek aile yapısına geçiş olmuştur. Artık genç nesil eşlerini seçebilmektedir. Aynı zamanda aile olan her bir çift ayrı ev açarak bu ev içerisinde eşit kararlar çerçevesinde yaşayabilmektedir. Gerek Cumhuriyet öncesinde gerekse Cumhuriyet sonrasında aile içerisinde yozlaşmalar olsa dahi aile kurumu her dönemde kendini güçlü tutmayı başardığı görülmektedir. Aile tiplerinde ufak değişmeler olsa bile aile içinde bireylerin birbirine ve çevresine karşıladığı tutum değişmemiştir ve bir inanç doğrultusunda günümüze kadar gelmiştir (Güler & Ulutak, 1992, s. 56-57).

3.2.1. Kırgız Türklerinde Aile

Aile, en temel sosyal birliktelik olmak ile birlikte tarih, din ve kültür şuurunu samimi bir davranış ile sürdüren bir ortaklıktır. Aile bir toplumun geleceği olarak görülmesinden dolayı toplum içinde özellikle dikkate alınmıştır. Öyle ki geçmiş nesiller

içerisinde aile kurumuna önem vermeyen uluslar çok fazla varlığını sürdürememiştir. Atalarına, geleneklerine ve göreneklerine bağlı olan Kırgız Türkleri de aile kurumuna özellikle önem vermişlerdir. Kırgızlar arasındaki aile birliğinin çok kuvvetli olduğu görülmektedir. Eski kuşak ve yeni kuşak arasındaki bağ güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Kırgızlara ait olan bir atasözünde; “*kendi şecerisini bilmeyen Kırgız değildir*” şeklinde söylenmesi ataerkil aile yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Erdem, 2005, s. 245-246).

Kırgız Türklerinin aile yapısı başka Türk milletlerindeki aile yapısı gibi değişime maruz kalmıştır. Kırgız toplumunun kendi içindeki ilişki intizamlı bir şekilde değişime uğramasıyla aile yapısını farklılaştırmıştır. Kırgız ailesinin temelini inildiğinde ilkel döneme inilmektedir ve bu temel üzerine boylar inşa edilmiştir. Akrabalığın temeli geçmişten beri baba tarafından geldiği belirlenmiştir. Mutlak egemenliğin erkek otoritesinde olduğu ataerkil yapının Kırgız Türk toplumunun temelinde olması sebebiyle özellikle erkek tarafının akrabalarına önemli olsa da anne tarafının akrabalık ilişkilerine saygı duyulmuş ve önem verilmiştir. Buna örnek olarak “*Atalaştan altoo bolğonço, eneleştan ekö boş.*” (*Babadan altı akraba olacağına anadan iki tane olsun.*)” atasözü verilebilmektedir. Akrabalık Kırgız Türkleri için çok önemli olmuş ve evlilik sistemini de etkilemiştir. Bu sisteme göre Kırgızlardan bir çift aile kurmak istediğinde “kalın” ödeme şartı önceliklidir. “Kalın”ın önemli olması sebebiyle dar gelirli olan ailelerin bekâr gençleri aile kurmaktan geri kalmıştır. Bu eski gelenek ve görenekler uzun bir süre varlığını sürdürmüştür (Aynakulova, 1997, s. 174-175).

Kabile şeklinde şekillenen Kırgızlar, koşullar el verdiği sürece üç kuşak bir arada yaşam sürebilmektedir. Bu aile kurumunun içinde olanların yönetimini de evin en yaşlı bireyi “aksakal” yapmaktadır. Akrabalık sistemi zamanla anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek ailenin geniş bir aile yapısına sahip olmasını sağlar. Günümüze baktığımızda ise Kırgız akraba ilişkileri halen varlığını korumaktadır (Tutar, 2007, s. 161-162).

Ayrıca, Kırgızlar İslamiyet’ten önce aile kurumunun muhafaza edilmesi esası töreye dayanırken İslamiyet’in kabulünden sonra da dinî hâkimiyetin temeli yine töreler ile sağlanmıştır. Özetle; Kırgızlar eski inanışlarına, akrabalık bağlarına, geleneklerine bağlı kalmıştır ve bazı yönlerden eski inanışlarını İslam inanışları ile bir bütün haline getirerek yaşama yolunu seçmiştir. Kırgızların aile yapısına bakıldığında ise dini

vicdanın onayladığı geleneklere ve töreye göre teşekkül etmektedir. Bunun kabul gören ve kanuna göre olan şekli evlilikdir (Erdem, 2005, s. 246).

3.3. Türk Destanlarında Aile

Türk destanlarında göçebe yaşam süren Türkler yaşam kaynağı olarak avcılık ve hayvancılık işlerine bakmasının yanında toplumsal münasebetlerini canlı tutmuştur. Destanlara bakıldığında alp tipi toplum yapısı içerisinde atı evcilleştirmiş ve boylar halinde bir yaşam sürerek varlığını korumuştur. Türk uluslarındaki bireylerin toplumla olan ilişkilerini ve birey aile ilişkisini gösteren kaynakların başında destanlar gelmiştir. Destanlar genel aile geleneklerini ve birbiri ile olan ilişkilerini okuyucuya detaylı bir şekilde sunan önemli bir kaynaktır. Destanlarda daha başkahraman ortaya çıkmadan önce ailesinden bahsedilir. Türk milleti için çocuk çok önemli olmasından dolayı destan içeriğinde çocuk sahibi olma uğraşı ilk göze çarpan konulardandır. Çocuk isteme, çocuksuzluk ve çocuk olması için yapılan dualar neticesinde bir çocuk sahibi olma ve ardından toy ile yapılan kutlamalar destanda sırasıyla anlatılmıştır. Sonraki bölümlerde ise çocuğun büyümesi bir genç olarak savaşımlara gitmesi mücadelelerin sonunda yine aile ocağına dönmesi konu olarak ele alınmıştır. Destana kahraman olan bu gencin daha sonra kendi ailesini kurduğu okuyucuya verilmiştir. Bu biçimleriyle destanlar, ailenin önemine, devâmiyetine, muhafaza edilmesine kadar anlatarak güçlü bir aile yapısına sahip olmanın gerekliliğine işaret etmiştir (Şahin, 2012, s. 118-119).

Bu bilgilere ek olarak, destanlar ilk olarak milli bir kimlik taşıması açısından önemlidir. Her millet kendi destan geleneği içinde kendi benliğini bulmaktadır. Öyle ki destanın gelişim aşamalarına bakılacak olursa ilk olarak bir müzik aleti olan saz eşliğinde destancılar nesilden nesile söyleyerek sözlü geleneğimizi aktarıırken daha sonra yazılan nüshalardan genç kuşak atalarının kahramanlıklarını öğrenmiş ve o yolda yürümüşlerdir. Diğer taraftan yaşlı kuşak ise anılarla yaşamayı kendine rol edinmiştir. Her iki kuşağın destanlar konu olduğundaki ortak noktası ise duygu ve düşüncenin beraberliği çerçevesinde buluşması olmuştur (Oy, 1992, s. 582).

Türkiye’de Türk destanlarında aile ve kadın ile alakalı tez çalışması sınırlı kaldığı incelemeler ışığında ortaya çıkmıştır. İncelemeler sonucunda destanlarda aile ile ilgili tez yazan üç çalışma ve destanlarda kadını ele alan on iki çalışma tespit edilmiştir. Türk destanlarında kadın ile ilgili çalışma yapan tezler şu şekildedir:

1. Asuman Güneş 2009 yılında Gazi Üniversitesinde Prof. Dr. İsa Özkan danışmanlığında “*Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın*” adlı dokuz bölümlük doktora tezi kaleme almıştır.
2. İbrahim Kağan Deveci 2015 yılında yine Gazi Üniversitesinde Prof. Dr. İsa Özkan danışmanlığında “*Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kadın (Statü, Rol, İşlev)*” adlı beş bölümlük yüksek lisan tezi kaleme alınmıştır. Bu tezde ayrıca Dede Korkut, Manas ve Oğuz Kağan Destanlarındaki kadın teması hakkında bilgi verilmiştir.
3. Fatma Çelik 2016 yılında Uşak Üniversitesinde Yrd. Doç. Dr. Derya Özcan danışmanlığında “*Kazak Destanlarında Kadın Tipolojisi*” adlı dokuz bölümlük yüksek lisans tezi yazmıştır. İçerik olarak da kadının destanlarda eş ve anne oluşuna değinilmiştir.
4. Ennur Bilecan 2017 yılında Bartın Üniversitesinde Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher Erol danışmanlığında dört bölümlük “*İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi*” adlı yüksek lisans tezinde eski toplumda gerek ekonomi gerek siyasi gerekse dini alanlarda kadının ne kadar yüceltildiği kaleme alınmıştır.
5. Melek Oral 2018 yılında Gazi Üniversitesinde Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan danışmanlığında “*Tuva Türklerinin Destanlarında Kadın Kahramanlar*” adlı dört bölümlük yüksek lisans tezinde Tuva Türklerine ait olan destan içeriğinde kadın karakterler incelenmiştir.
6. Hüseyin Aksoy 2019 yılında Ege Üniversitesinde Doç. Dr. Selami Fedakâr danışmanlığında “*Kırgız Destanlarında Kadın Tipleri*” adlı detaylı bir giriş kısmının ardından üç bölümlük doktora tezini ele alarak yirmi Kırgız Destanı üzerinde yüz yirmi altı kadının kişiliği anlatılmıştır.
7. Selma Çolak 2019 yılında Yıldız Teknik Üniversitesinde Prof. Dr. Aynur Koçak danışmanlığında “*Türk Destanlarında Kadın Kahramanın Yolculuğu*” adlı yüksek lisans tezinde giriş bölümü dâhil olmak üzere dört bölümlük bir tez kaleme almıştır. İçerikte ise Çolak’ın ifadesiyle Türk destanlarında birincil kadın kahramanların genel bir haritası çizilmiştir.
8. Kenan Topaloğlu 2019 yılında Atatürk Üniversitesinde Prof. Dr. Hüseyin Baydemir danışmanlığında “*Özbek Destanlarında Kadın Motifi*” adlı detaylı bir içeriğe sahip olan iki bölümlük yüksek lisans tezini kaleme

almıştır. Tezde Özbek destanlarında yer alan kadının toplum ve aile içinde üstlendiği görevler incelenmeye çalışılmıştır.

9. Ümmügülsüm Aluç 2019 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesinde Doç. Dr. Murat Özşahin danışmanlığında “*Tatar ve Başkurt Destanlarında Kadın*” adlı üç bölümlük yüksek lisans tezinde kadını çeşitli özelliklerini değerlendirmeye çalışmıştır.
10. Gamze Gökür Toker 2020 yılında Gazi Üniversitesinde Prof. Dr. İsa Özkan danışmanlığında “*Hakas Destanlarında Kadın Kahramanlar*” adlı yüksek lisans tezinde Hakaslara ait metinler arasında karşılaştırma ve sınıflandırma çalışması yapılmasının yanı sıra destanlardaki kadın kahramanların üstünlüğünü benimseyen toplumun ne kadar savaşçı bir ruha sahip olduğu verilmek istenmiştir.
11. Tuğba Teke 2020 yılında Bartın Üniversitesinde Dr. Öğr. Üyesi Şerife Seher Erol Çalışkan danışmanlığında “*Özbek Sahası Türk Destanlarında Kadın*” adlı doktora tezinde Özbek destanlarına ait on üç destanda kadın motifini ele almıştır.
12. Ceren Doğan 2020 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde Dr. Öğr. Üyesi İsmail Turan danışmanlığında “*Türk Kültüründe Kadının Rolü ve Kırgız Destanlarındaki Yansımaları*” adlı yüksek lisans tezinde Kırgızlara ait olan beş destan üzerinden kadının önemine değinilmiştir.

Bunlara ek olarak aile konusunu tezine çalışma yapan üç çalışma vardır. Bunlar da şu şekildedir:

1. Yavuz Ertürk 2015 yılında Gaziantep Üniversitesinde Yrd. Doç. Dr. Mustafa Gültekin danışmanlığında “*Kazan Tatar Destanlarında Birey, Toplum, Aile, Devlet Yapısı*” adlı yüksek lisans tezinde Kazan, Tatar ve Türk destanları hakkında literatür taraması yapılmasının ardından tezin son bölümünde birey, toplum, aile ve devlet ile ilgili kendi tezini ortaya koymuştur.
2. Muhammet Atasever 2018 yılında Gazi Üniversitesinde Prof. Dr. İbrahim Delik danışmanlığında “*Sibirya Sahası Türk Destanlarında Aile*” adlı doktora tezine Türk destanlarında aile üzerine detaylı bir araştırma yapmış olup aile kavramını kapsayan her bir konu içeriğine tezinde yer vermiştir.

3. Zeynep Nur Zeybek 2021 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde Doç. Dr. Seyfullah Yıldırım danışmanlığında “Kazak ve Kırgız Destanlarında Aile” adlı yüksek lisans tezinde Kazak ve Kırgızların aile yapısındaki unsurları destanlar üzerinden incelemiştir.

3.4. Kırgız Destanlarında Evlenme

Destanların asıl gayesine bakıldığı zaman neslin sürekliliği göze çarpmaktadır. Destan kahramanının temel isteği hayatının son bulduğu dönemde hayırlı bir evlat dünyaya bırakmaktır. Genel olarak destanlara bakıldığında çocuk özlemi teması göze çarpmaktadır. Bu isteğini yerine getirmesinin tek yolu evlenip yuva kurması yolundan geçmektedir. Evlenme süresine dâhil olan düğün geleneği ise destanlarda kırk gün devam etmiştir. Bu düğünlerde düğüne gelenler çeşitli oyunlar ve yarışmalarla eğlendiği okunmaktadır. Evlenme görüldüğü üzere belli başlı basamaklardan oluşmaktadır. Evlenme kültürümüzde ufak değişiklikler olsa da genel itibariyle gelenek ve göreneklerimiz halen kendini muhafaza etmektedir. Sovyet Birliğinden önce Kırgızlarla aile atalarının yeri çok önemli olduğu görülmektedir. Bu devirde yapılan nikâhlarda söz sahibi olarak moldolar gösterilmektedir. Sovyet döneminde ise kız ve erkek için evlilik yaşında sınırlamalar getirilmiştir. Bunun yanı sıra Kırgızlarda “kız kaçırma”, “belkuda” (beşik kertmesi) ve “kalın” yani para verilmesi karşılığında üç çeşit evlenme türü var olmuştur.

Bu evlilik türlerine ek olarak olağan bir evlenme merasiminde ilk olması gereken şey günümüzdeki şartlarda olduğu gibi kız istemedir. Kız isteme merasimi evlenecek olan kız ve erkeğin birbirini görmesiyle başlamaktadır. Günümüzde bu buluşma çeşitli mekânlarda gerçekleşirken geçmişte bu görevi ailede yenge üstlenmektedir. Buluşma olmasının ardından kız ve erkek birbirini beğenirse aile büyükleri araya girer ve kızın araştırılmasını yaparlar. Daha sonra ise her şey yolunda gider ve kız aile içinde onay alırsa kız istenecek bir mekân ayarlanır. Kırgızlarda kız için aile ve büyükleri bir mektep özelliği taşımaktadır. Kız aile içerisinde evliliğin inceliklerini öğrenmektedir. Gerek eşine gerekse evine karşı bütün sorumluluğu kız annesinden öğrenir ve onun için gerekli olan öğütleri dinler. Kızın marifetli olması erkek tarafı için geçmişten günümüze kadar önemli bir unsur olmuştur. Ayrıyeten, kız evlendikten sonra eşinin ailesiyle yaşayacağından dolayı davranışlarına mümkün merteye dikkat etmesi gerekmektedir.

Kırgızlar aileler dünür yani akraba alma yolunda iken bunlara çok önem vermektedirler. Dünürlüğe adım attıktan sonra da sevgi ve saygı onlar için hep ön planda olmuştur (Erdem, 2005, s. 246-248).

Aile olmadaki temel neden ise çocuk sahibi olma isteğidir. Çocuk Kırgızlar için saygıyı getirmektedir. A. Akmataliyev, M. Mukasov, G. Orozova'nın yazdığı "*Kırgız Destanları 2*" adlı eserde geçen Munduk ve Zarlık Destanı'nda Nogay halkından Çançarkan isimli bir hanın çocuk sahibi olma isteği ve yaptıkları anlatılmıştır. Çançarkan hanının altmış tane eşi olmasına karşın erkek veya kız çocuğu bir türlü olmamaktadır. Çocuk yapana kadar evlenmeye devam eden Çançarkan altmış evliliğin sonunda çocuk olmamasının çaresizliğiyle türkü söylemeye başlar:

*“Altmış eş aldım,
Yoruldum gücüm bitti,
Arkamda gölge(evlât) yok
Benim derdim bitmez.
Zahmetli dünya işlerime
Benden evlâ olmayınca
Hanlık hayatıma lanet olsun...”*

Çaresizlik içinde kıvranan han altmış evliliğin ardından kendini yerlere atar, kıvrır, ağlaya ağlaya yatıp durur. Yine bir çukur içinde yatarken yanına bir derviş gelir ve dervişin sözü üzerine bir kez daha evlenir fakat bu evlilikten de çocuğu olmaz. Bu olayın ardından daha da çöker ve bir çukurun içinde yatmaya devam eder. Sabaha doğru bu sefer Hızır Aleyhis-selâm gelir onun konuşmasından güç bulur ve toparlanır. Halkından ona bir erkek ve bir kız verecek bir eş talep eder. Kimse hem erkek hem de kız çocuk verebileceğine inanmadığı için hanın karşısına çıkamaz fakat yoksul Cobdur evindeki on dört yaşındaki kızına durumu anlatması üzerine kız han ile evlenmeyi kabul eder. Yoksul Cobdur'un kızı Kançayım'ın bu evliliği kabul etme sebebi ise rüyasında bir kılıç ve küpe görmesidir. Kançayım bu rüyayı bir erkek ve bir kız çocuğu olarak tefsir etmiştir. Bu evlilikten sonra da Çançarkan muradına erer ve Kançayım hamile kalır (Akmataliyev vd., 2007, s. 193-203).

Kırgız destanlarından biri olan Canıl Mırza Destanı'nın Abdılbalık Çorobayev Varyantı'nda evlenilecek kızlar yağma usulü ile alınmaktadır. Yağmanın gerçekleşmesinin ardından kızlara el konur. Sarseyit Bey'in oğlu Tülkü, yağma yapılırken o karmaşanın içinde bir kızı görür ve çok beğenir. Bu bölümlerin seyrinde Tülkü'nün karısı kensisinin yağma usulü bir ganimet olduğunu okuyucuya söyler. Tülkü birinci eşinden ayrılmasının ardından ikinci eşini de almak için yağma gerçekleştirir. Destanın kahramanı Canıl Mırza cesur, güçlü bir kızdır ve yağma için topraklarına gelen beyleri öldürerek daha da güçlenmiştir. Destanda Canıl Mırza'nın duygusal ve fiziksel özelliklerinden bahsedilmektedir:

“Karakteri güzel, boylu poslu,

Aşırı derecede kara dorudan

Erkek sesli, kurt gibi gözlü,

Kısa boylu, nazik sözlü,

Sırtı eğik, yayık döşlü,

Sevimli yüzlü” (Akmataliyev vd., 2009, s. 33-38).

Yine aynı destanda Canıl Mırza için kız oyununa katılması adına bir elçi gönderilir. Bu vaka sonrasında Canıl Mırza Kalmaklara esir düşer. Esir düşmesinden sonra ceza olarak Kalmatay ile evlendirilir. Kalmatay'dan önce Canıl Mırza Tölök'e münasip görülse de Tölök'ün kardeşi Kalmatay kendisinin evlenmesi hususunda karşı çıkmasıyla beraber Kalmatay Canıl Mırza'yı eş olarak alır. Destanın ilerleyen kısmında Canıl Mırza'nın ganimet olarak alındığı da söylenmektedir (Akmataliyev vd., 2007, s. 40-73).

Kırgız destanlarına ait olan Boston destanına bakıldığında ise destanın kahramanı Boston, Kadamış Han'ın Kızı Cebilek'in mucizevi bir şekilde Boston'u çağırması uzun uzun detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Karaçam ile birlikte göl kenarında oynayan Boston her zaman görmedikleri saf beyaz bir kuğunun sağ bacağına bir yüzük ve kanadının altında bir mektup bulmuşlardır. Bu yüzük ve mektubun Kadamış Han'ı Cebilek'i bulmak için bir işaret olarak anlayan Boston Cebilek için çok zorlu bir yola düşmüştür. Bu zorlu yolculuk destanda bölümler halinde anlatılmaktadır. Yolculuğun ardından Boston'u gören Cebilek ilk önce destan kahramanını tanıyamaz bunun üzerine Boston yaşadıklarını anlatır ve yüzüğü gösterir. Bu olayın ardından Cebilek Boston'u

tanır ve babasından izin alarak yiğit kahraman Boston ile Cebilek evlenir. Bu vesile ile Boston'un peşi sıra gelen kırk yiğit ile Cebilek'in çadırında bulunan kırk güzel de birbiriyle evlendirilir. Düğünleri ise kırk gün sürer. Bütün halk hem eğlenir hem de karnını doyurur. Bu eğlence içerisinde var olan "kızkaçırma" oyunu günümüz Kırgız oyunlarında halen varlığını korumaktadır. Kız kaçırma oyununda ikişerli bir şekilde duran kızlar erkekler tarafından kovalanır yakalanan kızları erkek öper. Sonrasında kızlar erkekleri kovalar yakalanan erkeğe ise kamçı ile vurulmuştur. Destanın ilerleyen kısımlarında Boston Alp, anne ve babasını ararken bir toya katılır. Toyda herkesin bulunduğu bir ortamda asılmış olan cambıyı ok ile vurarak Aykan'ın damadı olma şansına sahip olur. Aykan'ın Aktınay adlı çok güzel bir kızı vardır. Bu güzel kızın destanda nur parçasına benzerliği destanda anlatılmaktadır. Altınay ve Boston kırk gün devam eden bir eğlence ile evlendirilir. Nikâhları ise dualar eşliğinde kıyılmaktadır. Nikâh sonrasında ise su gibi ilişkileri de berrak olsun diye ak kâseden ikisine de su içirilir. Düğün olduktan sonra Boston Aykan ve kızı Altınay'a veda ederek anne ve babasını aramayı sürdürür yollara düşer. Boston bu sefer de Künkan toyuna varır. Orada da cambıyı vurunca Künkan'ın kızı Kümüşay ile evlenir. Bu düğün de kırk gün sürer ve eğlenceler düzenlenir. Nikahta dualar edilir ardından eşlere berrak su içirilir (Akmataliyev vd., 2009, s. 43-219).

Boston destanında ilerleyen olaylar neticesinde yer altında savaşan Boston Çoyun Alp'in üvey kızı Kunduzay ile evlenir. Kunduzay'ın güzelliği destanda anlatılır. Boston ile evlenmesinin ardından Boston Kunduzay'ı ülkesine getirir orada baybiçeler ağzına yağ, koltuğunun altına ise pişmiş ekme koyarlar. Bu inanişiyapmalarının sebebi ise gelinin geldiği yurda hayırlı bir gelin olmasını, rızkının da bereketli olmasını istemeleridir (Akmataliyev vd., 2009, s. 313-393).

İncelenen destanlarda görüldüğü üzere toplumdan ve aile bireylerden alınan izinle beraber evlilik gerçekleşse de bu duruma aykırı olan bir örnek Kırgız destanlarında vardır. Kurmanbek Destanı'nın Sarıkunan Varyantı'nda Teyitbek, oğlu Kurmanbek için şu sözleri söylemiştir:

"Babalık nasihat sözümü

Hanımının sözü kadar önemsemedi.

Hanımını kendi seçen er..." (Dıykanbayev, 2019, s. 145).

Teyitbek'in söylediği bu sözden yola çıkarak evladın baba iznini almadan evlendiğini ve bu davranışından dolayı atasıyla arasında problem yaşadığı söylenebilmektedir (Dıykanbayev, 2019, s. 145).

Destanlarda genellikle kahramanlıkların anlatılmasının yanı sıra bu kahramanlıkların bir ödülü olarak evliliklerin olduğu görülmektedir. Askazan Bahadır Destanı'nda başkahraman olan Askazan, ilk olarak İşaa Han otağında deve kadar büyük olan, insanları acımadan öldüren boğanın canını kendi yaptığı yay ile almıştır, sonra da Cayıl Han'ın otağında ortaya çıkan ejderhayı öldürmüştür. Bu kahramanlığı dolayısıyla da İşaa Han, Askazan'ı saray kızlarından ikisiyle evlendirmiştir. Destanın ilerleyen bölümlerinde ise Askazan'ın kardeşi Rıstay'ın ilk eşinin ricası üzerine Kalmuk'tan yurduna getirdiği hanımını Rıstay'a vermiştir (Egimbaeva, 2012, s. 40-49).

Destanlarda ayrıca birbirlerini gönül vererek çiftin evlendiklerinden bahsedilmektedir. Coodarbeşim Destanı'nda, Kıpçak milletinin içinde doğan Er Töştük ile eşi olan Kenceke'nin birbirlerini severek evlenmiştir ve Coodarbeşim'in doğmasıyla bütün endişeleri ortadan kalkarak huzurlu bir aile olmuşlardır. Destanın ilerleyen kısımlarında ise oğulları büyüdükten sonra Er Töştük'ün öğüdü üzerine Coodarbeşim, Ak Akar'ı bulmak için yollara düşmüştür ve bu yolculuk sırasında Agaça kızı Aksaamay'ın kendisine âşık olduğu haberini duymuştur. Olaylar Ak Arkan'ın Canaalı Dev vasıtasıyla kaçırıldığını öğrenir ve devi öldürerek Aksaamay'ı bulur. Coodarbeşim ile Aksaamay kırk kızın şahitliğinde hayatlarını birleştirir. Coodarbeşim tekrardan Ak Arkan'ı aramak için yollara düşer. Bu sefer yolu perilerin olduğu bir şehre düşer. Orada Kılkara'nın sözü üzerine ona âşık olan Nurperi ile zaman geçirir ardından Nurperi'nin isteğiyle babasının bulunduğu şehre doğru yola çıkar (Alimova, 2017, s. 71-179).

Canış Bayış Destanı'nda Canış ve Bayış'ın kahramanlıklarının anlatılmasının yanı sıra Canış'ın Asılşaa ile kardeşinin de Bayış ile evlenmesinden destanın içeriğinde bahsedilir. İlk olarak Bayış'ın büyük ve güçlü olan heybetli oğlanı küçük yaşta Celkayıp tarafından beğenildiği destanda bahsedildikten sonra Canış'ın annesi Zulayka'nın isteği üzerine Kalmuk savaşından dönmesiyle ünlü olan Asılşaa'yı yâr olarak aldığı ve bir oğlan sahibi olduğu destanda anlatılmıştır. Ardından çocuk yaşta tanışan ve olgunlaşmasının ardından yirmi iki yaşında Kalmuklara esir düşen Bayış, Kalmuk Han'ı Sıyadat Han'ın kızı Celkayıp ile kaçarak Bayış'ın yurdunda evlenirler. Böylece destanın son kısmında iki kardeş muradına ermiştir (Akmataliyev vd., 2013, s. 94-148).

Er Soltonoy Destanı'nda Ormotay ismindeki ölen Kalmuk beyinin kızı olan Orolkan kendi küçük, fikirleri büyük bir genç kız olarak bahsedilir. Orolkan, çüy boyundan olan iki Kalmuk hanı'na mektup yazarak onları sevdiğini söylemiştir ama asıl niyeti onları birbirine düşürmektir. Daha sonra asıl sevdiği olan Kırgız hanı Temirkan'a âşkını ilan etmiştir ve sonunda Temirkan'ın yiğit dostları Oralkan'ı Temirkan'a getirmek amacıyla yollara düşmüştür. Yine destanın ilerleyen kısımlarında Kalmuk'tan kaçıp Kırgızlarla yaşamak dileğinde olan casus kızı olan Madılbek'i obaya aldıktan sonra halkın içinden bu kız ile evlendirilmesi destanda yazmaktadır (Akmataliyev vd., 2010, s. 73-127).

Kurmanbek Destanı'nda Kurmanbek'in Kanışay'la evlenirken neler olduğu uzun uzun anlatılmaktadır. Kurmanbek Kanışay'ı çok beğenmesi sebebiyle onunla evlenmek için babası Bakburhan'dan ister. Söz ustası olan Töpö vasıtasıyla Kurmanbek Kanışay'ı alır. Kanışay ilk bu evlilikten endişe duysa da Kurman beyin yolu açık bir bey olduğunu görünce yengesine Kurmanbek'i beğendiğini dile getirir. Sonunda düğün yeri kurulur. Düğünde kırk gün ağıt yakılır ve kırk gün eğlence düzenlenir. Bakburhan kızının yanı sıra otuz deve dolusu yük ve cariye ile beraber Kurmanbek'in yurduna kızını ve damadını yolcu eder. Kurmanbek kendi yurduna geldikten sonra burada da bir düğün düzenleyerek bu şekilde kız tarafındaki akrabalarını uğurladığı destanda anlatılmaktadır (Mukasov, 2013, s. 61-86).

Seyitbek Destanı'nda Kurmanbek'in oğlu Seyitbek, Kaşkar'dan yolla çıkmadan önce kuşunun tüylerini tararken yâri olan Möl aklına gelir. Möl, Seyitbek kendi halkındaki insanlara gideceğini söylediği zaman sevgilisinin onu unutmaması için altından bir zil, gümüşten de bir çan yaptırmıştır. Bunu yaptırmasının amacı ise Seyitbek'in her zil veya çan çaldığı zaman onu hatırlamasını istemesidir. Seyitbek'in halkı içinde olan kız babaları kızını Seyitbek'e vermeyi isterler. Halk Seyitbek Kalmuk savaşından döndüğü zaman onu evlendirme maksadındadırlar. Seyitbek Kalmuk savaşından kendini kaybedip Dölün Han'ı haklar. Dölün Han'dan sonra başa gelen Torku bahadır yurdunda rahat duramaz ve Çinlilerle arası bozuk olması sebebiyle Seyitbek ile barış ilan eder. Torku bahadır, Seyitbek'in barış için istediği isteklerin arasına kendi kızını koyarak Seyitbek'e ganimet olarak yollar. Fakat Seyitbek'in gönlü Torku bahadır'ın kızı Sancırgal'da değildir. Onun gönlü güzeller güzeli Möl'dedir. Bu duruma dayanamayan Seyitbek bu derdini Zayırbek ve kırk yiğide anlatır. Möl ile

birbirlerini sevdiklerini fakat halk içinde laf söz olmaması için uzaktan birbirlerini sevdiklerini bir araya gelmediklerini şu mısralarla dile getirir:

*“Aşk ateşi alevlenip
Gün geçtikçe yürek yaralandı.
Sevgimi tam göstermedim,
Boş boş gezmekten başka.
Birisi fark edip, konuşursa,
Halka rezil olmayalım dedik.
Güzele kötü söz gelmesin diye,
Çok dikkatle davrandık”* (Mukasov, 2013, s. 41-106).

...

Seyitbek destanın devamında ise kara sevdaya düşüklerinden yakınmaya başlamaktadır:

*“Güzelden uzağa gittim,
Aşkın tadını almadan.
Karanlık geceye bürünüp,
Gül bahçeye çağırdım,
Açıkça gülmedik kahkahayla
Gün geçtikçe aşk artıp,
Kara sevdalı genç olduk.”* (Mukasov, 2013, s. 107).

Bu sözlerden üç gün sonra da Möl'ün babasının sarayında Seyitbek ile Möl'ün düğünü olmuştur. Sancırgal ile de Börü bahadırın evlenmesine karar verilmiştir. Seyitbek ve Möl'ün düğünü Kaşkar milletinin gelenek ve göreneklerine göre olmuştur. Dokuz gün süren düğün sonrasında Seyitbek ve Möl çeyizler ile beraber Seyitbek'in ulusuna doğru yola koyulmuşlardır. Destanın son cümlelerinde Börü bahadır ile Sancırgal'ın Ak Atan isminde, Möl ve Seyitbek'in de Şırdakbek isminde bir oğula sahip olduklarından bahsedilmektedir (Mukasov, 2013, s. 113-134).

Kırgız destanlarında alp tipi kadının evlenirken gücünü ortaya koyduğu da görülmektedir. Kız Daryka Destanı'nda kahramanımız Daryka'ya görücü olarak gelen erkeklere karşı, kendisi gibi güçlü bir eş istemediğini şu dizelerle anlatmaktadır:

“Benimle evlenmeyi düşünen adam,

Sizlere söylenecek olan bu selam.

Güreşip, beni yıkıp, güç gösteren,

Sevdim olur benim, onunla evlenirim” (Orozova vd., 2010, s.43).

Daryka, bu güreş müsabakalarında yenmediği pehlivan kalmaz bu durumdan dertli olan Daryka sonunda bu derdi dost bildiği ihtiyar ile paylaşır. Bunun üzerine ihtiyar Daryka'ya kendisi kadar güçlü bir pehlivan olduğunu ve adının Hz. Ali olduğunu söyler. Bunun üzerine Daryka Hz.Ali'nin bulunduğu yerdeki bütün pehlivanlara mektup yazar böylece Hz.Ali de güreşmeye geleceğini umar. Mektupta:

“Pehlivan kız, Kıpçak kızı Daryka adım.

Güreşip beni yıkan kişi olursa,

Ona ebediyen eş olurum.” der (Orozova vd., 2010, s. 44-45).

Ali bu mektup sonrasında Daryka ile güreşmek için Daryka'nın olduğu yere gelir. Ali saldıran bir Kaplan misali, Daryka ise karakulak aslan misali güreşe başlarlar. Güreş on beş gün sürer ve yurt yıkılır. On beş günün sonunda Hz. Ali kaza namazlarını kılar ardından tekrar güreşe başlanır ve bu sefer Hz. Ali Daryka'yı üç kez havaya kaldırır. Bu olay neticesinde Daryka Hz. Ali'nin daha güçlü olduğunu kabul eder. Daryka ve Hz. Ali Semerkant'ta evlenerek burada yaşama kararı alırlar. Daryka evliliklerine şahit olan misafirlere yiğit ve delikanlı bir er ile nikâhlandığını şu sözlerle dile getirir:

“İlk başta ben korudum sizi.

Bilin ki şimdi vazife Ali aslanda,

Bu halkın isminin bilindiği her yerde.

Sözü edilecek gerçek pehlivan olduğundan,

Sevip evlendim bu yiğitle “(Orozova vd., 2010, s. 45-66).

Görüldüğü üzere Kırgız destanlarının neredeyse her birinde evlenme ve sevdiğini alma, bir aile kurma, çocuk sahibi olma, kavramlarının baştan sona kadar anlatılarak destanın tümüne yayılmış durumdadır. Destanların temel oluşum şekli kahramanlıkların anlatılması olsa da kahramanlık ödülü olarak evlilik kapıları açılmıştır. Evliliğin kendi içerisinde bir çeşitlilik olduğu görülmektedir. Kahramanlar severek evlendiği gibi, kalın, kız kaçırma, alplik göstergesi, ganimet olarak evlenme gibi unsurlarla hayatlarını birleştirmiştir.

3.4.1. Kalın (Başlık Parası)

Tüm Türk uluslarında evlenmeden önce kız tarafının erkek tarafından istediği para, hediye vs. gibi mallar “kalın” olarak adlandırılır. Bu kavram geçmiş zamanlardan bu zamanlara kadar her bir ulusta benzer isimlerle bilinmiştir. Bin beş yıllık bir tarihe sahip olan kalın Türkistan bölgesinden Anadolu’ya uzanan bir âdet olarak günümüzde de varlığını korumuştur. Günümüze baktığımızda halen bazı bölgelerde ismi anılmaktadır (Turan, 1991, s.39).

Evliliğin ilk aşamasında erkek ve kız tarafı birbirlerinden çeşitli isteklerde bulunmuşlardır. İlk olarak kız tarafı erkek tarafının isteği ile ekme parçalamıştır. Daha sonrasında evlilik için büyük bir öneme sahip olan “kalın”(başlık)” konuşmaya başlanmıştır. Kızın aile üyeleri, inek, koyun vs. hayvan, para ve paraya eş değer şeyler erkek tarafından isteyebilmektedir. Kırgız Türklerinde 7, 5, 3, 9 sayıları önemli olduğundan dolayı kalında bu sayılar üzerine yoğunlaşmıştır. Kalın konusunda bir uzlaşmaya varılırken dünürler yan yana oturur ve gelin ile damat için dua edilir. Kalın dışında gelin ve damata lazım olacak diğer ihtiyaçlarda bu mecliste konuşulur. Kırgızlarda kız istemede zengin taraf daha güçlü basar. Ailenin ekonomik olarak orta derece olması kalın âdetinde önemli olmuştur. Ayrıca, eğer dünürler birbirlerini iyi tanıyor ve ahablarsa o zaman kalın konuşulmazdı. Özetle; kalın kızın çeyiz düzmesinde erkek tarafının yardımı olarak bilinmesidir (Erdem, 2005, s.252-253).

Bu bilgilerden yola çıkarak incelen destanların çoğunluğunda olmasa bile bir kısmında kalın geleneğinden bahsedilmektedir:

Seyitbek Destanı'nda Kurmanbek'in oğlu Seyitbek, Möl'ü sevdiğini atalarına söylemesinin ardından Sancırgal'ı başka bir yiğitle nikâhlama isteğini söylemesinin ardından başlık parasını, toyunu kendi karşılayacağını şu sözlerle anlatmaktadır:

“Sancırgal gibi güzeli,

Gösterip nikâh kıyalım,

....

Kalmuk'tan gelen çok malı,

Altın, gümüüş, nice kuyumu,

Tam ikiye ayırsak.

Başlığı olsun kızın, diye” (Mukasov, 2013, s. 108).

Destanın ilerleyen kısımlarında Möl'ü sevdiğini duyan Seyitbek için Akkan şu sözleri söylemektedir:

“Kendisi seçsin evlenecek kızı.

Kimseden bir kuruş almadan,

Kendim veririm başlığını” diyerek kalın âdetini dile getirmiştir (Mukasov, 2013,s. 112).

Yine destanda Seyitbek Möl ile konuşurken başlık parasının hazır olduğunu ve Kaşkar halkının geleneğinin kalın olduğunu öğrendiğini şu mısralarla aktarır:

“Sevdalanan yârim sensin,

Kaşkar'dan kayın seçtim.

Geleneğiymiş halkının,

Başlığını çok hazırladım (Mukasov, 2013, s. 122).

Boston destanında ise Boston'un evleneceği kız olan Cezbilek, evlenme maksadıyla kendisini almaya gelen Boston'a şikâyetini şöyle dile getirmiştir:

“Ortaya düşen düniürün yok,

Sürüp geldiğin malın yok,

Vereceğin başlık yok” diyerek başlık parasını vurgulamıştır (Akmataliyev vd., 2009, s. 127).

Kozuke ve Bayan Destan’ında Sarabay’ın kızı ile Karabay’ın oğlu büyüdüğü zaman evlenmesi üzerine dünür olma sözünü birbirlerine verirler. Karabay gelin alacağı için dünürüne başlık parası verir fakat Sarıbay sözünü tutmaz kızını alıp gider. Bunun üzerine Karabay’ın eşi oğlu Kozuke’ye şu sözleri söyler:

“Senin baban Karabay,

Başlık parasını verdi çok.

Kayınbaban Sarıbay sadece,

Geleceği düşünmedi,

Dünürlüğe uygun davranmadı

Beni bahtsız dul diye,

Sen, başıboş gezen yetim diye,

Bayan güzel yârini,

Götürdü kaçırıp,

Karakıl dağ geçidinden aşırıp,

Dünür olduğunu gizleyip.

Kaçmasaydı kayınbaban” (Akmataliyev vd., 2007, s.147).

Yine Munduk ve Zarlık Destanı’ında Cobdur, kızı Kançayım’ı Çançarkan Han ile evlendirirken kızına mihir olarak ne istediğini sorar ve kızının ağzı yorulana kadar mihir istemesini öğütler (Akmataliyev vd., 2007, s.197).

Son olarak Manas evleneceği zaman Kanıkey’in babası Temirhan, kızının Manas ile evlenebilmesi için kalın ödemesi gerektiğini söyler. Kalın’ın maliyetini ise şu cümlelerle anlatır:

“Üzerlerinde torbalar dolusu altın bulunan altıyüz kızıl tek hörgüçlü deve, yakındaki tepe dolusu hayvan sürüsü, ikibin ak koyun, bakıcısı kız ve altında akı bulunan ikiyüz sığır, ikiyüz yük hayvanı, doksan av kuşu sungur, yedi pars, iki aslan ve elli günlük düğün” ... (Erdem, 2005, s. 252).

3.4.2. Kuda Tüşüü (Söz Kesme)

Kırgızlarda evlenme konusu ilk olarak eş seçimiyle başlar, sonra söz veya nişan ile devam eder, ardından kalın konusu konuşulmaya başlanırdı. Kırgızlarda gelinin seçilmesinin ardından saygınlığı olan, sözü sayılan yaşlı bir büyük aracı olarak kız evine gitmekteydi. Kız evine aracı olarak büyük gönderilmesine ise “*Cuuçu Ciberuu*” (*elçi gönderme*) denilmiştir. Büyük, kız evinden kızı isterken gelenek gereği elini ya göğsüne ya da dizlerinin üzerine koymuş bir vaziyette başı önünde söze girerdi. Bu davranışa da Kırgızlarda “*Kulduk Uruşuu*” denilmiştir. Ayrıca kız istemeye giden oğlan tarafı özel bir tandır ekmeği ile kız tarafına giderdi. Eğer aile kızı vermeyi kabul ederse kız tarafı ekmeği parçalardı. Bu geleneğe ise “*Nan Sındıruu*” denilmiştir. En sonunda aileler dünür olduktan sonra gelin ve damat için dua edilir, ardından kalın konusu konuşulmaya başlanırdı (Keleş, 2017, s.160-161).

Mustafa Erdem “*Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*” adlı eserinde söz kesme geleneği hakkında bilgi verilmektedir. Keleş’in verdiği bilgileri destekleyen ifadeler kullandıktan sonra Kırgızların söz kesme ve dünür olma işlemine “Kuda Tüşüü” denildiğini söylemiştir. Dünür olduktan sonra ise elbise giydirme âdeti başlamaktadır. Kız tarafı erkek tarafına elbise giydirmekteydi. Ardından kız kalkarak “*kulduğum bar*” derdi. Kızın babası buna karşılık “*kuldugun Kudayga*” diyerek iki taraf da bu evliliğe razı olduğunu göstermiş olurdu (Erdem, 2005, 250).

Bu bilgiler ışığında destanlarda evlenme konusu ağırlıklı olmasının yanında dünür kavramı üzerinde çok fazla durulmadığı görülmektedir. Ancak verilebilecek bir örnek de söz konusudur. Örneğin; Kozuke ve Bayan Destanı’na baktığımızda Karabay beyi ile Sarıbay beyinin Bel kuda ile söz verdikleri kızı ve oğlu sayesinde nasıl dünür olduklarından destanda bahsedilmiştir (Akmataliyev vd. , 2007, s. 143).

3.4.3. Bel Kuda

Türkler arasında “beşik kertmesi” olarak bilinen Kırgızlarda ise beşik kertmesinin temelini oluşturan geleneğin adı Bel Kuda’dır. Beşik kertmesi ve Bel Kuda arasındaki fark ise ailenin daha doğmamış hatta anne rahmine düşmemiş çocuklarını birbiriyle evlendirme ve dünür olma sözünü birbirlerine vermeleridir. Bel Kuda Kırgız Türkleri arasında çok eski bir gelenek olarak bilinmektedir. Bel Kuda’daki amaç ise

yakın olan dostlukları akraba bağıyla güçlendirmektir. İncelenen destanlar arasında evlenme, çocuk konuları ağır bassada Bel Kuda geleneğinden bahseden destanlar olduğu görülmektedir. Bel Kuda'ya örnek olabilecek destan ise Kozuke ve Bayan Destanı'dır. Destanda Karabay ile Sarıbay eşleri hamileyken Bel Kuda sözünü karşılıklı olarak verirler. Destandaki dünür olma sözü şu şekilde dizelere dökülmüştür:

“Karabay ve Sarıbay adlı iki zengin bey vardı.

İkisinin de sayısız hayvanı vardı.

Karabay ve Sarıbay'ın gönlü ortak,

...

Aynı yerde yerleşip, aynı evi paylaşırlardı,

...

Bir gün bu ikisi yola çıkarlar.

Çocuklarımız oğul olursa dost yapalım diye,

...

Kız olursa arkadaş olsun, derler

...

Biri oğlan, bir kız olursa burada,

İkisi dünür olmaya yemin ederler” (Akmataliyev, 2007, s. 143).

Yine Manas Destanı'nda Akun ve Manas daha doğmadan Semetey ve Ayçürök tarafından Bul Kuda geleneğiyle birbirlerine bağlanılır:

“Han Kökötay aşında

Kalabalık halkın önünde,

Kahraman Manas Akun'a

Bel dünür olduğu yeri var”

Sarinci Bököy destanında da:

“Bel dünür olmuş babası,

Bermet'in bu kocası.

Değerini bilmez can olsa,

Başkanı Bermet sever mi?” (Dıykanbayeva, 2013, s.132).

3.4.4. Tokol (Kuma)

Kırgız Destanlarında evliliğin temeli olarak çocuk görülmüştür. Kahramanların çoğu tek eşli olmayıp birden fazla eşe sahip olmuşlardır. Erkek kahramanların ilk eşinden sonraki eşlerine ise kuma denmiştir. Kırgız destanlarının bazılarında bunun örneği verilmektedir:

Boston Destanı'nın kahramanı Boston Alp dört kadınla evlenmiştir. Eşleriyle arasındaki ilişkisi iyi olmuştur. İlk karısı Cezbilek'ten olma Börübay-Sultan ile üçüncü eşi Kümüşay'ın konuşmasından aralarının iyi olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki destan alıntısında Kümüşay, Cezbilek'i ve ailesini oğluna sormaktadır:

“Önünü kesip Kümüşay,

Börübay Sultan bahadırı

Balarayıp geldi, diye,

Kucaklamış:

Cezbilek gibi ablacığım,

Sağ salim mi?

Bizi biliyor mu?

Kadamış gibi atamız

Güçlü-kuvvetli mi?

Cezbilek'in anası

Bizim de anamız,

Anan esen mi?” (Akmataliyev, 2009, s. 460).

Yine destanın ilerleyen bölümlerinde kuma kavramı geçmektedir. Cezbilek dışındaki kumaların ismi verildikten sonra Boston Alp'in yurduna gelip üç kumanın orada durmasından bahsedilmektedir:

“Altınay ile Kümüşay

Kunduzay ile görüşüp,

Kucaklaşıp öpüşüp,

...

Üç kuma toplanıp,

Berber durdular.” burada mahsi geçen kadın isimleri Boston Alp’in kumalarının ismidir (Akmataliyev, 2009, s. 467).

Yine Coodarbeşim Destanı’nda başkahraman Coodarbeşim, Akşamay üzerine kuma olarak Nurperi’yle evlendiği zaman ilk karısı bu durumdan şikâyetçi olur. Bunun üzerine Nurperi Akşamay’ın onu aileye kabul etmesi için yalvarmaya başlar:

“Evlenip kocanla, abla,

Boyumca günaha battım abla.

Kötülük etme niyetim yok,

Suçsuz birisine abla.

Aslan Coodar seninki,

Herkesin önünde ant içerim,

Bende çok az bulunacak, abla.

Parlayıp yanan güneşimsin, abla,

İyi davranıp durumu düzelt,

Yanımdan ayrılmayan kölen olayım, abla.” bu sözler üzerine Akşamay kuması Nurperi’yi aileye almayı kabul eder ve kucaklaşıp helalleşirler (Alimova, 2017, s.256-257).

Başka bir Kırgız Destanı olan Askazan Bahadır Destanı’nda destanın kahramanı Askazan Bahadırın yaptığı yiğitlik nedeniyle ödüllendirildiği destanda söylenmektedir. İşaa Han Askazan’a ödül olarak saraydan bir kız verir. Daha sonra Askazan kendi yurduna döner. Burada Askazan’ın iki eşi olduğunu Kalmuk kızıyla da üç eşe sahip olduğundan destanda bahsedilmektedir. Ardından Rıstay’ın ilk eşinin hangi sebeple olduğu destanda yazılmamakla beraber Kalmuklu kızı kocasıyla evlendirmek istediği

ve bunun üzerine Askazan'ın üçüncü eşini Rıstay'a verişti destanda yazılmıştır (Egimbaeva, 2012, s.49).

3.4.5. Ala Gaçuu (Kız Kaçma)

Kırgızlarda evlenmeye karar veren kız ile erkeğin ailesinin tanışmasıyla evliliğe ilk adım atılmış olur. Evlilikte söz ve nişanın önemli bir yeri vardır. Gelin ve damat ailesinden kabul aldıktan sonra söz ve nişan yapmaktadırlar fakat bazen bunun tam tersi olabilmekte ve aileler kız ve erkeğin evlenmesine izin vermemektedir. Bu durumda erkek ile kız kendi kararları doğrultusunda evlenmeye karar verirler. Bu evlilik çeşitinde erkek kızı kaçıtır buna da “ala gaçuu (kız kaçma)” denilmektedir (Keleş, 2017, 166).

Bu bilgilere ek olarak, çoğu Türk milletinde kız kaçırma geleneğinin olduğu bilinmektedir. Kırgızlarda bu uluslardan bir tanesidir. Fakat toplum içinde kız kaçırma geçmişte de gelecekte de hoş görülmeyen bir gelenek olmuştur. Geçmişte kız kaçırma töre denilen zorluklardan dolayı meydana gelirken günümüzde kızın isteği olmadan erkeğin duygularına yenik düşmesi sebebiyle kız kaçırmalar meydana gelmiştir. Kırgızlarda kız kaçırma “*alagaçıp*” ya da “*alıp kaçma*” olarak toplum içinde bilinmektedir. Kız kaçırma ya erkek ve kızın anlaşması sonucu olmuştur ya da kız istemeden zorla kaçırmıştır. Zorla kaçırmış kız sonradan evine gelebilse de artık toplum tarafından kötü bilinmiştir. Kızın isteği olmadan kaçırdığında ise başına başörtü takması istenilir, eğer kız bunu kabul ederse evliliği kabul etmiş sayılır. Bütün ısrarlara rağmen kendi evine gitmeyi isteyen kızın önüne ise ekmek konur ve eve gitmesi engellenmek istenir. Bu ikna etme usülleri netice verdiğinde ise biraz para ve iki koyun eşliğinde kızın evine gidilir ve durumu tatlıya bağlamak istenir. Bu tatlıya bağlama isteğine Kırgızlarda “*açuu bazarga baruu*” denilmektedir. Daha sonra aile büyükleri kızın ailesine “*kuldugubuz bar*” denilen bir mektup verirler ve bu mektubu okuyan aile kızların kaçırdığını anlamış olur. Bu olay üzerine eğer kız tarafı damadı severse bir sıkıntı olmaz. Kalın konuşulur, koyun kesilir, düğün hazırlıkları başlar, moldo erkek ve kızın nikâhını kıyar. Ama kız tarafı damadı sevmez ise yasal yollardan kızını geri almayı talep edebilmektedir (Erdem, 2005, s. 260-262).

Netice itibariyle; Kırgız toplumunda böyle bir gelenek mevcut olmasının yanında incelenen destanlarda daha çok aile rızasıyla evlilikler söz konusudur.

3.4.6. Kırgız Destanlarında Çocuk ve Çocuksuzluk

Kırgız toplumu genel anlamda çocukları sevmişlerdir ve ailelerin en önemli unsurunu çocuk olmuştur. Kırgız Türk toplumunda geçmişten günümüze kadar çocuk gelecek neslin sürekliliğini sembolize etmiştir. Kırgızlarda kız ve erkek çocuk arasında ağırlıklı olarak önemli olan çocuk gücü simge eden erkekler olmuştur. Erkek baba ocağının devamı için önemli bir konuma sahiptir. Kırgızlarda “oğlu olmayanın, nesli yoktu” şeklinde bir atasöze de bulunmaktadır. Çocuk Kırgızlarda bu kadar önemli olması beraberinde çocuğu olmayan eşler için büyük bir sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Kadın çocuk olması adına pek çok yola başvurmuşlardır (Erdem, 2005, 271-272).

Naciye Yıldız “*Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*” adlı çalışmasında çocuğun eşler için toplumda bir statü kaynağı olduğundan bahsetmektedir. Çocuksuzluk toplum içinde bir yok oluştur. Destanlarda erkek çocuk bir üstünlük simgesi, kız ise çocuğu olmayınca saygı görmeyen bir varlık olarak görülmektedir. Bu bilgilere ek olarak Türkler kız çocuğuna da önem vermiştir. Çeşitli toplumlarda yapılan aşağılama, canlı bir şekilde toprağa gömme gibi zulümler Türk toplumunda yoktur. Erkek çocuk gücün simgesidir ve kardeşler arasındaki yardımlaşmayı sağlayan birey erkek çocuktur. Erkek çocuğunun büyüklerine karşı çok önemli görevlere sahiptir. Bu görevleri yapma mecburiyetindedir (Yıldız, 1995, s. 280-287).

Çocuksuzluk ve destan kahramanının üstün doğması gibi motifler destan içeriğinde sıklıkla kullanılmıştır. Çocuğu olmayan eşler çocuk sahibi olabilmek amacıyla adak sözü verirlerdi, gelenekleri uygularlardı ve türbeleri ziyaret ederek dua ederlerdi. Bu çabaların sonucunda kahramanın eşi hamile kalmaktaydı (Çobanoğlu, 2015, s. 341).

Destanlarda çocuk sahibi olmak önemli bir motiftir. Kahraman ile evlenen bir eş soyun devamını sağlayabilmek için çocuk doğurması gerekmektedir. Çocuksuzluğun bütün suçu dstandaki kadın eşlere yüklenmiştir ve destanın kahramanı çocuk olmaması nedeniyle birden çok evlilik yaptığı görülmüştür (Taş, 2018, s. 376).

İncelenen destan içeriğinin hemen hepsinde çocuk ve çocuksuzluk motifine değinilmiştir. Destan ilk olarak eşlerin sıkıntılı durumuyla başlar ardından bu sıkıntılı duruma çare bulma arayışlarıyla devam eder:

Kız Darıyka Destanı'nda Darıyka'nın annesi kızını doğurmadan önce çocuk hasretiyle yanmıştır. Her gün Tanrı'ya ona çocuk vermesi için dualar etmiştir. Destanda bu isteği de şu dizelerde anlatılmıştır:

“Katıran yanıyordu çocuk diye,

Çok sevinirdi Tanrı ona çocuk verse,

“Çocuk sesini duyarsam dersim olmaz,

Razıyım sonra ecel gelse bile.”” diyerek çocuk özleminin ne kadar fazla olduğu görülmektedir (Orozova vd., 2010, s.34).

Bu yakarış sonunda Katıran isteğine kavuşur ve ardından bir kız çocuğuna sahip olur ve adını Darıyka koyar (Orozova vd., 2010, s.34).

Manas Destanı'nda Cakıp Han çocuğa olan hasretini, çaresizliğini ve eşine olan şikâyetini şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Her cinsten hayvan sahibi oldum, bu mal mülkümde beş paralık haram yok. Ne talihsiz bahtı kara adam imişim.” cümlesinde çaresizliği görülmektedir. Yine destanın ilerleyen kısımlarında Cakıp Han eşine; *“Seninle evleneli tam ondört yıl oldu. Sen belini sağlam bağlamadın, bir çocuk doğurmadın. Mezarlı yerleri, yatırları ziyaret edip elmalı, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarlarda gecelerce kalıp çocuk istemedin.”* sözleriyle çocuksuzluğun bütün yükünü eşine yüklediği kanıtlanmaktadır (Erdem, 2005, 272-273).

Manas Destanı'nın Cusup Mamay Varyantı'nda ise Cakıp Bay, Kalmuk halkı ile uzun zaman yaşadıkdan sonra Kalmuklulardan *“Çocuksuz ihtiyar Cakıp”* şeklinde sözler duymaya başlar. Bunun üzerine Cakıp bunu kendine dert edinir ve çocuğu olabilmesi için yollar arar ve yaradana sürekli dua eder. Bir gün halktaki gencinden yaşlısına kadar herkese ne yapabileceği sorarken bir yaşlının öğüdüyle karısı Çıyırdı'yı bir sık ormana bırakır. Ormanda sıkıntı içinde gücenerek dolaşan karısı bu yolla hamile kalır. Bu hamilelikten bir kız çocuğu meydana geldikten sonra da erkek çocuğun hasretine düşer. Tekrardan ihtiyar adamın sözleri aklına gelir ve tekrar eşini sık ormanlara bırakarak erkek çocuk bekleyişine başlar (İnayet,2017, s.47-51).

Görüldüğü üzere destanda daha çok çocuk özlemi ile kahramanlar sıkıntıya düşmektedir. Çocuk sahibi olabilmek için her yola başvurlar. Çocuk olmamasının nedenini eşlerinde gördüklerinden dolayı birden fazla eş ile evlenirler. Munduk ve Zarlık

Destanı'nda Nogay ulusunun hanı olan Çançarkan altmış eşe rağmen çocuk sahibi olamaz. Büyük bir üzüntü halindedir. Çançarkan bu üzüntüsünü şu dizelerle anlatmaktadır:

“Altmış eş aldım,

Yoruldum gücüm bitti,

Arkamda gölge evlat yok

Benim derdim bitmez.

Zahmetli dünya işlerime

Benden evlât olmayınca

Hanlık hayatıma lânet olsun...” (Akmataliyev vd., 2007, s. 193).

Bu çaresiz ifadelerin ardından dertli dertli bir çukurda yatarken yaşlı bir dervişin öğüdü ile tekrar bir kızla evlenir fakat yine çocuğu olmaz (Akmataliyev vd., 2007, s. 193).

Coodarbeşim Destanı'nda çocuksuz olan Er Töştük, yaşlanmaya başladıkça düşüncelere dalmaya başlar. Kahraman kendine bir şey olması durumunda ulusuna kimin sahip çıkacağı konusunda dertlenir. Arkasında soyunu sürdürecektir bir yiğitin olmayışı halkı için büyük bir problemdir. Tahtını verecek bir evlada sahip olmak ister ve sonunda Coodarbeşim adlı bir oğul babası olur. Destanda Er Töştük'ün vatanı için kaygılanışı da şu sözlerle dile getirilmiştir:

“Gidersen bu dünyadan

Kim korur vatanı, diye.

...

Arkamdan gelen kimse yok.

Tahtuma gelip oturacak,

Bana çeken evlat yok.

Başlarına felaket gelirse,

...

Koruyacak kimse yok.” (Alimova, 2017, s. 72) dizeleri Er Töştük’ün endişesini ve çocuğa verdiği önemi anlatmaktadır.

Boston Destanı’nda yine halkı için endişe duyan Buuba Han’ın çocuksuzluk kaygısını halkıyla paylaştığı görülmektedir. Buuba Han halkına artık yaşlandığını arkasında onları emanet edecek bir soyun olmadığından yakınır. Bunun üzerine halk Hüda’dan çocuk ister. Bir araya gelip çocuk için dua ederler. En sonunda bu dualara bir karşılık olarak Buuba Han’ın karısı Kanışa elli yaşından sonra hamile kalır. Buuba Han bu hamileliğin sonunda bir kız, bir oğlan evladı olur (Akmataliyev, 2009, s. 24-33).

Er Soltonoy Destanı’nda çocuk olabilmesi için yapılan âdetleri Colborskan ve eşi Gülaypa çocuk sahibi olabilmek için yapmıştır. Colborskan kırklı yaşlara kadar çocuk sahibi olamamıştır. Eşi ile evlât sahibi olabilmek için mekân mekân, hoca hoca gezmişler, mezar ziyaretlerine önem vermişler ayrıca bahşı ve din âlimlerinin dualarından eksik kalmamışlardır. Bu çabanın bir sonuç vermediğini düşündükleri anda ise Gülaypa eşine güzel haberi şu sözlerle vermiştir:

“Hürmetlim benim, Colborskan,

Dinle benim diyeceklerimi.

...

Müjdeme istediğim,

Değerlim sana bağlı olan,

Kırk beş büyük şehir,

Bereketli ekin toprak,

Uçsuz bucaksız kırlar.

Bilmiyorum erkek mi kız mı,

Taşımaktayım bir bebek” (Akmataliyev, 2010, s.20).

Kurmanbek Destanı’nda Teyitbek Han ilk eşi Zulayka, çocuk doğuramaması nedeniyle defalarca eşinin üzerine kuma getirir. Yedi evlilik yapan Teyitbek bir kez daha evlenme kararı alır. Eğer bu evliliğinden de çocuğu olmazsa kaderine razı olacağından destanda bahseder. Bu sırada ilk eşi Zulayka da güzel bir kadındır Teyitbek’e gönül verdiği için evlenmiştir. Fakat üzerine on üç kuma almasına rağmen hala beyi çocuk

sahibi olamamıştır. Bu durumdan dolayı yas içindedir. Bu sıkıntılı zamanın ardından Zulayka kırk yaşından sonra hamile kalır. Teyitbek'e bir oğlan evlât sahibi yapar. Bu oğlanın adı da Kurmanbek verilir (Mukasov, 2013, s. 19).

Destanlardan verilen örneklerden yola çıkılacak olursa, destanların çoğundan fazlasında çocuksuzluk motifinden bahsedilmektedir. Kahramanların evlât istemesinin temel sebebi neslini devam ettirmek istemesidir. Evlât istemesinin ikincil unsuru ise halkını korumak istemesidir. Çıkarılan diğer bir değerlendirme ise çocuksuzluğun nedeni olarak kadınlara bütün yükün verilmesidir.

3.4.7. Kırgız Destanında Evlât Edinme

Geçmişten günümüze kadar evlât edinme kavramı varlığını korumuştur. Eski Türkler arasında evlat edinmek için atalar kültürüne uygun olarak tören düzenlenmek zorundaydı. Daha sonra evlâtlık alınarak aileye katılan çocuk diğer ailedeki üyelerden ayrı sayılmamıştır. Evlât edinme işlerinin yasal bir süreç içinde gerçekleşmesi Uygur zamanında gerçekleşmiştir. Evlat edinen çocuğa Uygurlarla başlayarak “*Tutunç oğul*”, “*kansık*”, “*ögey*” şeklinde isimler verilmiştir (Köse, 2001, s. 37-38).

Kırgız Destanlarında evlat edinme konusunda bazı destanlarda evlât edinme konusu söz konusudur. Bunun en iyi örneği ise Seyitbek Destanı'dır. Kurmanbek'in oğlu Seyitbek babası Kalmuk Han'ı tarafından öldürüldüğü zaman ve annesinin toprak olmasıyla yetim kalmıştır. Bunun üzerine aile dostları Akkan Seyitbek'i evlât edinmiş ve onu kendi öz oğlu gibi sevmiştir. Destanda Seyitbek'in türbeyi ziyaret ettiği zamanki sözleri bunun kanıtıdır:

“Elinde babam Akkan'ın.

Öz oğlu gibi şımarıp,

Sarayın başköşesinde büyüdüm” (Mukasov, 2013, s. 44).

Destanı'nın ilerleyen kısımlarında Akkan Seyitbek'in sevdiğini yani Mөл'ü alabilmesi için evlatlık aldığı oğluna hiç düşünmeden başlık parasını vereceğini ifade etmesi de Akkan'ı ailesinden ayırmadığının bir göstergesidir:

“Gerekirse Seyitbek'ke,

Hazinemi açıp harcarım,

Hanım alıp vermeye

Malımı saçıp harcarım,

...

Kendisi seçsin evlenecek kızı.

Kimseden bir kuruş almadan,

Kendim veririm başlığımı” (Mukasov, 2013, s. 112).

Görüldüğü üzere Akkan Seyitbek’i kendi öz evladı gibi sevmektedir. Onun mutluluğu için bütün mal varlığını harcamaya hazırdır.

3.4.8. Kırgız Destanlarında Çocuğa Ad Verme

Bir millete ait olmak için gerekli olan kimlik isimdir. Doğum olduktan sonra çocuğa ad vermek o ulusa ait olduğunun somut kanıtıdır. Bir aile çocuğa ad verirken bulunduğu toplumun sosyal yapısını, dini inanışını, geleneğini, değerlerini, aile yapısını, çocuğun fiziki durumunu isimde yansıtmaktadır (Alkaya, 2001, s. 442).

Toplumda yaşayan bireyler sadece kimlik elde etmek amacıyla çocuğa ad vermemişlerdir. Bunun dışında bireyler arası iletişimde isim önemli bir unsur olmuştur. İlk insan doğmasından bu yana ad verme düşüncesi benzer ihtiyaçları bünyesinde barındırırsa dâhi daha sonraki yüzyıllarda çocuğa ad verme geleneğinde benzer özelliklerden sıyrılıp farklılıkları beraberinde getirmiştir. Aileler arasında çocuğa ad verme konusunda en çok karşılaşılan durum ise atalarının ismini çocuğa vermeleridir. Bu yolla atalarının hâlen onlarla beraber olduğuna dair inanç yaşatılmıştır. Bu inanca Türkler atalar kültü demiştir. Atalar kültürüne ise ailenin ölen atasının ruhen onlarla yaşadıklarına inanmasıdır (Türktaş, 2019, s. 34-40).

Çoğu Türk milletinde ad verme geleneğinde üç olay benzerlik gösterir. Çocuğun adını vermeden önce önemli bir işin yapılması gerekir, derviş veya yaşlı bir ihtiyarın ad vermesi sıklıkla rastlanılan bir durum olmuştur ve tören eşliğinde ad verme gerçekleşmiştir. Örneğin; Manas Destanı’nda Manas, Semetey, Seytek uzun bir süre adsız olarak yaşam sürer. Bu üç kahramana isim verilirken toy kurulur. Toyda halktan ve ailesinden kimse ad vermeyince yaşlı bir ihtiyar iki çocuğun adını koyar. Manas’ın adı dört peygamber tarafından verilirken, Semetey ve Seytek’in ismini yaşlı bir ihtiyar

vermiştir. Bu bilgilere ek olarak; çocuğun ad alabilmesi için kendini kanıtlaması gerekmektedir. Çocuk ad aldıktan sonra toplumda statü elde eder (Alkaya, 2001, s. 443-444).

İncelenen destanlarda ise çocuğa ad verme geleneği çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. Kırgız Destanlarında çocukların isimleri bazen halk, derviş, aksakallı bir ihtiyar tarafından verilmiş olup bazen çocuk sahibi olmak için yardım istenilen doktor tarafından, bazen de mucizevi yollarla çocuğa ad vermiştir. Bu destanlardan alınan örnekler ise şu şekildedir:

Boston Destanı'nda uzun bir süre evlat özlemiyle yanan Buuba Han halkın duası ile ikiz çocuk sahibi olur. Destanın ilerleyen kısmında halkından çocuklarına ad vermesi konusunda ricada bulunur:

“”Halkım işitin” dedi.

“Altmış yaşı aştığımda,

Çocuk verdi Hüda'm.

...

İkiz bala doğurdu,

...

Halkım, bakınız.

Bana dikkat ediniz.

Sevinilen çocuklara,

Biri erkek, biri kız,

Adlarını koyuverin.”” (Akmataliyev, 2009, s.37)

Buuba Han'ın bu ricası üzerine halk birbirinin yüzüne bakmaya başlar. Doğru adı bulmak için halk kafa kafaya verir ama kimse bir ad söyleyemez. Buuba Han halktan umudunu kesince yaşlılardan yardım ister. Büyüklerden de ses çıkmayınca göğe yönelir, ad ister. Bunun üzerine bu sefer bulutların şekli değişir, hava kararır, bir bulut ikiye ayrılır ve asası elinde abası sırtında olan bir Hızır çocuklarına ad vermek için gelir. Daha sonrasında aşağıdaki sözleri söyleyerek çocuklara adlarını vermesi destanda şu şekilde anlatılır:

“”Sen Hūda ’dan çocuk istedin,

Dileğini kabul etti,

...

Erkek çocuğun merhametli olsun,

Boston diye adı olsun,

Ömrü uzun, sağlıklı olsun.

Kuvveti güçlü alp olsun.

Kızının adı Karaçaç,

Aklı herkesten fazlaca,

Hareketi ondan başka türlü,

Her yönden tam olsun.”” (Akmataliyev, 2009, s.37-39)

Yine destanın ilerleyen bölümlerinde Boston’un ilk eği Cezbilek’in babası, torunu doğduğu zaman bir eğlence tertip eder. Eğlenceye gelen atalarından torununa ad vermesi konusunda ricada bulunur. Fakat Kadamış Han’ın kızı Cezbilek eği tarafından çocuğa ad verildiğini şu sözlerle dile getirir:

“Kadamış Han söylemiş.

Cezbilek o zaman söz söyledi,

Adı hazır, dedi.

Boston adını koydu der,

Cezbilek gibi akıllı,

Babasına dönüp,

Adını Börüba-Sultan koyun diye,

Söyleyip gitti, der” (Akmataliyev, 2009, s.418).

Manas Destanı’nın Cusup Mamay Varyantı’nda ise Cakıp Bay oğlunun adını mucizevi bir olay ile koymuştur. Destanda Manas doğduktan sonra babası Cakıp Bay, Adilbek, Balta çocuğun üstün olduklarına inanması sebebiyle ad koymak için çocukta bir işaret ararlar. Sonrasında çocuğun avuç içinde “Manas” adının olduğunu fark ederler.

Bu işaretin Tanrı'dan bir hediye olduğuna karar verip "Manas" adı yerine "Çon Cindi" adını vermişlerdir. "Çon Cindi" ise "büyük deli" anlamındadır. Ad koyulduktan sonra da çocuğun avcundaki işaret yok olmuştur (İnayet, 2017, s.76).

Askazan Bahadır Destanı'nın ilk kısmında Kudaş halkında yaşayan Kocayar isimli bir adamın Konuraş adında bir oğlu olduğunu ve bu çocuğun halkını avcılıkla doyurduğu anlatılmaktadır. Yiğit ve cesur olan Konuraş her ava çıktığında halk: "kazanlarımızı asın, sularımızı ısıtın, hazırlıklı olun" derlermiş. Bu bilginin verilmesi sebebiyle de destan kahramanının ilk isminin Konuraş olduğunu daha sonrasında halk tarafında Askazan olarak söylendiği anlaşılmış olur (Egimbaeva, 2012, s.39).

Yine Manas Destanı'nda Cakıp Bay, kurduğu meclis huzurunda çocuğunu isim verilmesini ister. Meclisteki herkes sessiz kalır ve en sonunda bir derviş ad vermek için Cakıp Bay'dan müsaade ister. Böylece derviş şu sözler eşliğinde Manas'a adını verir:

"Baş tarafına "mem" gelsin

Peygamberin timsali,

Ortasına "nun" gelsin

Alimin timsali,

Sonuna "sen" gelsin

Aslanların görüntüsü,

Gerisi nereye gitmiş

Oüç sesin?

Okudu "Manas!" diye,

Ağzından bu kelime çıktı.

Ad koyuldu "Manas!" diye." (Orozbakoğlu, 2007, s.143-253)

Munduk ve Zarlık Destanı'nda Çançarkan'ın son evlendiği eşi Kançayım biri kız biri erkek iki çocuk dünyaya getirir. Doğum olduktan sonra yaşlı kadın Mastan hanı kandırarak çocukları suya atar. Ardından destanda baba yüzü görmeyen erkek çocuğa Zarlık adının verildiğini, anne yüzü görmeyen kızına da Munluk adı verildiği destanda anlatılmaktadır (Akmataliyev, 2007, s.205-207).

Bagış Destanı'nda ise cesur Bagış'ın eşi olan Gülayım'ın bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini ve adının "Toltoy" konulduğu söylenerek destana devam edilmiştir (Öztokmak, 2019, 446).

Sonuç itibariyle; Kırgız destanlarında çocukların çeşitli şekillerde ad verilmesi gerek detaylı gerekse yüzeysel bir şekile anlatılmıştır.

3.4.9. Kahramanın Doğumu

Bir aileden çocuğun doğması o ailedeki huzur ve sevinci arttırır. Çocuk doğduktan sonra bu güzel haber çevreye duyurulur. Kırgızlarda çocuk doğduktan sonra da göbek bağı ailede saygınlığı olan bir büyük keser. Daha sonra tuzlu bir su içinde yıkanarak "itgöynük" denilen bir kundağa bebek sarılır. Çocuk doğduktan sonra ayrıca bir tören düzenlenir. Davete katılanlar çocuğa karşı hayır duâlarında bulunur. Çocuğun doğduktan bir hafta sonra "beşik toy" denilen beşiğe koyma töreni gerçekleşir. Beşiğe koyma töreni bittikten sonra da civarda bilinen kadın çocuğu beşik için tekrar bellerken şu sözleri mırıldanır:

"Bismillah, benim elim değil, Umay Ene'min, Bübü Fatma'nın, Zura'nın eli, hiç ağlamadan uyu", "beşik ana sıkı tut, Umay Ene uyku ver" (Erdem,2005, 274).

Türk mitolojisinde ise Umay, doğumdan sonra çocuk ve annesini koruyan bir iye olarak bilinmektedir (Sarıtaş, 2017, s.54).

Türk destanlarına ise kahramanın doğumu daha kahraman doğmadan çevrede duyurulur. Kahraman daha doğmadan olağanüstü özelliklere sahip olur ve bu yönüyle diğer çocuklardan ayrılır. Destanlar kahramanlar üzerine kurulmuş bir türdür. Destanda anne-baba ilk çocuksuz olması aslında kahramanın gelişine bir işaret olur. Kahramanın dünyaya gelmesi sırasında olağanüstü olaylar meydana gelir. Kahraman tam halkı sıkıntıda iken onları koruyacak bir koruyucu olarak dünyaya gelir. Öyle ki çoğu destanda doğum motifi kahramana göre şekillenmiştir (Kara Düzgün, 2012, 12-13).

Boston Destanı'nda Boston'un annesi Kanışa Boston Alp'i doğurmadan önce çok sıkıntılı bir süreç geçirir. Kanışa aşerme döneminde çok zayıf düşer kendini toplayamaz, Buuba Han bunun için çareler aramaya başlar. Falcının tavsiyesine göre eğer Kanışa yırtıcı hayvan yüreği yer ise aşerme durumu düzelecektir. Bunun üzerine han birçok yırtıcı hayvanın yüreğini eşine yedirir. Fakat bir türlü aşermesine çare olmaz.

En sonunda erkek Kaplan yüregini yiyen Kanışa derman bulur. Daha sonrasında dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat süren bir doğum gerçekleşir (Akmataliyev vd., 2009, s. 24-32).

Bagış Destanı'nda Yiğit Bagış'ın karısı Gülayım "Toltoy" isminde bir erkek çocuk doğurmasının ardından beşik toyu gerçekleşir. Bu toyda 600 civarında mal kesimi olur. Bunun dışında çok fazla ayrıntıya girilmez (Öztokmak, 2019, s. 446).

Yine Boston Destanı'nda Boston Alp'in karısı aynı kayınvalidesinin çektiği zorluklardan geçer. Cezbilek aynı Kanışa gibi aşerme dönemine güçsüz kalır. Kayınvalidesi gibi onun için de yırtıcı hayvan yüregi avına çıkılır. Birçok yırtıcı hayvanın yüregini yiyen Cezbilek'in aşermesi durmaz. En sonunda kara kulaklı kaplanın yüregini yiyince aşermesi durur. Bundan sonra doğum başlar fakat bir türlü doğum gerçekleşmez. Günlerce doğum sancısı çeken Cezbilek ölme noktasına gelir. Hüda'ya dualar edilir, sihirler yapılır, çeşitli ilaçlara başvurulur. On iki gün sonra asası elinde bir kocakarı gelir ve karnını dokunur. Böylece doğum gerçekleşir. Destanda bu kocakarının "Umay Ana" olarak adı geçmektedir (Akmataliyev, 2009, 400-416).

Munduk ve Zarlık Destan'nda Çançarkan'a bir çocuk verme sözüyle evlenen Kançayım'ın doğumundan sonra Çançarkan'ın başka bir eşi olan Mastan kıskançlığından dolayı çocukları gizler. Çançarkan'a Kançayım'ın köpek doğurduğu haberini verir. Ardından çocukları suya atar (Akmataliyev vd., 2007, s. 203-207).

Coodarbeşim Destanı'nda Agâh Han'ın kızı Kenceke, hamilelik döneminde Kaplan eti aşerir. Dokuz gün sancı çekmesinin ardından göbek bağı kendisinden kesilmiş olan çocuğu dünyaya gelir. Destanda Coodarbeşim'in iki eşten iki çocuğu olduğundan bahsedilmektedir (Alimova, 2017, s.73-289).

Şırdanbek Destanı'nda Seyitbek'in oğlu Şırdak'ın doğumunda önce baybiçe pars ve Kaplan yüregi aşerir. Avcılar üç tane beyaz parsının yüregini çıkarır ve baybiçe bunların hepsini yiyince aşermesi durur. On ay on gün geçmesinin ardından sıkıntılı bir doğum sonrasında bir erkek çocuk dünyaya gelir. Seyitbek ise haberi duymasının ardından eşinin yanına giderek:

"Beşik bağı pek olsun! (Sağlıklı olsun.)

Ömrün uzun olsun" der (Akmataliyev vd., 2007, s.251-259).

Er Soltonoy Destanı'nda Colborskan'ın eşi Gülaypa ilk hamileliğinde zehirli yılan aşerir. Alaca bir yılan yemesiyle aşermesi sonlanır ve erkek çocuk dünyaya getirir. Daha sonra Temirkan dört yaşında iken annesi kardeşine hamile kalır ve bu seferde kartal eti yemek ister. Bu hamileliğinde yine erkek çocuk dünyaya getirir. Bu çocuğun adı da Bolotkan olur (Akmataliyev vd., 2010, s. 21-22).

Manas Destanı'nın Cusup Mamay Varyantı'nda Cakıp Bay'ın eşi Çıyırdı kızı Kadırğaç'ı doğurmasından belli bir zaman geçtikten sonra ikinci çocuğuna hamile kalır. Hamileliğini ilk süreçte anlamayan Çıyırdı hamile olduğunu anladığı zaman çok zorlu zamanlar geçirir. Bu evrede miğdesi çok bulanır, kusar ve zayıflar. Aş erme döneminde ise kaplan kalbi ve arslan dili aşerir. Bunları yediği zaman aşermesi durur. Doğum zamanında on beş gün sancılanır. Doğumunda gök tulum doğurur ve balta vasıtasıyla tulumu yardıklarında içinde dokuz yaşlarında görünen bir erkek çocuk dünyaya gelir. Bu çocuğun adı da "Manas"tır (İnayet, 2017, s. 51-73).

3.4.10. Kahramanın Olağanüstü Özellikleri

Türk destanlarının geneline bakıldığı zaman belli başlı farklar olsa da çoğunun benzerlikleri aynıdır. Bu benzerlik ise olay örgüsüdür. Türk destanlarında doğan kahramanların hemen hepsi diğer insanlardan ayrılarak olağanüstü özellikler göstermektedir. Destanın başkahramanı anne rahmine düşmesinden itibaren güçlü, kuvvetli olacağını gösteren olaylar meydana gelmektedir. Ayrıca kahramanlar destanlarda idealize edildiklerinden dolayı milletini kurtarması, düşmanı yenmesi, sevgilisini kendine eş yapması beklenmektedir. Bu sebepten dolayı; destanın kahramanı omuzlarında halkın ümidini taşıyarak kurtuluşun sembolü olmuştur (Yolcu, 2013, s. 2).

Kahramanlık destanlarının temeline bakıldığı zaman kişinin özel hayatındaki olaylar anlatılıyormuş gibi görünse bile bu olaylar milli mücadeleyi tetiklemektedir. Yaşanan olaylar kahramanı ulusal sorunu çözmeye hazırlar. Destanın ana teması ulusal mücadele üzerine kurulmuştur (Keskin, 2018, s. 14).

Kırgız destanları incelendiğinde ise destanlar çoğunlukla çocuksuzluk motifini ele alır. Anne ve baba uzun bir süre çocuk hasreti çektikten sonra kahramanın doğumu gerçekleşir ve ardından üstün özellikleri sayesinde ailesini, halkını muhafaza eder. Kahramanın üstün özelliklerinin görüldüğü destanlar ise aşağıda anlatılmaktadır:

Boston Destanı'nda Buuba Han'ın ikiz çocuklarından biri olan Boston doğumundan iki gün sonra annesi Kanışa'ya "*Anneciğim*" diyerek konuşur. Üçüncü gün yürür, dördüncü gün altı kuzu etinin hepsini yer doymaz, onuncu gün obadaki diğer çocuklarla oynamaya başlar. İlerleyen zamanlarda Boston çok güçlü olması sebebiyle halk tarafından dikkat çeker. Çocuklarla oynarken bütün akranlarını yener. Tosuna ve taya binmek ister fakat bellerini kırar sinirlenince kuyruğundan tutarak birbirlerine vurarak öldürür. Halk bu durumdan çok rahatsız olur. Bütün bu anlatılanlar Boston'un üstün özelliği olmasından kaynaklanmaktadır (Akmataliyev vd., 2009, s.39-41).

Kız Daryka Destanı'nda Daryka güçlü bir fiziki yapıya sahiptir ve bütün pehlivanları yener. En sonunda Hz. Ali ile evlenen Daryka'nın Şasılda adında bir oğlu olur. Şasılda diğer çocuklardan farklıdır. Anne ve babası gibi çok güçlü bir vücuda sahiptir. Öyle ki annesi Şasılya'yı şu sözlerle uyarmaktadır:

"Yedi yaşında okula verir onu,

...

Hızlıca düşüp hayat yoluna,

Sekiz yaşına girdi Şasılda.

Bir vursa oynarken çocuklara,

Ölesiye korkarlar hepsi birden.

O zaman Daryka der, Şasılda,

Yavrum yanlıştır bird aha yapma.

Şehirde çocuk bırakmayacaksın,

Evladım, böyle yaparsan birkaç yıl sonra" (Orozova vd., 2010, s. 35-95).

Yine Boston Destanı'nda Boston Alp'in ilk eşi Cezbilek'ten doğan Börüba-Sultan, annesi kendine gelene kadar annesine seslenir. Kuzu eti yemesine rağmen doymaz ve doymadığı için ağlamaya başlar. Bunun üzerine yine üç tosun kesilir ikisinin eti ile çocuk anca doyma belirtisi gösterir. Bunu gören dedesi Kadamış Han da torunun babası gibi cesur bir delikanlı olacağını belirtir (Akmataliyev vd., 2009, 416-417).

Manas Destanı'nın Cusup Mamay Varyantı'nda Cakıp Bay'ın oğlu Manas doğduktan sonra güzel ve kuvveti yerinde bir çocuk olduğu şu dizelerle anlatılmaktadır:

*“Çift gözü çoban yıldızı gibi
Parlayıp yanan mum gibiydi.
Geniş omzu geriliyor,
Rahat uyuyor gibiydi. Güzel yüzü ışık saçıp
Tanyeri ağarmış gibiydi.
Bağırınca sesinden,
Hayvanlar ürküp kaçtılar.
İyiliğin işareti olarak,
Gök gürleyip yağmur yağdı”* (İnayet, 2017, s. 74).

Er Soltonoy Destanı’nda ise Colborskan ile Gülaypa’nın oğulları Temirkan’ın üstün olması şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Çocuğun görünüşü,
Dokuz yaşına gelmiş gibi.
Ağlaması çocuğun,
Bir günlük yerden duyulacak gibi.
On beşindeki oğlanı,
Güreşse yıkacak gibi.
Kollarının kasları,
Kurbağa yutmuş yılan gibi”* (Akmataliyev, 2010, s. 21).

Coodarbeşim Destanı’nda Er Töştük için “üstün doğan denilmiştir. Destanın ilerleyen kısmında Er Töştük ve Kenceke’nin oğlu Coodarbeşim için de üstün olduğu destanda anlatılmıştır. Coodarbeşim’in üstün olması nedeniyle kimsenin olmadığı bir yerde çocuk büyütülmüştür:

*“Beş aylıkken tay durmuş,
Altı aylıkken yürümüş.
Yaşını doldurmadan konuşmuş”* (Alimova, 2017, s. 71-74).

Kurmanbek Destanı'nda Teyitbek ve eşi Zulayka'nın oğlu olan Kurmanbek'in çevresindeki çocukları güreşte yendiğinden bahseder. Öyle ki; on iki yaşına geldiğinde Kurmanbek yaşından büyük kişileri yenmiştir (Mukasov, 2013, s. 19).

3.5. Kırgız Destanlarında Evlilik Yoluyla Oluşan Akrabalık İlişkileri

Akraba kavramı biyolojik bir temel üzerine kurulu olsa da bir bireyin toplumla sosyal ve kültürel bağının oluşmasında temel bir unsurdur. Dünyaya doğan çocukların hepsi toplumun ona belirlediği bir statüye gözlerini açmaktadır. Bebek, gözlerini dünyaya açtığı anda ona verilen bir rol ve bu role uygun davranması gereken kurallar zinciri vardır. Bu yapının olmasıyla beraber akrabalık terminolojisi şekillenmeye başlar. Böylelikle doğan çocuktan sorumluluklarını yapması beklenir. Akrabalık ilişkileri güçlü olan ailelerdeki üyeler onlara biçilen rollerle sosyal yaşama ayak uydurmaktadır. Kırgız Türklerinin akrabalık ilişkilerine bakıldığı zaman ise Kırgızların göçebe bir yaşam sürdürdüğü bu yaşam tarzı içerisinde akrabalık terminolojisini geliştirdiği görülmektedir. Kırgızlarda akrabalık kan bağı üzerine kuruludur. Akrabalık ilişkileri ilk aşamada anne, baba, erkek evlât, kız evlât ve torunları içine almaktadır. Evlilik vasıtasıyla oluşan akrabalık ilişkisi de kadın ve kadının eşini içine almaktadır (Tutar, 2007, s. 156-158).

İncelenen Kırgız destanlarında ise evlilik yolu ile oluşan akrabalık ilişkisine yer verildiği görülmüştür. Yapılan incelemeler sonucunda da aşağıdaki konu içeriklerine ulaşılmıştır:

1. Baba-Evlât İlişkisi
2. Anne-Evlât İlişkisi

3.5.1. Baba-Evlât İlişkisi

Araştırılan Kırgız destanlarının çoğunda destan kahramanının babalarına karşı sevgi ve saygılı olduğu görülmektedir. Kahramanlar hem babalarına saygılıdırlar hem de korkmuşlardır. Yaratılış destanından başlayarak her Türk Destanında baba- oğul çatışması görülmektedir. Baba-oğul çatışmasının görüldüğü destanlar arasında Manas, Oğuz Kağan, Dede Korkut vd. isimler sayılabilmektedir. Baba- oğul çatışmasının kökeninde ise babanın sözünü dinlememe ve toplum arasında alp olmak isteyen

kahramanın kıskançlık, töreye başkaldırma, din gibi isteklerden meydana çıkmıştır. Kahraman her zaman isteklerinin karşılanmasını istemiştir (Kayabaşı, 2016, s.505).

Kırgız Destanları'nda baba- oğul çatışmasının ve baba- evlât ilişkisinin olduğu destan örnekleri ise aşağıdaki gibidir:

Boston Destanı'nda Cezbilek Boston'a yüzüğü alıp toyuna gelmesini böylelikle nişanlanabileceklerini söyleyen bir haber göndermiştir. Bunun üzerine Buuba Han'ın oğlu Boston babasından sevdiğinin yolunda gitmek için izin ister. Bu da babasının sözüne önem verdiğini göstermektedir. Daha sonra Kadamış Han'ının kızını almak için Boston yollara düşer. O sırada Cezbilek de babası Kadamış Han'ını bu evliliğe ikna eder (Akmataliyev vd., 2009, s. 45-138).

Boston'un ikinci eşi olan Arkan'ın kızı Altınay evlenirken babasının iznini almıştır. Destanda Boston'un kahramanlığını gören baba buna güvenerek kızına iyi bakacağını düşünür ve Boston'ı güvey alır. Yine destanın ilerleyen sayfalarında Boston kardeşi Karaçaç'ın iyileşmesi için ab-ı hayatı bulmaya giderken kız kardeşi ailesine ve yurduna ihanet etmiştir. Babasına başkaldırıp Aykaşan ile evlenmiştir. Abisi yani atası içinse aptal tabirini kullanmıştır. Ardından babası ile karşılaşır ağlaşan Boston çocuğu ve dördüncü eşi olan Kunduzay'ı alarak yurda dönmek için izin istemiştir:

“Baba senden rica ederim,

Kunduzay'ı aldırayım.

Torunun ile geline

Toy düzenlemeye hazırlan.” (Akmataliyev vd., 2009, s. 206-389).

Yine destanın daha ileri sayfalarında Cezbilek doğum yaparken çektiği acılar üzerine babası Kadamış'ın nasıl zorlu bir durumda olduğu anlatılmaktadır. Doğumun sıkıntısız geçmesi için sürekli Tanrı'ya dua etmektedir. Kız çocuklarının destanlarda önemli bir yeri olmuştur. Destanın ileriki sayfalarında Cezbilek oğlu Börübay- Sultan'ı doğurmuştur. Oğlu ise büyüdükten sonra babası Boston Alp'i bulabilme umuduyla yollara düşmüştür. Bu yolculukta babası ile karşılaşan Börübay- Sultan babasını tanımaması sebebiyle onunla kavga etmiştir. Bu kavga sırasında keselerinin bir olduğunu anlayan oğul hemen geri çekilmiştir ve utancından hemen oradan kaçmıştır. Sonrasında Börübay- Sultan, Künkan ve Aykan birlikte dedesi Buuba Han'ın yanına gitmiştir. Yol

üzerinde babası ile karşılaşan Börübayy- Sultan şu sözlerle babasından af dilemiştir ve kucaklaşıp barışmışlardır:

*“Uzak yerden gelip,
Tanımadan size el attım.
Kurbanın olayım alp baba
Suçumu bağışla,
Diye Börübay-Sultan söyledi.
Alp Boston ’un o zaman:
Börübay-Sultan yavrurum,
Ne günah işlesen de
Affettim balam, dedi.”* (Akmataliyev vd., 2009, s. 392-469).

Kurmanbek Destanı’nda ise Teyitbek’in oğlu ile sürekli çatışmıştır. Oğlu hiçbir konuda babasının sözünü dinlememiştir ve sürekli babasına başkaldırmıştır. Destanda bu konuyla ilgili geçen bölümlerin ilkinde Kurmanbek babasının sözünü dinlemeyerek Kalmuk seferine gitmiştir. Babası bu duruma çok sinirlenmiştir. Oğlu seferden döndüğü zaman ise oğlunun yüzüne bakmamıştır fakat ganimetleri görünce bu durum sonunda hoşuna gitmiştir. Ardından babası Kurmanbek’i evlendirmeye çalışmıştır ve yine Kurmanbek babasına başkaldırarak hiçbir hana yenilmeyen Bakbur Han’ıyla mücadele ederek kızını almayı kafasına koymuştur. Yine babasından icazet almadan sefere çıkmıştır ve evlenmiştir. Bunu duyan babası ise sitemini şu sözlerle dile getirmiştir ve oğluna beddua etmiştir:

*“Dediklerime kulak asmadı,
Her zaman inciterek,
Düşmanı kadar görmezse,
Böyle çocuk yok olsun,
Gönlüm huzur bulmaz ölmezse!
Hiçbir zaman söz dinlemedi,
Gönderdiğim yere gitmedi “* (Mukasov, 2013, s. 56-91).

Destanın en sonunda da Teyitbek oğluna beddua ettiği için ve atı olan Teltoru oğluna vermediğinden dolayı onun ölümüne sebebiyet vermiştir (Mukasov, 2013, s. 137).

Seyitbek Destanı'nın en başında Kırmanbek'in ölümünden ve annesinin bu acıya dayanamayıp intihar edilmesinden bahsedildikten sonra Seyitbek'in yetim kaldığı ifade edilmiştir. Seyitbek babasının başında ise acısını şu şekilde dile getirmiştir:

“Yiğit babam Kurmanbek,

Yalan dünyada çok gezmedin,

Düşmanı vurduğunu göremeden

Benim de hevesim içimde kaldı.

Olmazdım hiç pişman,

Bir talimini alsaydım.” (Mukasov, 2013, s.15-43).

Destanın ilerleyen sayfalarında Seyitbek babasının intikamını almak için sefere çıkmıştır ve babasını öldüren Kalmuk Hanı'nın kafasını keserek öcünü almıştır. Destanda aynı zamanda Kurmanbek'in dostu olan Akkan'ın Seyitbek'i oğlu olarak evlâtlık aldığı anlatılmaktadır. Seyitbek sevdiği Möl ile evlenmek isteyince Akkan servetini oğlunun yolunda harcamaya hazır olduğunu destanda belirtmektedir. Yine destanda Torqu bahadır, kızı Sancırgal ile Börü'yü evlendirirken onları yanaklarından öperek:

“Hep saygı içinde hayat geçirin!” şeklinde dua etmiştir (Mukasov, 2013, s. 96-113).

Manas Destanı'nda Cakıp Bay'ın oğlu Manas doğduğunda müjdeyi veren ve doğuma yardım eden herkesi ödüllendirir. Çocuğu için toy hazırlar. Toya her halktan insanı davet eder. Destanın ilerleyen bölümlerinde Manas büyür ve varlık içinde yaşar. Yaptıkları ile babasını üzer ve destanda Manas'ın yaptıkları şu şekilde anlatılır:

“Hocayı görürse korkutmuş.

Bir saba dolusu kımız

Eline verirlerse bir yudumda içermiş.

Aklı hiç şaşmaz

*Yarım kova votkayı
Tek başına içerse sarhoş olmaz.
Çin devlet görevlisini görürse dövüyor,
Para geçerse eline
Hiç bırakmadan harcıyor.
Dünyanın değerini bilmezmiş,
Bey Cakıp buna yanıyor.”*

Babası Manas'ın bu durumundan dolayı en sonunda çareler aramaya başlamıştır. Bu huylarından kurtulup akıllanması için kuzu çobanı olan Oşpur'un yanına vermiştir. Oğlunu Oşpur'a eğitmesi için verirken şu sözleri söylemiştir:

*“Bazen tok, bazen de aç bırakın,
Yeri gelince vur ve döv.”* (Orozbakoğlu, 2007, s. 107-157).

Destanın ilerleyen bölümünde oğlundan ayrılıp köye dönen Cakıp Bay'a Kalmukların saldırdığı anlatılmaktadır. Cakıp Bay'a saldırıldığını duyan Manas ise babasının intikamı için Kalmuklara saldırmıştır. Bu intikamın üzerine Cakıp Bay ile Kalmukluların arası daha kötüye gider ve Kalmuklar Manas'ı öldürmek isterler. Bunun üzerine Cakıp Bay oğlu yerine başkasını kurban etmek ister fakat Cakıp Bay bu arayışın içindeyken ağabeyi bunun olmayacağını dile getirir. Bu olaydan sonra Cakıp Bay kendine gelir (Orozbakoğlu, 2007, s. 191-419).

Kız Darıyka Destanı'nda ise baba ve kız evlât ilişkisi vardır. Katıran, kızı Darıyka'yı bahadır olarak güçlü bir şekilde büyütür. Ondan halkını korumasını ve sahip çıkmasını ister. Bu öğütleri Katıran sıraladıktan sonra Darıyka babasına şu şekilde karşılık verir:

*“Adını kirletmem baba senin,
Çocuk nasıl yerine getirmez baba sözünü.
Düşmana zulmettirmem bu kutsal,
Babamın göbek kanının aktığı yeri.”* (Orozova, 2010, s. 37).

Destanın ilerleyen kısımlarında ise Darıyka gürleşerek kendine eş seçer. Bu gürleşin sonunda Darıyka Hz. Ali'ye âşık olur ve evlenir. Sonrasında Darıyka oğlu Şaysıldı'yı dünyaya getirir. Hz. Ali Şaysıldı büyürken kendi topraklarına dönme kararı alır. Şaysıldı büyüdükten sonra arkadaşlarıyla oynamak isterken arkadaşları onunla alay ederler ve bunun üzerine annesine Şaysılda ağlayarak “babalı yetim” denilmesinin sebebini sorar. Bu hesaplaşmanın ardından Şaysıldı, bütün gerçekleri öğrenerek babasından kalma kılıcı alıp Arabistan topraklarına doğru yol alır. Orada babasını ve Fatıma'dan olan üvey kardeşlerini Hasan ve Hüseyin'i tanımadığı için onlarla gürleşe tutuşur. Kardeşlerini tek tek yenen Şaysılda, Hz. Ali ile gürleşe tutuşur. Bu sırada gücünü ifade etmek için Darıyka ve Hz. Ali'nin çocuğu olduğunu söyler. Bu olay sonrasında bütün gerçekler ortaya çıkar. Şaysılda kardeşlerine ve babasına karşı gürleştiği için çok utanır ve bunu üzüntü ile bir mağaranın içine girer. Hasan, Hüseyin ve Hz. Ali Şaysılda'nın arkasından gider fakat Şaysılda yeraltında kaybolur. Destanda kayboluşu şu şekilde anlatılmaktadır:

“Kırk gün beklemiş oğlunu pehlivan,

Dinlenmeden, hiç uyumadan.

Nasıl dirilsin ölü insan,

Sonunda ayrı düştü zavallı aslan.

...

Ne yapayım oğlum sen kaldın,

Önüne çıkan mağara talihin senin.

Şaysılda kaldı yeraltında, diye,

Tarih bunu yaz sayfana unutma.” (Orozova, 2010, s. 97-122).

Kurmanbek Destanı'nın Sarıkunan Varyantı'nda ise Teyitbek'in oğlu Kurmanbek'in anlaşamaması detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Teyitbek oğlunun Kalmuklarla savaşmasını istemez fakat oğlu babasının sözünü dinlemez. Hatta Kurmanbek savaşmak için babasının atı olan Teltoru istemek için babasının huzuruna kırk yiğidi gönderir. Bunun üzerine babası Teyitbek oğluna beddua eder ve oğlunun hanımının sözüne bile daha çok uyduğunu onun öğütlerine kulak asmadığı belirterek şikâyetini söyler. Teyitbek'in oğlu Kurmanbek'e söylediği beddular ise:

*“Babanın tutup bedduası,
Haram ölsün bozkırda.
Savaştığı düşmana yendirip,
Derede kalsın yersiz yurtsuz.
Esir düşüp hor olsun,
El ayağını bağlattırıp.
İliği oyulsun düşman tarafından,
Yüreğine mızrak batırılıp.
Atı vermeye niyetim yok,
İyi niyetle gönlüm yok.
Kurmanbek’ten kurtulsam,*

Kıvancımдан toy yapacağım.” şeklindedir. Kurmanbek kendi bağımsızlığını isterken babasından çok ağır beddualar almıştır. Destanın devamında ise Kurmanbek babasının atı vermemesine karşı şu sözleri dile getirir:

*“-Vermese vermesin, tamam,
Benden gönlü soğumuştur.
Yalnızına at vermeyip,
İyi nama konmuştur(!)”*

Destanda babasının atını alamayan Kurmanbek Kalmuklular tarafından öldürülür. Öleceği sırada ise oğlu Seyitbek’i dostu Akkan’a emanet eder. Kurmanbek’in vasiyeti ise şu şekildedir:

*“Kara çapan giydirme,
Garip şehri bildirme.
Kadının diline düşürme,
Sıradan ata bindirme.
Garip şehri bildirip,
Kadının diline düşürüp,*

Benim karaldımı yakma.

Kötü çapan giydirme,

Kötü şehir bildirme.

Kaygılı yetim dedirtip,

Canım oğlumun yakma.” (Dıykanbayev, 2019, s. 139-209).

Munduk ve Zarlık Destanı’nda Çançarkan, av sırasında bir karaca görür ve bu karacanın avlanmasını ister. Zalık karacayı avlayacağı sırada karaca yaşlı adam oluverir. Bu ihtiyar zamanında Munduk ve Zarlık’ı sudan kurtaran Gayberen ve Kırk Çiltan piri dir. Bu piri Zarlık’a babasının geleceğini ifade eder. Çançarkan ile Zarlık kavuştuktan sonra ağlaşırlar:

“Hüngür hüngür baba oğul ikisi ağlıyor

Tanıştılar iki kaplan işte şimdi

Boynundan koklayarak öper oğlunu yine

Gönlü muhabbetle dolup rahatlar.” (Akmataliyev, vd., 2007, s. 229-235).

Er Soltonoy Destanı’nda baba olan Colborskan, oğulları Temirkan ve Bolotkan’ın gücünü gördükçe mutlu olur. Onların güçlü bir delikanlı olacağını Kalmuklara gücünün yeteceğini düşünür. Yine aynı destanda Gülaypa ile Colborskan evlenebilmek için Gülaypa’nın babasını Colborskan öldürmüştür. Gülaypa’nın burada babasına ihanet ettiği görülmektedir. Gülaypa’nın babası öldükten sonra da Gülaypa’nın kardeşleri Tagay ve Kögöy babalarının intikamını almak için Colborskan’nın peşine düşmüşlerdir. En sonunda kardeşler babalarının intikamını almışlardır. Destanın ilerleyen kısımlarında bu sefer Kögöykan kızını Samatay ile evlendirme çabasıdır fakat kızı Paktikan bunu kabul etmez (Akmataliyev vd., 2010, s. 23-206).

Coodarbeşim Destanı’nda Nurkan kızı Nurperi, nişanlısı Coodar’ı alıp babasının huzuruna çıkar. Coodar Nurkan’ın önünde eğilir. Bunun üzerine Nurkan durumdan memnun olur. Kızı ve damadı için toy tertip eder. Kayınpederi ile muhabbet ederken Coodarbeşim başka bir eşi olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Nurkan kızının şımartılarak büyütülmesinden dolayı diğer eşi olan Aksaamay’ın ona ablalık yapmasını ister (Alimova, 2017, s. 188-194).

Son olarak; Bağış Destanı'nda baba olan Yiğit Bağış, oğlu Toltoy'a kendisi gittiği zaman Kalmuklularla savaşmayı kesmemeyi ve Kırgızlara dokunmamayı nasihat etmiştir (Öztokmak, 2019, s.496).

3.5.2. Anne-Evlât İlişkisi

Kırgız Destanlarında anne-evlât ilişkisine bakıldığında baba-evlât ilişkisine göre daha kapsamlı olmasa bile annenin destanlarda önemi büyük olduğu görülmektedir. Türk destancılık geleneğinde anne çoğunlukla erkek kahraman için sevgili daha sonra evlenince eş, kız kardeş, çocuk olduğunda vefalı bir anne karakterine bürünebilmektedir. Bu yönleri ile kadın destanların bütününe içine alan önemli bir unsurdur. Anne figürü destanda baba, kız ve baba, oğul arasındaki ilişkiyi düzenleyen roledir. Destanlarda anne çocuğu için yapmayacağı şey yoktur. Bu yönüyle annenin güçlü yapısı ortaya konulmaktadır (Şahin, 2012, s. 128-131).

Bu bilgiler ışığında annenin çocuklarıyla ilişkisi destanlarda şu şekilde anlatılmaktadır:

Boston Destanı'nda anne olan Kanışa, kızı Karaçaç'a sütünü haram eder. Destanda Karaçaç, babası Buuba Han'ın servetini yağmalattırır ve ağabeyi Boston'u kandırır. Bunu gören anne de sütünü kızına haram ettiği destanda söylenmiştir (Akmataliyev vd., 2009, s.231).

Destanın ilerleyen kısımlarında Boston Alp'in ilk karısı Cezbilek'in aşermesi bitip doğum sancısı çekmeye başladığı zaman anne ve babası kızları için sürekli dua ederler. Cezbilek'in sancıları günden güne artarken annesi hep yanında olur. Doğum sancuları sürerken annesi Cezbilek için Hüda'ya dua edip çaresizliklerini bildirir:

“Başımdaki biricik yıldızım,

Yarama taktığım kunduz kürküm,

Koru Hüda'm koru, diye

Merhamet diledi.

Canının sağlığını dileyip kızının,

Hüda'ya yalvarıp,

İki gözünden yaş aktı.

Dönüp kızına,

Çare bulamadan kaldı” (Akmataliyev vd., 2009, s. 405-411).

Yine Boston Destanı’nda Boston ile Cezbilek’in oğlu Börübay-Sultan büyüdüğü zaman diğer arkadaşları ile oynarken babası olmadığı için küçümsenmiştir. Annesi oğlu için “yüreğimin köşesi” şeklinde söz kullanmıştır ve anne oğlunun üzüntüsünü fark edip hemen ona ne olduğunu sormuştur. Bu sorunun üzerine içeren Börübay-Sultan annesinden gerçekleri öğrenmek istemiştir:

“Kurban olayım anacığım

...

Benim babam kim idi?

Börübay-Sultan o zaman;

Babam varsa gerçekten

Nereye gidip kayboldu?

Akrabalarım kim?

Kızıp babam

Seni bırakıp gitti mi?

Benim babam varsa

Yeri nerededir?

Halkı nerededir?

Babam nasıl bir kişi idi?

Burası yurdu değilse

Koruduğu halkı değilse

Nereden geldiği?

Akıllı anacağı

Seni nasıl aldı?

Kızıp kimlere

Nereye gidip kaldıydı?

Halkından, yurdundan bezdi mi?

Eğlencem anam, senin gibisini

Nasıl bırakıp gittiydi?” (Akmataliyev vd., 2009, s. 420-421).

Bu sözlerin ardından Börübay-Sultan babasını bulma amacıyla yollara düşer. Bu yolculukta babası Boston’un diğer eşlerinin babası olan Aykan ve Künkan’ı görür. Daha sonra babasının diğer eşi olan Kümüşay’ı Künkan’a sorar. Sorarken de Kümüşay’ın annesi olduğunu belirtir ve saygısını belli eder:

“Kümüşay benim anacığım,

Nerede yaşıyor?

Erken doğurup anacığım,

Kardeşim oldu diye duydum.

...

Ben varayım anama.

Kardeşimi ben göreyim” (Akmataliyev vd., 2009, s. 448-459).

Kız Darıyka Destanı’nda Darıyka, ilk Hz.Ali onu bırakıp gittiğinden dolayı acı çekerken Hz. Ali’den olma oğlu Şaysılda’nın doğumu sonrasında bu acının yerini mutlulukla doldurur. Daha sonra Kıpçakların ihtiyarları Darıyka’nın mutlu olması maksadıyla oğluna toy tertip etmek isterler. Darıyka’nın izin vermesi ile toy düzenlenir, cambı atma, tıyın enmey vs. oyunlar oynanır. Cambı atma oyunu koşan bir at üzerinde direğe başlı olan para kesesini vurma oyunudur. Tıyın enmey oyunu ise yere serilen değerli eşyaların (altın, gümüş vs.) at üzerinde eğilip alınması oyunudur (Alimanov, 2010, s. 89-93).

Yine destanın devamında anne Darıyka, oğlu Şaysılda için eğitmen bulur. İyi şartlar altında yetiştirir ve her zaman çocuğunu takip eder. Oğlundan sütünü esirgemez. Çocuğu için her türlü imkânı sağlar. Oğlu büyüyüp babasını bulmak istediğinde ise annesinden şu sözlerle hakkını helal etmesini rica eder:

“Elveda ana, gelemesem sütünü helâl et,

Seni ölsem de unutmayacağım.

Babamın yüzünü görüp halkımı bulursam,

Buralara geri dönüp geleceğim.” (Alimanov, 2010, s. 94-104).

Destanın devamında babasını bulmaya çıkan Şaysılda, Hz. Ali ve kardeşleri ile güreştikten sonra kaçtığı mağarada kaybolması üzerine Darıyka'nın içini büyük bir acı kaplar. Oğlu için türbe yaptırır. Bir süre bu acıyla baş etmeye çalışsa da en sonunda hayata gözlerini yumar. Destanın sonunu destancı:

“Çocukların nasibi bol olsun,

Kimse evlat acısı yaşamasin.” sözleriyle bitirmiştir (Alimanov, 2010, s. 127-128).

Manas Destanı'nda anne olan Çıyırdı, oğlu Manas'ın Kalmuklular tarafından öldürülmek istenildiğini duyunca gözyaşlarına hâkim olamaz ve şu şekilde ağıt yakar:

“Doğurdum bir çocuk,

Herkes onun peşinde,

Ne zaman bunlar biter?

Zor bulmuştum bir çocuk

Bütün dünya peşine düştü,

Çilesi ne zaman biter?” (Orozbakoğlu, 2007, s. 421).

Manas Destanı'nda anne Çıyırdı, oğlu Manas'a “Bozkurt Manas” şeklinde seslenerek onu mücadeleye adadığını söylemektedir. Oğlunun asla mücadeleden vazgeçmemesini öğütlemektedir (İnayet, 2017, s.105).

Seyitbek Destanı'nda ise Kurmanbek ve Kanışay'ın oğlu Seyitbek yetim kalınca Akkan onu kendi evlâdı gibi sahiplenmektedir. Akkan'ın eşi Tumarkan da Seyitbek'ı öz oğlu gibi sevmiştir ve savaşa giderken ona hayır duasında bulunmuştur (Mukasov, 2013, s. 41).

Canıl-Bağış Destanı'nda ise Bayış ve Canış kardeşler Kalmuk'a sefere çıkarken anneleri Zulayka ağlar (Akmataliev vd., 2013, s. 39).

Coodarbeşim Destanı'nda da Coodarbeşim, yola çıkmadan önce annesinin hayırlı duasını almak ister. Annesi ilk oğlunun daha hazır olmadığını düşünse de sonunda izin verir (Alimova, 2017, s. 85).

Son olarak; Kozuke ve Bayan Destanı'nda Kozuke, eşi Bayan'ı alıp gelmek için annesinin hayır duasını alır (Akmataliyev vd., 2007, s. 165).

Görüldüğü üzere anne-evlât ilişkisinde daha çok anne karakteri çocuğuna kıyamamakta ve onlara sürekli dua etmektedir. Gerek baba olsun gerekse anne olsun destanlarda büyük önem taşımaktadır ve anne aile içinde çoğunlukla yapıcı taraf olarak rol oynamıştır.

SONUÇ

“Kırgız Destanlarında Aile Kavramı” adlı Yüksek lisans tezimizde Türk Dil Kurumunun orijinal Kırgız Destanları üzerinde yapmış olduğu Türkiye Türkçesi çevirileri üzerinden aile kavramının nasıl anlatıldığı hangi noktalara değinildiği incelenmeye çalışılmıştır. Kırgız Destanlarının geneline bakıldığı zaman kahramanlık olayları, yapılan seferler, düşmandan alınan oç, halkını koruma ön planda olsa da ailenin belli bir olay etrafında önemli bir değere sahip olduğu görülmektedir. Her Türk milletinde aile bir toplumun en küçük yapı taşı olsa da o millete ait halk için ailenin önemi her zaman önemli olmuştur. Kırgızlar Orta Asya’da bulunan önemli bir Türk boyudur ve gerek sözlü gerek yazılı edebi kaynakları boy için değerlidir. Kırgız toplumu için çocuğun yeri de çok kıymetlidir. Kırgız Destanlarına bakıldığında da çocuğun nedli önrmli olduğu belli bir olay çerçevesinde anlatılmaktadır. Destanda uzun bir süre çocuk sahibi olmayı bekleyen hanlar bulunmaktadır. Bu yönüyle destanların genelinde çocuksuzluk motifleri incelenmiştir. Çocuksuz olmak bir aile için ceza demektir. Çocuk olduğu zaman aile toplumda bir yere sahip olur. Destanda çocuk için Tanrı’ya ya da diğer bir deyişle Hüda’ya dualar edilir ve adaklar adanır. Belli bir süre çaresiz olan anne ve baba çocuk sahibi olmak için yollar dener. Öyle ki Han çocuk sahibi olabilmek için birden fazla eş ile evlenir. Bütün bu çabaların neticesi olarak hanımı hamile kalır. Zorlu bir hamilelik sonrasında destanın başkahramanı doğmuş olur. Destanda kahramanın doğuşu halkın kurtuluşuyla paralel gitmektedir.

Çoğunlukla kahramanlık temasının ele alındığı destanlarda çocuk doğup mucizevi şekilde büyümesinin ardından ailenin kurtarıcısı olarak düşmanla savaşmak için yollara düştüğü görülmüştür. Bu kahramanlık teması içinde anne ve babasına kötü davranan ve anne-babasını zamanında öldüren düşmandan oç almak için ve sevdiği kızı kendi obasından alabilme amacıyla yollara düşer. Yolda da çeşitli maceralar ortasında kalır. Destanın genelinde ön planda olan temalar ise kahramanlık, çocuksuzluk üzerine kurulmuştur. Her şey bir olay sırasında gerçekleşmektedir. Hem baba hem de ondan sonra doğan kahraman yiğitliğini mücadelelerde göstermektedir. Çocuk sahibi olabilmek için ve soyunu devam ettirebilmek amacıyla yaşı gelince evlenmiştir. Bir süre çocuk hasretiyle yanmışlardır. Sonra çocuk dünyaya gelmiştir. Kahraman olduğundan dolayı diğer çocuklardan farklı bir çocukluk yaşamıştır ve ona göre gelişim göstermiştir.

Daha sonra belli sebepler etrafında babası gibi düşmanla mücadele etmiştir. Sonra da kendine bir eş seçip soyunu devam ettirmek istemiştir.

Bunlara ek olarak kahramanın aile bireyleri arasındaki ilişkide destanlara yansıtılmıştır. İncelemelerin ışığında baba ve evlât ilişkisi destanlarda daha belirgin bir şekilde anlatılmıştır. Bu anlatımlara bakıldığında ise baba ve oğul arasında güç çatışması olduğu görülmüştür. İkinci planda ise anne evlât ilişkisine dikkat çekilmiştir. Anne karakteri destanda daha çok evlâtları için dua eden, endişe içinde olan, çocuklarına kıyamayan bir tavır takınmıştır. Kırgız Destanlarında kadın motifi de sadece annelik etrafında şekillenmemiştir. Kadın erkek kahramanlar kadar olmasa da ön planda olmuştur. Destanlarda erkek kahramanlar olduğu kadar kadın kahramanların varlığı da hissedilmektedir. Kadın kahramanlığı üzerine anlatılan iki destandan biri de Kız Darıyka Destanı diğeri ise Canıl Mırza Destanı olmuştur. Bu destanlarda kadın kahramanın fiziksel özellikleri ve yaptıkları diğerkadın karakterinden farklı olduğu görülmektedir.

Netice itibariyle; Kırgız destanlarının genelinde fantastik unsurlara ve abartılı bir anlatımın olduğu söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra toplumu derinden sarsan olayların destanda anlatıldığı ve bu derin olayların kurtarıcısı olarak kahramanların var olduğu saptanmıştır. Bütün Türk boylarında savaşçı ruha sahip olduğundan dolayı edebi eserlerde savaş, mücadele, toplum, millet, aile, aşk, gelenek vb. konular profesyonel bir bakış açısıyla anlatılmıştır. Bu edebi eserler içinde de destanlar toplumun aynası olması sebebiyle geçmişten günümüze kadar hafızalara kazınmıştır.

KAYNAKÇA

- Abalı, İ. (2015). *Canış, Bayış Destanı (Moldobasan Musulmankulov, Cusupaalı Canayev, Kalık Akiyev, Sarıkunan Dıykanbaev Varyantları) İnceleme-Metin*. İzmir.
- Akmataliyev, A., Caynakova, A. (2009). “*Kırgız Destanları 4 – Mendirman*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, A., Mukasov, M., Orozova, G. (2007). “*Kırgız Destanları II*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, A., Kadırmambetova, A. (2009). *Kırgız Destanları VII Boston*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, A., Mukasov, M. (2013). “*Kırgız Destanları XIII – Canış Bayış*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyüz Öztokmak, Ç. (2019). *Kırgız Destanları XVI Bağış Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyüz, Ç. (2011). “*Düünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları*”. Turkish Studies, 6 (4): s. 15-26.
- Alimova, C. (2017). *Kırgız Destanları XIV Coodarbeşim Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkaya, E. (2001). “*Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları*”, Türk Kültürü. 39(459): s. 442-448.
- Arvas, A. (2017). “*Manas Destanı*” Üzerine Araştırma Yapan Türkiyeli İlk Bilim Adamları. Kartekin Edebiyat Fakültesi Dergisi. 5 (2) : s.137-152.
- Asanov, Ü., & Akmataliyev, A. (2004). *Kırgız Adabiyatı*. Bişkek.
- Aslan, F. (2018). “*Türk Kültürü İçerisinde Türk Aile Yapısının Yeri*”. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, N. (2019). “*Türklerde Aile Anlayışı ve Çocuk*”. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. 121 (239): s. 457-466.

- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lûgati 't- Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atasever, M. (2018). “*Sibiryaya Sahası Türk Destanlarında Aile*”. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atsız, H. N. (1997). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi Yayınları.
- Boratav, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: BilgeSu Yayınevi.
- Bozdağ, İ. (2009). “*Atatürk'ün Sofrası*”. İstanbul: Truva Yayınları.
- Çeribaş, M. (2010). *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım) (Yayımlanmış Doktora Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Çeribaş, M. (2012). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÇETİN, İ. (2003). “*Kazakistan Jırşılık Geleneği ve Bir Örnek: Ruslan Ahmetov*”. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (13): s. 401-410.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dıykanbayev, S. (2019). “*Kırgız Destanları XVII Kurmanbek Destanı (Sarıkunan Varyantı)*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dıykanbayeva, M. “*Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnançlar*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED). (49): s. 131-144.
- Dilek, İ. (1998). “*Altay Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N. U. Ulagaşev*”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (5): 309-360.
- Egimbaeva, S. (2012). “*Kırgız Destanları X– Güldana & Askazan Batır*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker Öğüt, G. (2001). “*Yazılı Kaynaklarda Türk Ailesi*”. DergiPark Dergisi. 13 (37): s. 131-158.

- Ekici, M. (2005). *Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış*. Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı. İzmir: KanYılmaz Matbaası.
- Ekici, M. (2022). *Destan Araştırma ve incelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında –I-*. Milli Folklor Dergisi. (54): 18.
- Elçin, Ş. (1988). *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (2005). “*Kırgız Türkleri Dinî ve Sosyal Hayat*”. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ergun, M. (1993). “*Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı*”. Milli Folklor/ Türk Dünyası Folklor Dergisi, 3 (19): 23-26.
- Gezer, Ş. (2015). “*Türkiye’de Kırgız Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar*”. ZFWT (Zeitschrift für die Welt der Türken) Dergisi, Vol. 7, No. 1, s. 331-352.
- Güler, D., Ulutak, N. (1992). “*Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında Aile*”. Kurgu Dergisi. (11): s.51-76.
- Güzel, A., Torun, A. (2007). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hallaç, S., Öz, F. (2014). “*Aile Kavramına Kuramsal Bir Bakış*”. DergiPark Dergisi. 6 (2): s. 142-153.
- İnayet, A. (2017). “*Kırgız Destanları XV – Manas Destanı Cusup Mamay Varyantı*”, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara Düzgün, Ü. (2012). “*Türk Destanlarında Merkezî Kahraman Tipinin Tipolojisi*”, Folklor/Edebiyat Dergisi, (69), s.9-46.
- Kartal, A. (2017). “*Meddahlık Geleneğinin Günümüz Sanatçılarındaki Yansıması Üzerine bir Değerlendirme*”. Türk Akademik Araştırmalar Dergisi, 2 (2): s. 11-20.
- Kaya, D. (2015). *Kırgız Destanları*. Ankara: SalkımSöğüt Yayınları.
- Kayabaşı, O. A. (2016). “*Türk Destanlarında Baba-Oğul Çatışması*”, Turkish Studies, 11(4), s.505-516.

- Kayıpov, S. (2005). *Yüzyıllardır Devam Eden Söz Sanatı*. Kırgız Edebiyatı 1-2. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78589/kirgiz-edebiyati-----i---31cilt.html> (22. 03. 2022 Son Erişim Tarihi).
- Keleş, B. (2017). “*Kırgızlarda Nişan ve Düğün Geleneği (Toy)*”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116 (229): 159-170.
- Keskin, G. (2018). “*Kazak ve Kırgız Sahası Destanlarında Kahraman Eğitimi*”, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Köprülü, M. F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köse, N. (2001). “*Seyitbek Destanı Üzerine*”, *Millî Folklor Dergisi*. (51): s. 28-41.
- Mukasov, M. (2013). “*Kırgız Destanları XI – Kurmanbek*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mukasov, M. (2013). “*Kırgız Destanları XII – Seyitbek*”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2000). *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2004). “*Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları*”. *Milli Folklor Dergisi*, Sayı:62, s. 5-7.
- Oğuz, M. Ö., Ekici, M., Aça, M., Düzgün, D., Akarpınar, R. B., Arslan, M., ... Özkan, T. (2015). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Orozbakoğlu, S. (2007). “*Kırgız Destanları VI Manas Destanı*”, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Obozkanov, A. (2006). “*Tökmölyuktun Başatı, Kalıptanuu Ztaptarı Jana Sinkryettuu Tabiyatı*”, Bişkek.
- Orozova, G., Akmataliyev, A. (2010). “*Kırgız Destanları VIII – Kız Darıyka*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, A. (1980). *Çağların İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Derya Dağıtım A.Ş.
- Reichl, K. (2011). *Türk Boylarının Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Sakaoğlu, S., & Duymaz, A. (2018). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sarıtaş, S. (2017). “*Türk Mitolojisinde Ak İyeler*”,; Turan, F. Ahsen / Ozan, Meral (Editörler), “*Türk Mitolojisine Giriş*”, Ankara:Gazi Kitabevi.
- Sepetçioğlu, M. N. (1998). *Karşılaştırmalı Türk Destanları*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Şahin, H. İ. (2012). “*Türk Destanlarındaki Aile Algısı Üzerine Bir Değerlendirme*” Karadeniz Araştırma Dergisi. (33): s.117-138.
- Taş, E. (2018) “*Kırgız Türklerinin Sözlü Anlatılarında (Destan, Masal, Halk Hikâyesi) Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İmajı*”, (Yüksek Lisans Tezi) Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK. (2005). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2011). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Teke, T. (2020). “*Özbek Sahası Türk Destanlarında Kadın*”. (Doktora Tezi), Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Turan Kallıncı, İ. (2010). *Kırgız Destanları IX Er Soltonoy*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, A. (1991). “*Törellerimizde (Başlık) Âdeti*”, Millî Folklor Dergisi. (12): s.39-42.
- Turgunbayev, C. (2013). “*Kırgızistan ve Kırgızlar ile İlgili Türkçe Akademik Çalışmalar Bibliyografyası (2009-2012)*”. TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 1 (1): s. 28-52.
- Tutar, H. (2007). “*Kırgızlarda Akrabalık Terminolojisi ve Akrabalık İlişkiler*” HÜTAD (Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi). (6): s.155-169.
- Türktaş, M. M. (2019). “*Türklerde Ad Verme ile İlgili Bazı Tespitler*”, TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. (17): s.34-44.
- Yalçın, N. (2008). “*Kırgız Destanları*”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (26): s. 109-119.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Türkleri ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yolcu, M. A. (2013). “*Türk Destanlarında Kahramanın Sevgilisine Ulaşması İçin Sınanması Motifinin Tip Yapısı*”, Akademik Bakış Dergisi, (34), s.2-11.

ÖZGEÇMİŞ

Türkan ÇİFÇİ; lise öğrenimini 2012 yılında Eflani Çok Programlı Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2015 yılında Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini 2019 yılında Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda başladı. Orta derecede İngilizce bilmektedir.